

A KOSZTA JÓZSEF MÚZEUM FÜZETEI 1.

VÖRÖS GABRIELLA – SZABÓ JÁNOS JÓZSEF

Jazig nő és férfi temetkezése Szentesről
Friss régészeti adatok a Tiszántúl
római kori benépesítéséhez

SZENTES

A KOSZTA JÓZSEF
MÚZEUM
FÜZETEI 1.

VÖRÖS GABRIELLA – SZABÓ JÁNOS JÓZSEF

Jazig nő és férfi temetkezése Szentesről
Friss régészeti adatok a Tiszántúl
római kori benépesítéséhez

ISSN 2676-8933 Online

A KOSZTA JÓZSEF
MÚZEUM
FÜZETEI 1.

VÖRÖS GABRIELLA – SZABÓ JÁNOS JÓZSEF

Jazig nő és férfi temetkezése Szentesről
Friss régészeti adatok a Tiszántúl
római kori benépesítéséhez

SZENTES

A Szentesi Koszta József Múzeum Füzetei 1.

Vörös Gabriella – Szabó János József
Jazig nő és férfi temetkezése Szentesről
Friss régészeti adatok a Tiszántúl római kori benépesítéséhez

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg
(pályázati azonosító: 203137/03562)

Szerkesztette:
Felföldi Szabolcs

A szöveget lektorálta:
Kulcsár Valéria

Olvasószerkesztő:
Balácsi Irén

ISSN 2676-9182
ISBN 978-963-9804-60-9

A kötetet tervezte, technikai szerkesztő:
Zsibrita László

Kiadta a Koszta József Múzeum Szentes, 2019-ben
Szentes, Kossuth tér 1.
Felelős kiadó: Farkas László Róbert

Nyomta és kötötte:
Innovariant Nyomdaipari Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

Köszöntő (Farkas László Róbert).....	7
Ajánlás (Szalontai Csaba).....	9
Bevezetés	13
Jazigok az Alföldön.....	16
Régészek, sírablók	19
Végső nyugalom?	28
„Megszólal a sírvilág”	29
A 4. sír és a hozzá tartozó körárok leírása.....	30
Az 5. sír és körárkának leírása.....	35
A férfi és a női viselet	54
A női sír gyöngyei.....	62
Mellékletek.....	68
Korhatározás.....	70
A szarmata társadalom elitje	76
Idézett irodalom	80
Rövidítések.....	84
Summary: Burials of a Sarmatian woman and man from Szentes: New archaeological data about the resettlement of the area east of the Tisza river in the Roman Period	85
Zusammenfassung: Bestattungen von einer Frau und von einem Mann des Jazig Volkes in Szentes: Neue archäologische Angaben zur römerzeitlichen Besiedlung des Theiß-Gebietes	87
Függelék: Tóth Anikó: A Szentes–Schweidel utcai szarmata temető állatcsont maradványai.....	90
Táblák	91

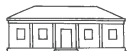
KÖSZÖNTŐ

Igazi örömnappal köszöntőt írni ehhez a könyvhöz. A klaviatúrám kattog, lassanként az elektronikus tintából betűk, majd gondolatok formálódnak. És minden sor végén mosoly születik bennem, mert megtisztelő dr. Vörös Gabriella és dr. Szabó János József művét kiadni, megjelentetni. Köszöntöm a Tisztelt Olvasót!

Amit Ön most a kezében tart, egy különleges munka. Egy finoman kidolgozott szakkönyv. A szarmatákról és így a régészetről is olyan magas fokú ismerettel bíró Szerzők publikációja olvasható a következőkben, hogy az oldalak a bölcsesség szülte egyszerűséggel, sallangok nélkül, mindenki számára érthető stílusban kínálják magukat, és terjesztik az ismereteket. Manírok, idegen szavak, kibogozhatatlanul mesterkéltnélkül nyújtanak kezet a befogadónak, és adnak alternatívát a tudásanyag bővítéséhez. Több, mint hasznos olvasnivaló. Jó, ha mindig ott van a polcon, és fel lehet nyúlni érte. A kötet ugyanis lélekkel beszél a történelemről, a régészetről, a társadalomról, kicsit a szociológiáról és az esztétikáról is. Minden benne van, amely által szeretni lehet a régészetet és a muzeológiát.

Mielőtt úgy tűnne, hogy el kívánok merülni a szervilitás hullámaiban, és csak a szokásos tiszteletköröknek szeretnék eleget tenni, engedje meg az Olvasó, hogy a fenti gondolataimat tovább bővítsem, miért is örömnappal ez a könyv megjelenése számomra. Nos, hosszú évek után a Koszta József Múzeum könyvsorozata evvel a kötettel folytatódik. Huszonhárom éven át szórakoztatták a *Szentesi Múzeum Füzetei* mint tudományos kiadványok a szakmát és a múzeumbarátokat. 1988 és 2013 között időszakosan adott hírt a sorozat intézményünk szakmai eredményeiről. 2019-ben ugyanazon szándékkal újraindul a *Koszta József Múzeum Füzetei* címmel, és mutat így folytonosságot múlt és jelen között.

Az érték mindig hagyományt teremt. Az elődök örökségéből tanulnunk szükséges, az értékteremtést pedig folytatnunk kell. Ez mindenkire vonatkozik, egy múzeumra

meg különösen. A *Jazig nő* című könyv megjelentetése egyben főhajtás is részünkről azon személyek előtt, akik megkerülhetetlen személyiségei voltak intézményünknek, és még ma is azok. Érdekeselek az egybeesések és párhuzamok. Csallány Gábor, alapítónk híres szarmata kutatóként írta be magát intézményünk történetébe, és ez a kiadvány is éppen a szarmatákról ad hírt. Ahogyan fentebb is jeleztem, újraindul most a múzeumi könyvsorozat, amelyet Rózsa Gábor egykori muzeológus kollégánk alapított. Isten őrizze emlékét! A végén, de az örömök között elsődlegesen: a kötet szerzői Gyűjteményünk igazgatóiként működtek Szentesen. Ketten együtt, több mint két évtizedig erősítették, építették, csiszolták mívesre a Koszta József Múzeum tudomány- és művészetközvetítő tevékenységét. Eme jeles szellemi termékük kiadásával köszönjük meg munkájukat!

Bőséges olvasnivalót, értékes kiadványt tart a kezében tehát a Tisztelt Olvasó. Bizonyos vagyok abban, hogy nemcsak nekem, hanem Önnek is örömet szerez majd a kötet olvasása.

Farkas László Róbert,
a Koszta József Múzeum
igazgatója

AJÁNLÁS

Úgy könnyű jót írni a szarmatákról, ha dr. Vörös Gabriella a szentesi nagytáj összes szarmatáját személyesen ismeri a Köröstől a Kórógyig, a Kökényzugtól a Vekerzugig. Sőt, talán nemcsak azokat ismeri személyesen, akiket gondos kezek már beszállítottak a múzeumba, hanem azokat is, akik még most is a földben nyugodnak. Biztos vagyok abban, hogy a rengeteg együtt töltött idő után az előbbieket már sok bennfentes információt is megosztottak lelki barátjukkal, csak ő még nem árul el belőle mindent a nagyvilágnak.

Könnyű úgy jót írni a szarmata jazigokról, ha valaki másfél évtizedig egy fedél alatt él velük, mint az egykori szentesi igazgatónő családjával a csodálatos szentesi ligeti múzeum nyugati szárnyában, jazig barátai és barátnői pedig a keleti szárnyban, pont olyan távolságban, hogy még tudjanak egymással egy kicsit pletyizni.

A jazigokról jót írni könnyű, ha valaki már a reggeli kávéját is éveken keresztül a szarmaták között költheti el a régészeti raktárban, miközben a múzeum „síri” csöndjét csak a mives porceláncsészén csilingelő kanál finom hangja töri meg. Ami persze pont elegendő ahhoz, hogy ne hallják az az izgatott mocorgás a műtárgy dobozok felől, ami azt jelzi, hogy a jazig barátok és barátnők kincsei már izgatottan várják: vajon aznap reggel kit fog elsőként a kezében tartani, kiből fog gyönyörködni legtovább, kihez keres majd párhuzamokat a PÁRDUCZ-ban, és kivel is fog elsőként elbeszélgetni az igazgatónő? Vajon kitől fogja megkérdezni először: *„Aztán mondd csak jazig barátocskám, milyen volt a lúgiói piac 278 nyarán? Onnan hoztad-e az asszonynak a római terra sigillátáidat, meg a római fibulatervező stúdiók legújabb modelljeit?”* Vagy: *„Halljuk csak, hogyan is tanulták meg a szoknyák aljának gyöngyökkel való kivarrását, és hogyan adták tovább ezt a tudást anyáról lányra évszázadokon át?”* — és más, ehhez hasonlóan fontos kérdéseket.

Úgy könnyű jót és élvezeteset írni a jazigokról, és érthetően megjeleníteni hétköznapi életüket a laikus olvasó számára, ha valakire évtizedeken keresztül néznek

le festményekről László Gyula szigorú bajszú magyarjai. Azé a régészé, akinek kezében a néma tárgyakból vastag és izgalommal teli könyveket megtöltő, beszédes régészeti leletekké lettek a honfoglalók kincsei. László Gyula meleg tekintetű magyarjai megtették hatásukat, és Vörös Gabriella kezében is azzá váltak a jazig atyafiak kincsei.

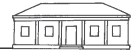
Jót írni a szármatakról úgy könnyű, ha valaki olyan költői és szépírói képességekkel (is) rendelkezik, mint híres földije, aki megénekelte a búzamezőket, utazott a földalatti Magyarországon, és aki ugyanannak a sokablakos Tisza-parti nagyháznak volt igazgatója, aminek több évtizeddel később Vörös Gabriella is. A hely szelleme: ilyen egyszerű...

„*Ezt mi is tudtuk volna*” – mondták Kolombusz Kristóf irigyei közvetlenül Amerika felfedezése után és még a tojás megállítása előtt. „*Ezt mi is tudtuk volna*” – mondhatnánk a könyvet olvasva, de lelkünk mélyén tudjuk, hogy nem, ezt nem tudtuk volna soha. Nem tudtunk volna annyi mindent kideríteni a jazigokról, amennyit Vörös Gabriella eddigi munkássága során elárult nekünk róluk, nem tudtuk volna őket ugyanolyan rajongással nézni, mint ő, ám csakis azért, mert így csak ő tudja nézni derék őseit széles e hazában.

És végül, de nem utolsósorban: úgy könnyű jót írni a szármatakról, ha olyan kiváló ásatást vezet valaki, mint tette azt dr. Szabó János József, aki nem melleleg 1999-től utódként igazgatta a szentesi múzeumot 2006-ig. Munkatársa, Bede Ádám rendkívül aprólékos megfigyelései nélkül ez a kötet aligha sikerült volna ilyen jól, járjon érte a nagy-nagy dicséret és elismerés mindkettőjüknek! Már-már a hihetetlen precizitásra valló, a legapróbb momentumra is hangsúlyt fektető feltárási módszertan ugyanakkor egyértelműen arról tanúskodik, hogy a feltáró maximálisan tisztában van azzal, hogy minden, amit megfigyel, hatalmas jelentőségű, és kinccsé válhat szakavatott kezekben.

A két sír „jó kezekbe került”, a feltárási jól tudták, hogy több ezer év távlatából ők azok, akik azt a ruhadíszot, gyöngyöt, fibulát elsőként, és egyúttal utolsóként is látják abban a helyzetében. Utolsóként, mert a feltárással egyúttal el is pusztítja azt a kontextust, ami a sírban volt az ásatás előtt. Tudták, hogy ha a „pusztítás” előtt alapos helyszínelőként nem rögzítenek minden apróságot, majd azt értő szemmel nem rendszerezik a múzeumban, még a szakértő szerzőtársnak is nehéz lesz összeraknia a kirakós játék minden elemét.

A Szerzők ebben a tekintetben tökéletes párost alkottak. Bede és Szabó fantasztikus éleslátással és ragyogó feladással készítette elő Vörös védhetetlen leütését. Ennyi.

Ennyi kell egy színvonalas szakkönyvhöz, semmi több. Ja, hát így könnyű babért aratni...

Szentes-szarmaták-Vörös Gabriella, Zakariás-Hidegkúti-Bozsik, Petrov-Harlamov-Mihajlov. A fogalmak és nevek, amelyek egymástól örökre elválaszthatatlanok, és amelyek önmagukban a másik kettő nélkül nem tudnak kiteljesedni, és amikor egyszerre van jelen mindhárom, akkor biztosan valami nagyon jó dolog fog születni.

Az első trióval életemben először valamikor 1989-ben találkoztam, amikor a szentesi múzeumba hívott minket, hallgatókat anyagismeret órára és vizsgára a Tanárnő. A raktárba belépve a szarmata kincsek között az asztalon egy hatalmas bográcsban öregtarhonya gőzölgött. „*Grenadírmars*” – mondta a másik vendéglátónk, a sváb származású Rózsa Gábor, amit a Hortobágy legtökéletesebb slambucain edzett ízléssel megértő mosollyal fogadtam: „*Flancolnak, úri család, jó neveltetés, hiába no, láttuk a hegedűt a pianínón.*”

Némi bevezetés után hozzáláthattunk az ételhez, a Tanárnő csillogó szemmel beszélt, beszélt és csak beszélt a szarmaták csodálatos világáról. A mi szemünk is csillogott, eleinte a grenadírmarstól, majd igen hamar már egyre inkább a hallottaktól. Hallgattuk, és nem tudtuk, minek örülünk jobban: a meleg ételnek vagy annak, amit a Tanárnő mesélt nekünk. Az utóbbiról már akkor sejtettük, hogy kivételesen szerencsés helyzetben vagyunk, mert az egész Világon csakis Szentesen, csakis Ő tud csak így beszélni a szarmatákról. Senki más, sehol máshol.

Kedves Olvasó, javaslom, főzzön magának egy jó adag grenadírmarsot vagy öregtarhonyát, vegye kezébe ezt a remek könyvet, biztos vagyok abban, hogy ugyanazt fogja érezni, amit mi, kiségyetemisták 30 évvel ezelőtt, és egyetért majd szavaimmal...

Jó szórakozást kíván Önnek ehhez az izgalmas könyvhöz:

Szalontai Csaba
Szegedről 2019. május 10-én,
a szentesi múzeumalapító,
Csallány Gábor születésének napján

BEVEZETÉS

Pannonia provincia története és a Dunától keletre elterülő Barbarikum népeinek sorsa több mint négy évszázadon át nemcsak párhuzamos volt, hanem számos időszakban össze is fonódott. A rómaiak térfoglalása, a limes kiépítése és a szarmata jazigok alföldi megjelenése csaknem egy időben, az 1. század első évtizedeiben zajlott le. A korai jazig szállásterület súlypontja a Duna–Tisza közén volt, amit a régészeti adatok, főként kis sírszámú temetők rajzolnak ki. Vajon mikor telepedtek meg a mai Szentés környékén? Milyen kép alakult ki róluk a több mint egy évszázada folyó kutatások alapján? S vajon mit tud ehhez hozzátenni két frissen előkerült temetkezés?

Szentés nevét jól ismerik a hazai és a nemzetközi régészeti szakirodalomban: a neolitikumtól kezdve a középkor végéig ugyanis valamennyi régészeti korszak lelőhelyei ismertek a mai város területéről vagy közvetlen környékéről.

Ez alkalommal csupán egy korszak egyetlen lelőhelyének összesen két temetkezésével foglalkozunk, miközben egy majd félezer évet átívelő időszak történetéről esik szó: az Alföld római koráról.

A lelőhely kétségkívül az egyik legjelentősebb temetőrészlet, amit a Kárpát-medencei szarmatákra vonatkozó hazai kutatás felmutatott az elmúlt több mint

száz évben. A Schweidel utca a város Berekhát nevű részéhez tartozik, annak déli felén helyezkedik el. A terület meghatározó földrajzi tényezője két folyó: a Tisza és a Kurca, valamint az egykori Kontra-tó. A régészeti korok települései és temetői – így a szarmata kori lelőhelyek is – főként a Kurca és a Kontra-tó közötti szárazulatokon helyezkednek el. Ma már nehéz elképzelni, hogy a területet jelentős mértékben átformáló 19. századi vízszabályozás előtti táj képe milyen lehetett. Szemléletes ugyanakkor a terület első geográfusának, Bél Mátyásnak 1732-ben lezárt kéziratából származó leírás („A Kurca [...] ahogy a

Körösből alig egy dárdavetésnyire a Tisza-torkolat előtt kilép, úgy kis távolsággal ugyanazon folyó mellett folyik, és mivel később visszatér ugyanoda, ez az egész, Kurca által közbezárt terület úgy néz ki, mintha egy, csakis a Tisza által szabadon hagyott sziget lenne.”), amit érdemes összevetni Schéner György 1827-ben készített megyetérképével.¹ A Tisza és Kurca közötti területet mélyedések (tavak) és kiemelkedések tagolták, az állandó szárazulatok (pl. Szentilona-part) alkalmasak voltak a megtelepedésre, de védelmet is nyújtottak veszedelem esetén.² Szentes és tágabb környékének arculatát a bővízű folyók, a kacsakaringós, sűrű erek és a fokok, tavak, vizenyős semlyékek, rétek, nádasok, az úszó szigetek és az itt-ott kiemelkedő földhátak jellemezték egészen a 19. századig.³

A lelőhely közvetlen környezetéből, Berekhátról számos szarmata kori temetőrészlet, sír és lelet ismert. A szentesi múzeum régészeti adattára megőrizte azok nevét, akik a 19. század végétől kezdve értesítették Csallány Gábort, a múzeum régészét/igazgatóját arról, ha földjükön, homokbányájukban, téglavetőjükben leletek kerültek elő. Manapság, amikor annyi szó esik a kulturális örökség védelméről, már

már meglepődünk azon, hogy annak idején Berki Molnár Lajos, Biki Nagy József-né, Dancsik Gergely, Panyik Tóth János, Panyik Tóth Demeter, Pataki Szilveszter, Szabó Zsigmond nem voltak restek, hanem bejelentették a szarmata kori leletek előkeletését, eljuttatták a leleteket Csallány múzeumába, s később lehetővé tették földjükön a megelőző feltárásokat.⁴ Jelen munka legyen tisztelgés előttük és minden leszár mazottjuk előtt is, akik nyitottan, érdeklődve fordultak/fordulnak a környék régészeti emlékei felé. Nekik készült ez a kiadvány, de persze mindenki másnak is, akit érdekel a város vagy épp a szarmatak történelme.

Köszönetet mondunk ezen a helyen is mindazoknak, akik a feldolgozásban, a kiadvány előkészítésében és megjelenítésében részt vállaltak, támogatást nyújtottak. Első helyen kell említeni Szentes Város Önkormányzatát, amely megteremtette a kiadvány anyagi feltételeit. Bede Ádám-nak köszönhető az ásatási dokumentáció, a gondos ásatási napló, a rajzok, a fényképek, amelyek elsődleges forrásként szolgáltak a feldolgozó munkához. Az ásatási rajzok átmásolását Orosz Ferenc (Szentes) végezte el, hogy alkalmasak legyenek a publikációban való megjelenésre. A tárgy-

¹ RÓZSA 1991, 6, 2. kép: Schéner György Csongrád megye térképének részlete.

² ZSÍROS 2000, 271.

³ NYÍRI 1948, 6–7.

⁴ NAGY 1997, 56–57.

rajzokat Kovács Orsolyának (Orosháza) és Barabás Anikónak (Szentes) köszönjük meg, valamint Ágoston Kristófnak (Szentes), aki az utolsó simításokat is elvégezte. A viselet rekonstrukcióját Koncz Margit (Hódmezővásárhely) álmodta meg, földhözragadt szerzői kontroll mellett. A leletről a kitűnő fényképfelvételeket Bayer Sarolta (Szentes) készítette. Köszönjük

Balácsi Irénnek (Szentes) a szöveggondozást, a nyelvi és stiláris észrevételeket, Kulcsár Valériának pedig értékes szakmai segítségét.

Munkatársaink Marcsik Antónia (antropológia) és Tóth Anikó (archeozoológia) voltak, akik a temetkezések értékeléséhez nélkülözhetetlen csontmeghatározásokat és elemzéseket elvégezték.

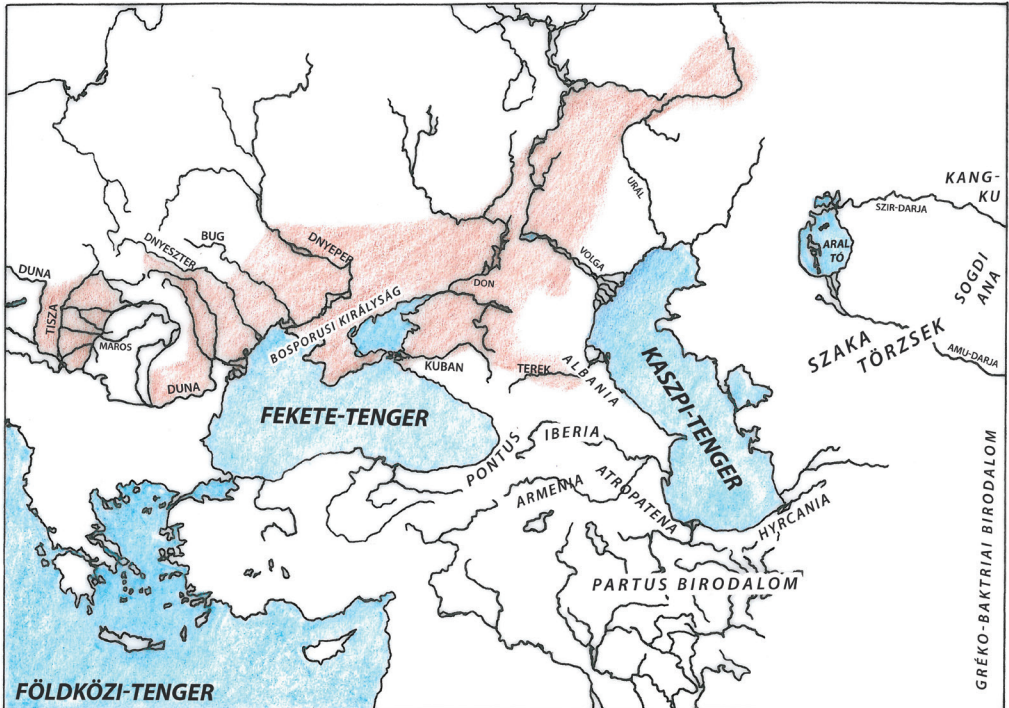
JAZIGOK AZ ALFÖLDÖN

Történetünk nagyjából kétezer évvel ezelőtt kezdődött, amikor keleti irányból először jelent meg egy maroknyi lovascsapat a Kárpát-medencében, hogy azután a később bevándorolt népcsoportokkal együtt fél évezreden keresztül részese és alakítója legyen az itteni eseményeknek.

Abban egyetértenek a kutatók, hogy az érkezőket jazigoknak nevezték, de ezen túl az írásos feljegyzésekből csak nagyon keveset tudunk meg róluk. Annyi biztos,

hogy egy hatalmas területen elterülő, nagyon sokféle népcsoportból összetevődő, számos szempontból azonban egységes etnikum részei voltak, amelyeket összefoglalóan szarmatáknak neveztek (1. kép).

A források megőrizték a szarmaták több törzsének nevét is: jazigok, roxlánok, alánok. Az említett törzsek közül a jazigok szállásterülete volt a legnyugatibb. A Kárpát-medencei bevándorlás okait nem tudjuk pontosan, esetleg hadi jár-

1. kép ■ A szarmata törzsek keleti szállásterülete és a Kárpát-medencei megtelepedés tömbje (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1998, 13. kép után)

tasságuknak és nomád harcmódoruknak köszönhetik a „meghívást” a Duna–Tisza vidékére. De kik lehettek a „meghívóik”?

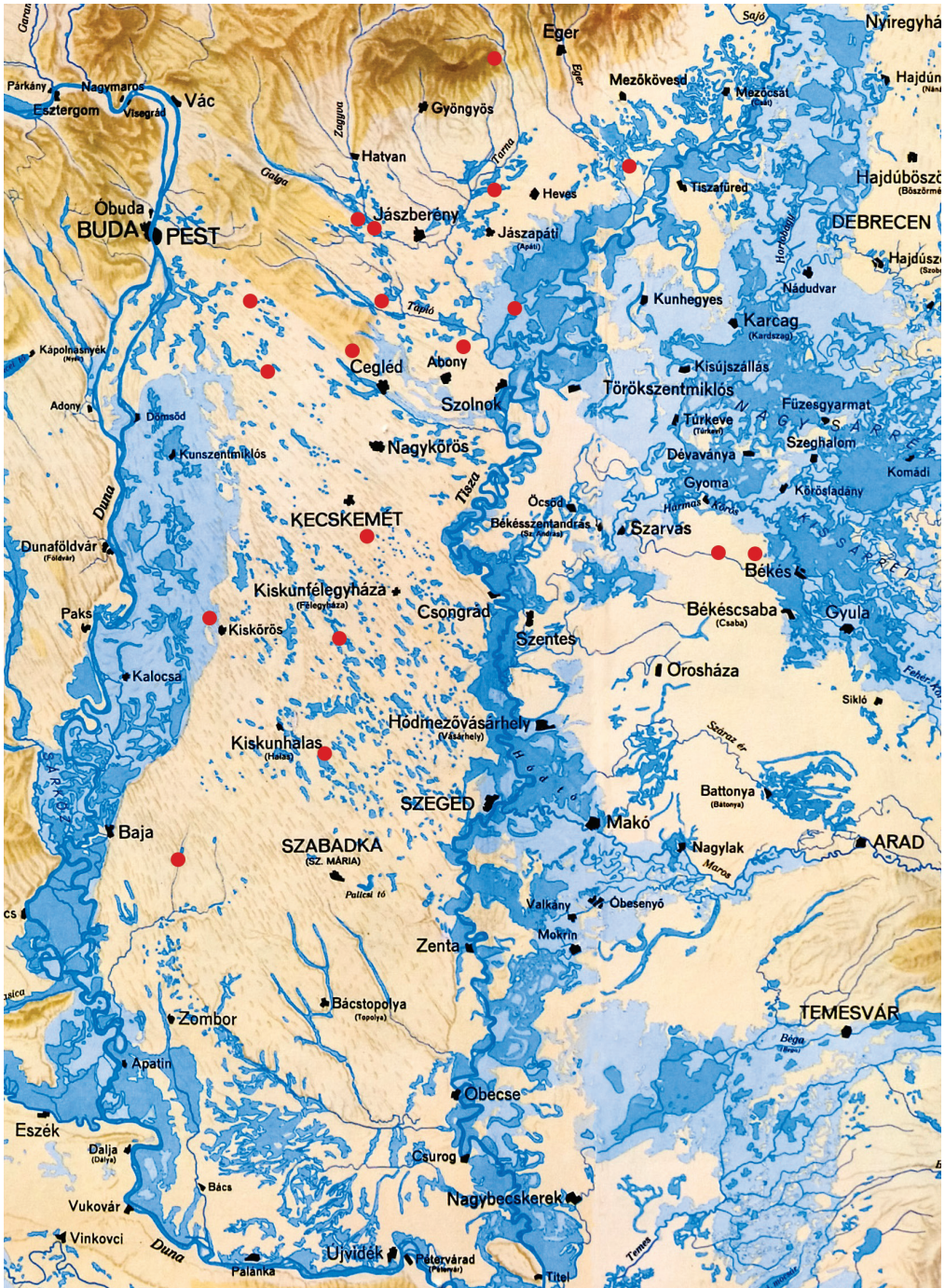
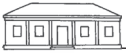
Ebben az időben nagy változások történtek a térségben: egy majd fél évszázados folyamat során a rómaiak elfoglalták a mai Dunántúlt, berendezkedtek, majd megalapították a hosszú életű Pannonia provinciát. A szomszédos alföldi területekkel kezdetben nem akadt túl sok gondjuk, inkább a mai Erdély területén élő és nagyhatalmi ambíciókat dédelgető dákokkal gyűlt meg a bajuk. A kutatók közül többen is úgy gondolják, hogy a Dunától keletre ebben az időben éppen senki sem lakott: a késő vaskori kelták elvándoroltak, csak a Tisza táján volt veszélyes a helyzet, a már említett dák terjeszkedés miatt. A rómaiak szomszédjai északról a Duna túlsó partján a germán kvádok lettek, de hamarosan számolniuk kellett a jazigokkal is. Egyes kutatók úgy vélik, hogy a jazigok egy csoportját a rómaiak telepítették be, épp a dákok elleni küzdelem jegyében, egyfajta ütközőzónaként használva a településterületüket; ami persze erősen túlzó megfogalmazás, mivel kezdetben egészen kis létszámú csoportról lehetett csak szó. Mások úgy vélik, hogy nem így volt: az 1. század legelején a germánok segédcsapatait alkották a jazigok, ráadásul éppen a rómaiak ellen. Hogyan lehetséges, hogy ennyire különböző vélemények alakulhat-

tak ki, és hogy ezek a kérdések máig nem jutottak nyugvópontra?

Bizony előfordulhat, hogy néha a kutatók egymásnak ellentmondó dolgok mellett törnek láindsát, aminek az egyik oka az, hogy eltérően értelmezik a római források adatait. Az adatok „történelemmé” alakítása, beillesztése egy nép, egy terület történeti eseményei közé, nem egyszerű feladat. De mi a helyzet a régészeti leletekkel?

Ezek sem jelentenek egyértelmű megoldást. Természetesen nincs leírásunk arról, hogy amikor megjelentek a jazigok a Kárpát-medencei történelem színpadán, pontosan melyik területet foglalták el, hogyan éltek, milyen lehetett az életmódjuk. Ha egy maroknyi katonai segédnép volt az első betelepülő csoport, akkor aligha találhatjuk meg valaha is településeik régészeti nyomait, mert ilyeneket nemigen hagyhattak maguk után. Az első temetőket viszont jól ismerjük, de itt teljes közösségek, tehát nemcsak férfiak, hanem különböző életkorú és nemű egyének csontvázai és emlékszenyve kerültek elő a temetkezési helyeken: a jazig férfiak gyermekeikkel, asszonyaikkal együtt nyugodtak (nyugodnak) a Duna–Tisza közén, egészen a Felső-Tisza vidékéig, egy viszonylag nagy területen (2. kép).

Azonban ezekről a temetkezésekről nem lehet egyelőre pontosan megállapítani, hogy mikor kerültek földre: ennek

2. kép ■ A szarmaták jazig törzsének legkorábbi alföldi lelőhelyei (KŐHEGYI 1984, 20. kép után)

ideje lehetett az 1. század legelején, de a végén is.

Ami a Szentes környéki jazig megtelepedést illeti, erről határozott és egységes a kutatók véleménye. Úgy is lehetne mondani, hogy egy olyan régészeti közhellyel van dolgunk, ami nagyon régen fogalmazódott meg, s ma már talán nem is igaz, éppen ideje lenne tehát felülvizsgálni. Ebben pedig az újonnan feltárt szentesi jazig síroknak is lehet szerepük. A mai álláspont szerint a Tiszántúl első jazig lakói a dákok legyőzése után, Dacia megalapítását követően (Kr. u. 106-ban) telepedhettek meg ezen a vidéken. A hatalmas katonai siker részesei voltak a jazigok is, akik Traianus oldalán, a rómaiakkal együtt harcoltak, és mintegy jutalomként megkapták a dákok fennhatóság alól felszabadult területet. Logikus a képlet, csak

kérdés, hogy vajon tényleg a dákok kezén volt-e a mai Szentes vidéke a 2. század legelejéig, illetve, hogy a római császár rendelkezett-e a terület birtoklásáról.

A „dákok kérdése” tisztázása szétfeszítené e kiadvány kereteit, pedig érdemes lenne egyszer alaposan újra körbejárni. A dolog lényege dióhéjban összefoglalva: a mai város tágabb környékén nem fordult elő olyan régészeti nyom (sír, temető, település), amelyet a dákokhoz lehetne kapcsolni. Persze a „katonai fennhatóság” egy nagyon érdekes fogalom, nem feltétlenül jár együtt tartós megtelepedéssel. Mindenesetre az új leletek tükrében egyáltalán nem biztos, hogy a Tisza bal oldalára nem szivárogtak át már korábban is jazig közösségek, ami kérdőjelessé teheti nem csupán a dákok jelenlétét, hanem a fennhatóság idejét és mértékét is.

RÉGÉSZEK, SÍRRABLÓK

A régészeti korok kutatása – így a szarmata koré is – olyan, mint egy hatalmas, aprólékos kirakós játék, aminek ráadásul minden egyes kis kockáját először ki kell ásni, és azután meg kell próbálni pontosan a helyére tenni. Ez a „játék” azóta folyik, amióta az első jazig leletek bekerültek a múzeumokba, tehát legalább száz esztendeje. Nem kétséges, hogy bőven marad az utókornak

is dolga, persze csak akkor, ha inkább kiás, mint befed; tehát ha ez utóbbi „megoldás” átmeneti lesz, és nem kap lábra túlzottan a tudomány kárára.

Állíthatjuk, hogy majdnem minden friss adat tesz valami újat is a korábbiakhoz, de néha „csak” igazolja az eddigi elképzeléseket, ami szintén nagyon fontos dolog. Szerencsés esetben azonban a régész

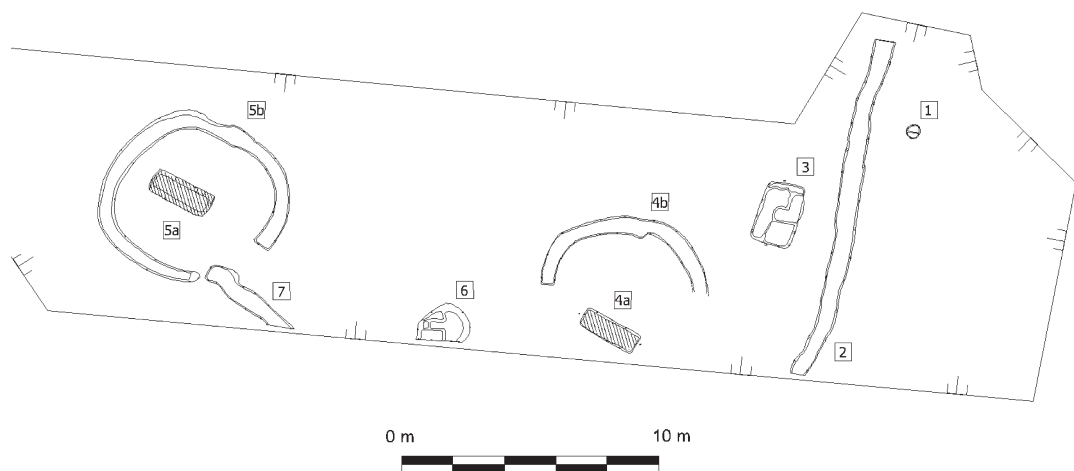

kezén új értelmezést nyerne a régi adatok az újak segítségével, és összeállhat a majdnem félezer év egy-egy részlete.

A most bemutatandó sírok mindkét szempontból fontosak. Részleteikben nagyon ismerősek, mert pontosan ilyen vagy legalábbis nagyon hasonló nyakláncot, esetleg ruhaalj kivarrást már számosat ismerünk a jazig nők sírjaiból, de olyan csatáról vagy tűzkészsegről is van tudomásunk, mint amilyen a férfitemetkezésből vált ismertté. De került elő olyan lelet vagy lele-

tek együttese is, ami valóban kivételessé teszi a szentesi lelőhelyet, és indokoltta, hogy önálló kiadványban foglalkozzunk vele.

A Szentes–Schweidel utcai lelőhelyen, a város berekhatí részén végzett ásatás során 2006-ban egy szarmata település részlete (4–5. század), a korszakba tartozó magányos női temetkezés (3. század) és két jazig sír került elő. Minden régészeti jelenség, objektum kapott egy-egy azonosító számot, a most feldolgozott két temetkezés a 4. és az 5. jelzésű.⁵ A két sír

3. kép ■ A Szentes–Schweidel utcai feltárás helyszínrajzának részlete

⁵ Az ásatási dokumentációban, a fényképeken, illetve a rajzokon a „4/A”, illetve „B”, valamint az „5/A”, illetve „B” jelzet szerepel. Az „A” a sírokat, a „B” a temetkezéseket övező árkot jelöli. Az ásatást Szabó János József és Bede Ádám vezette, a feltárás 2006 őszén zajlott le. Az eredeti ásatási dokumentáció (KJM Rég.Ad.: 1028–2015/1–96.) és a leletek a Koszta József Múzeumban találhatóak. Ez utóbbiak a 2013.2.1–35. leltári számokon. Az egyes tárgyak könnyebb azonosítása érdekében a leletek egyedi leltári számát a leírásuknál is megadjuk.

előkerülése nem jelenti azt, hogy egy apró temetkezési hellyel kell számolnunk, ahova összesen csak ezt a két halottat temették el. Ha rátekintünk az ásatás helyszínrajzára, kiderül, hogy az úttest építését megelőző feltárás egy keskeny sáv megkutatását igényelte. Nem biztos, de valószínű, hogy az út két oldalán további sírok találhatóak a földtakaró alatt (3. kép).⁶

A tágabb korszak (1–5. század) temetőinek lélekszáma nagyon változó. Tény, hogy vannak magányos sírok, illetve olyan lelőhelyek is, ahol csak pár sír fordul elő, de több száz csontvázat is feltártak már egyetlen lelőhelyen. A legfontosabb, hogy csak akkor tudjuk meghatározni, hogy egy-egy temető mekkora volt, illetve, hogy meddig használták, ha a teljes temetőt sikerül feltárni. Az utóbbi évtizedek nagyberuházásait megelőző ásatások során előkerültek olyan temetkezési helyek, melyeket teljes egészében feltártaknak tekinthetünk. Kiderült, hogy ezek a sírkertek változó lélekszámúak, de az is, hogy „családi alapon” használták őket, mert a temetőben egymás mellett, egy csoportban találhatóak férfiak, nők és gyermekek. A sírok elhelyezkedését döntően befolyásolta a természetföldrajzi környezet, hiszen vízjárta területek nem voltak alkalmasak a temetéshez. Szempont volt

az is, hogy mennyire számított védhetőnek, őrizhetőnek a terület. Éppen a legújabb, teljes temetőket feltáró ásatások során derült ki, hogy a sírkerteket sokszor árkokkal vették körül, de előfordult az is, hogy a környezettől való elhatároláshoz a természetes vízjárásokat is igénybe vették.

A gyermekek sírjainak helyzetéből sokszor jól látszik a felnőttekéhez való kötődés. Akkor a legkézenfekvőbb persze a szoros kötelék feltételezése, amikor egy közös sírgödörben tárják fel a régészek nő és gyermek, esetleg férfi és gyermek csontvázat. A sírok feltárása folyamatában, a megfigyelések alapján el lehet dönteni, hogy egyszerre temették-e el őket vagy utántemetkezésről van szó. Ez utóbbi szakkifejezés szó szerint értendő, azaz a később elhaltat – általában a gyermeket – a felnőtt lábához, avagy a sír gödrébe utólag hantolták el. Ezek az esetek azonban nagyon ritka jelenségnek számítanak a szarmata korban. Ha a temető szerkezetét, a sírok egymástól mért távolságát figyeljük meg, feltűnő, hogy a gyermekek néha egészen közel találhatóak egy-egy felnőtt sírjához. Ilyenkor joggal feltételezzük, hogy a gyermek és a felnőtt között szoros (rokon) kapcsolat lehetett. Sokkal nehezebb eldönteni, hogy az egymás mellett nyugvó felnőtteket milyen kapcsolat

⁶ A feltárás során az ásatásra kijelölt területen egy 3. századi női sír, valamint egy késő szarmata település részlete is előkerült.

fűzte össze még életükben. Bár a szentesi két sír egymáshoz közel került elő, ennek alapján mégsem állíthatjuk minden kétséget kizáróan, hogy a férfi és a nő egy családba tartozott.

Jó lenne, ha a temetőkhöz tartozó településeket is meg lehetne ismerni, s össze lehetne vetni a falu és a hozzá tartozó temető leletanyagát, ami sokat lendítene a korszak belső időrendjének megfejtésében is. Szerencsére ma már előfordulnak ilyen lelőhelyek is, de a közzétételük még várat magára.

A szentesi lelőhelynél tehát nem tudjuk megállapítani, hogy mekkora közösség használta a temetkezési helyet, nincs meg a településük, ráadásul azt sem tudjuk, hogy a közösség mennyi ideig élt – és halt – ezen a helyen. A két temetkezés szinte egyetlen pillanatot ragad ki és mutat fel számunkra; úgy is fogalmazhatnánk, hogy egyéni sorsokat. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy ők ketten részesei és esetleg mozgatói is lehettek a korszak mikrotörténelmének, de csak úgy lehet értelmezni és beilleszteni hátramaradt emlékeiket és temetkezési szokásaikat a nagy kirakós játékba, ha összehasonlítjuk őket a korszak más sírleleteivel, illetve temetkezési szokásaival.

Tehát ha megtaláljuk a két elhunyt helyét a tágabb térben és időben.⁷

Először azonban maradjunk magunknál a temetkezéseknél, menjünk közel a feltáruló két sírhoz, és nézzük meg, mi mindent lehet kiolvasni a megfigyelésekből és a leletekből. Mielőtt a részletekbe belemennénk, szólni kell azokról a körülményekről, amik alaposan megnehezítik a régész munkáját a terepen és azután az íróasztalánál is.

Érdemes az elején leszögezni, hogy a temetés egyszerre anyagi és szellemi esemény, de könnyen belátható, hogy a rítusnak nem mindig vannak a földben is megmaradó, feltárható, megfigyelhető nyomai. Ráadásul a régésznek el kell tudni szakadnia a maga 21. századi világától, mert ami számunkra érthető és logikus, az nem biztos, hogy ugyanolyan logika alapján szerveződött meg kétezer évvel ezelőtt is. Ha valaki a mi vidékünkön régészkedésre adja a fejét, azzal kell számolnia, hogy a talajban a szerves anyagból, így a fából, bőrből, textilből készült tárgyak, a halotti viselet csak nyomokban maradhat meg, ha egyáltalán megmarad valami belőle. Ezért csupán a sírokba került sokféle anyag, tárgy szervesen (el nem bomló) részéből lehet kiindulni – persze ha egyál-

⁷ Az egyik legsűrűbben benépesített terület a Berekhát volt, a Kurca árterének magaspártja. Nagy Margit 1997-ben megjelent összegzése alapján 53 lelőhely köthető az időszakhoz, többségük temetőrészlet vagy sírből származó szórványlelet (NAGY 1997, 56–62, 2. kép).

talán volt neki ilyen része –, s következtetni az eredeti állapotra, a leletek összefüggéseire. Újabban a sírokból vett szerves anyagminták segíthetnek. A mintavétel itt is megtörtént, de egyelőre ezek eredményeit még nem ismerjük.

Egy másik zavaró tényezővel is számolnia kell a kutatónak, tudniillik, hogy a szarmaták sírjait az esetek nagy többségében kirabolták. Nem egyedi jelenségről van szó, a sírrablás hosszú évezredekken keresztül népszerű foglalatossága volt a hátramaradottaknak vagy az újonnan beköltözőknek. Ennek célját, indítékát sokan és sokféleképpen próbálták már eddig is megfejteni. A legvalószínűbb ok a haszonlesés volt, a sírokban található értékek eltulajdonítása. Az elhunytak bolygatása, a sírkertek kifosztása folyamatos tevékenység lehetett, főként a zavaros időszakokban, a terület kényszerű elhagyásának, újabb jövevények megjelenésének és azok tevékenykedésének a következményeként.

Arra a kérdésre, hogy a szarmata korban kik és mikor követték el a sírrablásokat, nem lehet egyértelmű választ adni. A jazigok hosszú ideig folyamatosan lakták az alföldi szállásterületüket, amit esetleg összefüggésbe lehet hozni azzal a megfigyeléssel, hogy a korai temetőben gyakoribbak az érintetlen temetkezések, ugyanis a hosszú egy helyben lakás során

a sírokat tartósan meg tudták óvni. A temetőket körbevevő árkok nyilvánvalóvá tették mindenki előtt, hogy a közösség védelme alatt állnak az ősök. A mozgalmas 4–5. század fordulóján viszont sokkal nagyobb arányú volt a rablás, mint a legkorábbi, nyugalmasabb időszakban, az 1–2. században. Egyes kutatókban felmerült, hogy maguk a szarmaták lehettek a tettesek. Különösen akkor vélekednek így, amikor a csontok helyzete arra utal, hogy a temetés után nem sokkal történt a bolygatás. A szarmatákat követő népek közül elsősorban az avarok keverednek gyanúba, és nem is véletlenül. Sírjaikban néha szarmata gyöngyöket találunk; a dunántúli területeken pedig a szarmata korral egy időben földbe került római (kori) emlékek tűnnek fel az avarok leletei között. A gyanú tehát alapos. Mivel nem találkozhattak, nyilvánvaló, hogy „tisztességes úton” nem juthattak az évszázadokkal korábbi holmikhoz, csak sírrablás útján szerezhették meg a szarmata, illetve római régiségeket...

Az ásatásokon gyakorta már a sírok feltárása kezdetén fel szokott tűnni, hogy a régészek előtt mások is érdeklődtek a sírok tartalma iránt, mert a humusz eltávolítása után, a nyesett felszínen, a temetkezés kontúrján belül újabb – a sírgödörök betöltésétől eltérő színű – talaj válik el, különböző méretű és formájú foltokban. A szentesi

két sír közül a 4. számú esetében már a nyelés szintjén feltűnő volt, hogy a betöltése nem egységes. A szabályos sírforma déli felén egy újabb folt, a rablás kontúrja látszott. A rablás tényét a kibontott csontváz képe később egyértelműen igazolta (4. kép). Ami feltűnő, hogy a rablás aknájának széle nem hatolt túl egyik irányban sem a sír gödrének vonalán. Nagyon valószínű tehát, hogy a sír körvonala, de legalábbis a pontos helyzete még a felszínen is nyilvánvaló volt a rablás időpontjában. Azt is jól tudták a sírok kifosztói, hogy milyen a halott tájolása, ugyanis előszeretettel ástak rá az elhunyt mellkasi részére, mert elsősorban itt helyezkedtek el a viselet értékesebb részei. Így történt a 4. számú férfitemetkezés esetében is. Jól látszik, hogy a koponya és a bordák, valamint a csigolyacsontok összetörve és keveredve, különböző szinteken kerültek elő, és jó néhány darab hiányzik is közülük. Hiányoznak a jobb alkar és a kézcsonatok is. Megfigyelhető, hogy a rablógödört nyitva hagyták, a szétdobált csontok visszajuttatását a sírgödörbe a természet végezte el, az eső, a szél lassan, rétegesen temette vissza a sír kitermelt betöltését. A 4. sírnál a bolygatott csontok között a viselethez tartozó fibula és még néhány bronz tárgy-töredék is előkerült. Sajnos a törött és hiányos tárgyakról nem mindig lehet eldönteni, hogy eredetileg mik lehettek. A másik gond, hogy

az ép, de az eredeti helyzetükből kimozdított leletek információs értéke is csökken. Az érintetlen temetkezésekben gyakran éppen az előkerülési hely alapján lehet következtetni a funkcióra; a fibulák helyzetéből például arra, hogy milyen volt a ruha szabása, hogy például a vállon, avagy az áll alatt volt-e a ruha hasítéka.

A sírrablókön kívül a sírokat megbolygató talajlakó állatok is a régész „ellen-ségei”. Az 5. sír ember által bolygatatlan volt ugyan, de a láb környéki résznél jól meg lehetett figyelni az állatjártatokat és a következményeit: a ruha gyöngyeinek elmozdulását (5. kép). Az állatok ugyan néha a járataikba hordják az útjukba eső régészeti leleteket vagy az emberi váz apróbb darabjait, ám ezek régészeti módszerrel követhetők, a leletek sem vesznek el, csak az eredeti helyükből kikövetkeztethető információk száma csökken.

Többek között éppen a rablások módszeressége és következetessége bizonyítja, hogy a szarmaták a sírjaikat valamilyen módon bizonyosan megjelölték. Egészen addig, amíg a sírokon levő jeleket el nem pusztította az idő, kitűnő támpontot nyújthattak a rosszban sántikáló kortársaknak és későbbi követőiknek.

Az ásatások során a sírok egy részénél csak a sírgödörök kerülnek elő, az eredeti járórszint a felszín kopása miatt az ásatás idejére többnyire már eltűnik, a feltételezett

4. kép ▪ A megnyesett felszínen nemcsak a 4. sír foltja látszik, hanem a rablás egyértelmű nyomai is kirajzolódnak

5. kép ▪ Az 5. sírban a gyöngyhímnzés szemeinek elmozdulását valamilyen talajban lakó állat okozta. Járataikat jól kirajzolják a sötét elszíneződések a sírgödör sárga feltjában

sírjelekkel együtt. A szarmata kori sírjelölési módozatok közül az egyik azonban helyenként máig megmaradt: amikor a halott fölé halmot emeltek. Ezek az im-

pozáns, a felszínből nemritkán 10-12 méter magasra kiemelkedő kurgánok vagy kunhalmok a közösségek rangos tagjait rejtették.⁸ A halmokról csak akkor lehet

⁸ KULCSÁR 1998, 40–46. – A következtetések sokszor csak feltételesek lehetnek, e halmok nagyarányú rablottsága miatt.

eldönteni, hogy emberkéz emelte mes-
terséges „földpiramisról” van-e szó vagy
természetes képződményről, ha feltárják
őket, vagy ha talajszondát mélyítenek be-
léljük. Az Alföldön már a késő rézkorban
is temetkeztek halmok alá, a legnépesebb
halmos temetőik azonban a szarmatákhoz
köthetők.

A mai Magyarország területéről sajnos
nem ismerünk bolygatatlan szarmata ha-
lomsírt, de hogy magáról a halmok építé-
séről és az előkerült leletekről is sokszor
ellentmondó ismereteink vannak, abban a
19. századi hivatalos és tudományos kere-
tek között virágzó „kampányásatások” is
ludaskok lehetnek.⁹

A madarasi (Bács-Kiskun megye) hal-
mos szarmata temető 1963–1974 között
modern módszerekkel feltárt és jól do-
kumentált megfigyelései alapján tudjuk,
hogy a halmok gondosan megtervezett és
kivitelezett földépitmények voltak, a hoz-
zájuk szükséges földet a környezet szol-
gáltatta. Különböző minőségű anyagokat
(felváltva humuszt és agyagot) rétegeztek
egymás fölé, ezeket alaposan le is döngöl-
ték, hogy ne csússzon szét az építmény.
Építés közben torokat tartottak, amit a
halomban feltárt tüzelőhelyek és az elfo-
gyasztott állatok gyakran megpörkölő-

dött csontmaradványai is bizonyítanak.¹⁰
Mivel nagyon szem előtt voltak, az évszáz-
adok során ki is rabolták valamennyit,
némelyiket több alkalommal is.

A két szentesi sír jelölésének módja ke-
vésbé maradandó volt, ám csak az a része
tűnt el, ami a korabeli felszín fölé emel-
kedett. Amint az ásatás során a humuszt
eltávolították a sírokról és környékükről
– majd megnyesték a területet –, azonnal
világos lett az ásató régész számára, hogy
miként jelölték meg az elhunytak temet-
kezési helyét: egy-egy nagyjából kör alakú
árokkaletették körül a sírokat, de az árkok
fej felőli részén, egy szakaszon nem mélyí-
tették le a talajt. Ma már elfogadott a ku-
tatók körében, hogy az árkokból kikerült
földet a kör belsejében halmozták fel, tehát
kisebb-nagyobb halmot emeltek belőle,
így jelölve meg a sírok helyét. A külön-
böző méretű halmok és árkok együttese
jó ideig megmaradhatott, ezért majdnem
ugyanolyan gyakran estek sírrablók áldo-
zatául az ilyen módon eltemetett szarma-
ták, mint a monumentális halmok alatt
nyugvók. A körárkos halmos sírok a teljes
szarmata szállásterületről ismertek. Alig
van olyan temető, ahol ne tűnnének fel, az
arányuk ugyanakkor a jelöletlen sírokhoz
viszonyítva nagyon változó. Tény, hogy

⁹ KULCSÁR 1998, 40. – A halmok ma már nem csak régészetileg védettek, de a természetvédelem is rajtuk tartja a szemét, mivel különleges értéknek számítanak a rajtuk megtelepedő növények és állatfajok.

¹⁰ A halmok metszeteit lásd: KŐHEGYI-VÖRÖS 2011, 258, 252. kép, 261, 255. kép.

akadnak olyan temetőik, ahol több az árok és halom együttesével jelölt, mint a jelöletlen temetkezés. Ezek a sírok – mivel az évszázadok során betemetődtek az árkaik és lekoptak a halmaik – a korai (19. századi) régészeti kutatásoknak nem voltak tárgyai. Amíg azonban még látszottak a

sírjelek, a sírrablók csak kivételes esetben hagytak ki akár csak egyetlen körárkos halmos sírt is. Óriási szerencse, hogy a szentesi lelőhelyen a két körárkos halmos temetkezés közül legalább az egyik, a női sír (5. sír) éppen megmaradt a korszerű feltárás idejéig.

VÉGSŐ NYUGALOM?

Az előző fejezetben leírtak alapján felvehető, hogy a holtak kapcsán gyakorta emlegetett „végső nyugalom” a múzeumok polcain ér véget, papírdobozban vagy zsákokban, nemritkán kíváncsi, kutató szemek kereszttüzeiben. Tény, hogy a régészeti korok emlékei ezernyi veszélynek voltak és vannak kitéve, s talán a jelenkor a legkíméletlenebb. A nagy- és a kisebb beruházások, építkezések, azaz minden olyan tevékenység, ami a lelőhelyek, a sírok szintjét érinti, potenciális veszélyforrás. Nem véletlen tehát, hogy a ma már nosztalgiával emlegetett 1997. évi CXL. számú kulturális örökségvédelmi törvény máig legfontosabb mondata, hogy a régészeti lelőhelyeket lehetőség szerint el kell kerülni; magyarul szólva: a leleteknek a legjobb helyük továbbra is az anyaföldben van.

Vannak viszont olyan helyzetek, amikor ez az „elkerülés” nem megy – a sok lelőhely miatt pl. elviselhetetlenül kanyar-

gós lenne a kerékpárút –, ilyenkor kerül sor a lelőhelyek mentésére, aminek az egyik formája a megelőző ásatás. Más kérdés, hogy az ásatással egy csapásra vége az elhantoltak nyugalmának.

Térjünk vissza a Szentés–Schweidel utcai zajig sírjainkhoz! Az első kérdés, ami felmerül, hogy egyáltalán mire alkalmasak az ásatás eredményei, mire lehet következtetni ezekből? A legkézenfekvőbb, hogy az adott nép temetkezési szokásairól lehet információkat gyűjteni; így kiderülhet, hogy milyen temetkezési rítust követtek, vagy, hogy milyen elképzeléseik lehettek a túlvilágról. A másik lényeges ismeretszortot a sírban megtalálható emberi csontok révén nyerhetjük. A történeti embertan sokféle szempont szerint és különböző módszerekkel vizsgálja meg az emberi maradványokat. A régész elsősorban persze arra kíváncsi, hogy az illető milyen nemű és korú volt. De fontosak azok

a kérdések is, hogy van-e valami nyoma az elhalálozás közvetlen okának, milyen betegségek voltak jellemzőek a közösségre, lehet-e arra következtetni, hogy hogyan táplálkoztak, vagy, hogy a holtat bőrbe, avagy egyéb halotti lepelbe burkolták-e? Végül, de nem utolsósorban a sírban kibontott, feltárt tárgyak vizsgálata hozhat sokszínű eredményt, hiszen ezek valamilyen szinten a szarmaták való világának, mindennapi életének a tükrét jelentik. Vallanak arról, hogy milyen volt a kézművességük, a fémiparuk, vagy, hogy milyen viseletben jártak. A kultúrájuktól idegen emlékenyag arról árulkodik, hogy mely területekkel tartottak fenn kapcsolatokat, milyen idegen eredetű, a kereskedelem út-

ján hozzájuk kerülő termékeket ismertek. Azonban soha nem szabad megfeledkezni arról, hogy a „sírvilág” a való életnek csak egy erősen redukált része, mivel csak olyan tárgyak vagy a ruhatárnak csak azok az elemei kerülhettek be a temetkezésekbe, amelyek a szarmaták szigorú temetkezési rítusához hozzátartoztak.

A továbbiakban megpróbáljuk végigkísérni a Szentesen eltemetett jazig nőt és férfit az elhalálozásuktól a sír betemetéséig, illetve a sírjel elkészítéséig. A vállalkozás – a korábban elmondottak alapján – természetesen nem lehet maradéktalanul sikeres, minden részletre kiterjedő, de a magunk részéről mindent elkövetünk, hogy a történet kerek legyen.

„MEGSZÓLAL A SÍRVILÁG”

A helyszíni megfigyelések, az ásatási dokumentáció és a leletek alapján a halottakat a temetésüket megelőzően gondosan előkészítették, felöltöztették. A nőre ráadták ékszerait is, majd koporsóba fektették, de mielőtt azt lezárták volna, még néhány használati tárgyat is az elhunyt mellé tettek: egy tükröt, egy fonáshoz használt orsót, egy árat és egy kést. A feje mellé gondosan összehajtogatott értékes kelmét vagy ruhadarabot raktak. A férfit néhány hétköznapi eszközzel helyezték nyuga-

lomra, ezek között is voltak munkaeszközök. A bal oldalán, egy csomóban került elő a tűzkésztséghez használt csiholó és a kovák; a munkaeszközöket egy ár és egy fenőkö képviselte.

A sírok betemetése után a sírok köré árkot vontak, a kiásott földet pedig az elhunytak fölé halmozták. Alig van arról adatunk, hogy hogyan zajlott a halom építése, csupán az árkok alja, oldalának íve mutatja meg az eredeti állapot egy részét. Mivel a felszín erőteljes kopása miatt

sokszor majdnem teljesen el is tűnt az árok – ahogyan azt a szentesi síroknál is megfigyelték –, ezért ebből messzemenő következtetéseket nem lehet levonni. Fontos megfigyelés, hogy a sírokat minden esetben mélyebbre ásták, mint az árkokat.

A kerítő árkokban (így az 5. sír árka esetében is) néha állatsontok kerülnek elő, egy részük megpörkölődött állapotban. Valószínűleg ezek a temetőben lezajló állatáldozatok, torok nyomai lehetnek, melyek vagy magán a halmon (avagy a halom építése közben), vagy a sír közvetlen közelében zajlottak. A 4. sír esetében a rablógödörből származik állatsont, ami egy sor kérdést vet fel. Mivel az állatsontokat önmagukban nem lehet korhatározni, a rablógödörbe való kerülését a rablás, illetve a gödör lassú visszatöltődésének idejére kell tennünk. A rablógödörökbe néha más – gyakorta korábbi – leletek is bemosódhatnak, ha a területen pl.

korábbi település vagy temető is található. Szentesen a sírok közvetlen közelében nem fordultak elő más korszakból származó objektumok, így felvetődik, hogy a sír fölött megrendezett tor állatsontjai kerültek-e vajon a visszatemetődött rablógödörbe.

A temetőkben előkerült állatsontok a közösség életmódjához, állattenyésztéséhez is fontos adatokat nyújtanak. A szarmatáknagyállattartók voltak: szarvasmarhát, juhot, lovat tartottak elsősorban, de kevés sertés és baromfi is előfordult. A vadászott állatok aránya elenyésző volt. A feltárás során előkerült állatsontok meghatározását, Tóth Anikó feldolgozásának köszönhetően, a függelékben lehet megismerni.

Ahhoz, hogy a továbbiakban sikeresen el lehessen végezni a leletanyag elemzését, megfelelő részletességgel kell leírnunk a sírokat és az előkerült tárgyakat.

A 4. SÍR ÉS A HOZZÁ TARTOZÓ KÖRÁROK LEÍRÁSA

A sírgödör szabályos téglalap formájú volt, lekerekített sarkokkal. Betöltése agyaggal kevert, sötétbarna humusz.

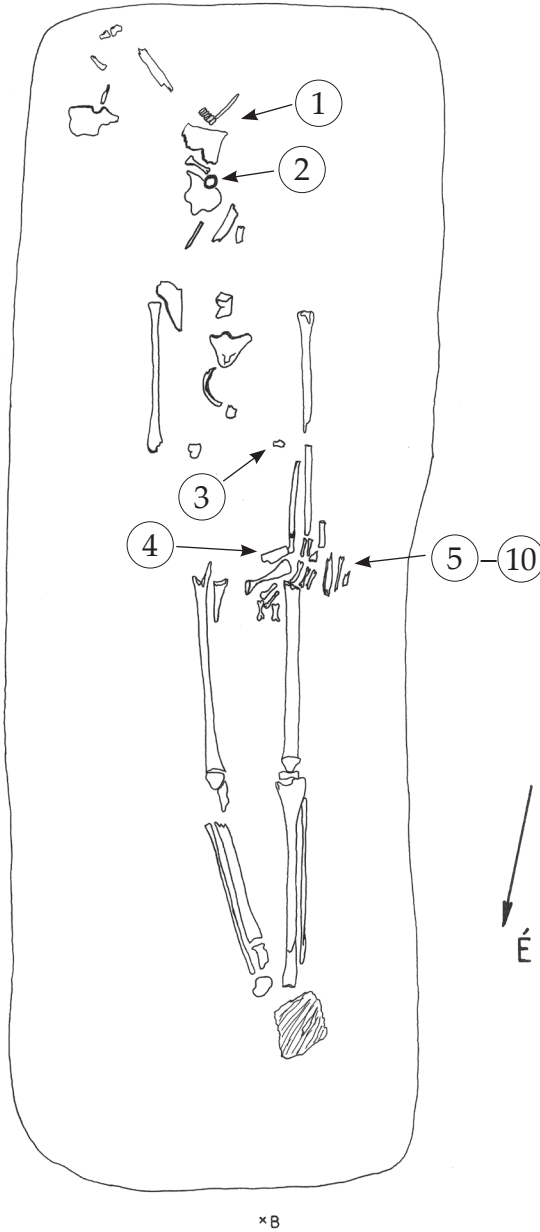
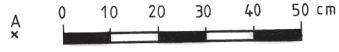
A sírban férfi nyugodott, életkora 30-40 év közötti lehetett. A hátán feküdt, kezei a törzs mellett, a lábai is nyújtott helyzetben voltak. A sír rabolt volt, a csontváz felső

részből csupán a jobb felkarcsont és a bal kar maradt eredeti helyzetben, a kimozdított csontok összehányva a gödör déli felén és a mellkasnak megfelelő helyen, hiányosan, törötten kerültek elő. A szeméremcsont bal oldalán (*os pubis*) zöld elszíneződés figyelhető meg, a bronz övcsattal

M=1:10

4/A. sír

6. kép ■ A 4. sír rajza

való érintkezés következtében.¹¹ A váz bal lábfejnél egy kb. 15 cm átmérőjű folt volt látható, ami esetleg a koporsó maradványa lehetett. A sírgödör méretei: h.: 256 cm; sz.: 90 cm; m.: 46–60 cm. A koporsó nem volt mérhető. A csontváz h.: kb. 178 cm (a rablás miatt hozzávetőleges adat). T.: D–É (8. kép).

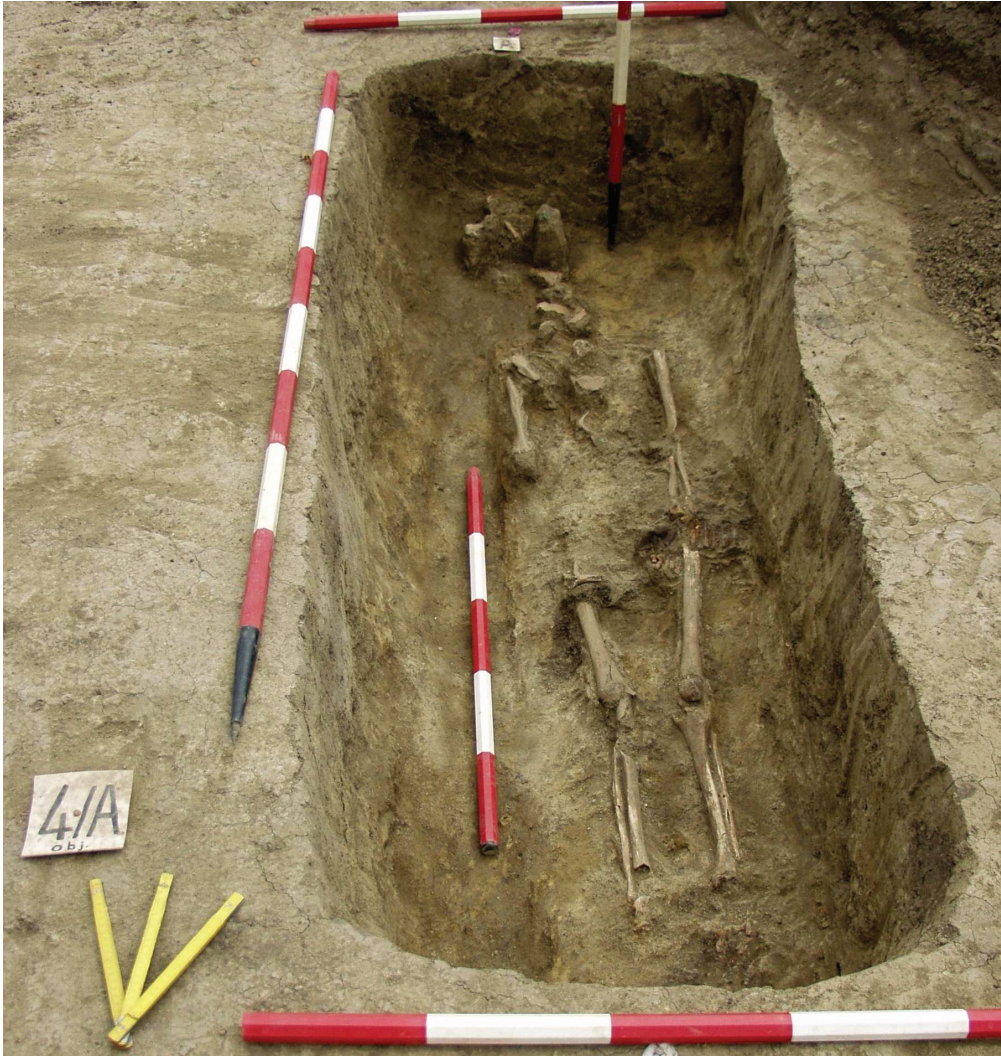
A sírt övező árok K–Ny-i irányban enyhén nyújtott volt, inkább ovális, mint kör formájú. A Ny-i fele nem esett a feltá-

rásra kijelölt területre, így erről a részéről nincsenek információink. Mivel a felszín eróziója következtében erősen kikopott és a humuszosítás során is sérült, csak sekély részleteit tudták dokumentálni. A betöltése agyagszemcsékkel és mészkiválásokkal kevert, fekete humusz volt, leletet nem tartalmazott. A sírt kerítő árok méretei: átm.: 700 cm (Ny–K), illetve 620 cm (D–É); sz.: 64–66 cm; m.: 18 cm (legnagyobb mélység) (7. kép).

7. kép ■ A 4. sír és a sírt övező árok foltja a felület nyesése után

¹¹ Az embercsontokat Marcsik Antónia (SZTE) vizsgálta meg és írta le. Munkáját ezen a helyen is megköszönjük!

8. kép ▪ A 4. sír kibontott állapotban

A SÍRBAN ELŐKERÜLT LELETEK:

1. Fibula. A bolygatott részen volt, a feldőlt és törött csontok között. Egygombos, erősprofilú, kéttagú, felsőhúros bronzfibula. A fej enyhén kiszélesedik,

a kengyel éles bordával tagolt, a láb végén gomb található. A tütartó háromszög formájú, sérült. A fibula tujének a vége a tütartóba rozsdásodott,

s csupán három apró töredéke van meg, a többi része hiányzik. H.: 4,5 cm (ltsz.: 2013.2.1.) [I. tábla 1].

2. **Karika.** A bolygatott csontok között bontották ki. Ezüstből készült, öntött darab. Enyhén deformált. Átm.: 2,3 cm (ltsz.: 2013.2.2.) [I. tábla 2].
3. **Bronz töredékek** (3 db). A bolygatással érintett csontok között voltak, a bal könyök belső oldalánál: két huzaldarab és egy lemez értelmezhetetlen töredéke. H.: 0,9 cm; 1,4 cm; 1 cm (ltsz.: 2013.2.3.).
4. **Csat.** A bal medencelapát alsó részén került elő, eredeti helyzetben feküdt.

Öntött bronzcsat, trapéz alakú karikával, hozzá csatlakozó lemezes, enyhén ívelt szíjszorítóval. A felerősítést egy nittszeggel oldották meg. Teljes h.: 6 cm, legnagyobb sz.: 2 cm (ltsz.: 2013.2.4.) [I. tábla 3] (9. kép).

5. **Csihaló töredékei.** A bal combcsont végénél, a kézcsontok közelében bontották ki. A teste masszív, téglalap átmetszetű, hosszúkás forma, egyik vége karikában végződött. Törött, hiányos, két darabban. A karikával együtt került felszedésre egy ugyancsak téglalap átmetszetű, masszív vastöredék

9. kép ■ A 4. sír részlete, a bal oldalon kibontott leletekkel

- és egy kisebb, formátlan, erősen korrodálódott vastárgy is. Feltételezzük, hogy ezek is a csiholóhoz tartozhattak. Mérhető h.: 6,9 cm, karika átm.: 1,9 cm (ltsz.: 2013.2.5.) [I. tábla 6].
- 6. Tűzkövek** (2 db). A bal combcsont és a kéz ujjai tájékáról. Szélükön megmunkált kovadarabok, a tűzkésztség kellékei. Átm.: mindkettő 3 cm (ltsz.: 2013.2.6.) [I. tábla 4–5].
- 7. Fenőkő.** Az előző tárgyakkal egy csoportban, a bal oldalon került napvilágra. Négyzet átmetszetű, hasáb alakú darab, oldalain erős kopásnyomokkal; mind a négy oldalán vastárgy vagy -tárgyak korrodálódott maradványai-val. Anyaga homokkő. H.: 6,9 cm; átm.: 1,8 cm (ltsz.: 2013.2.7.) [I. tábla 7].
- 8. Ár töredékei.** A többi tárggyal (tűzkövek, fenőkő) egy csoportban, a bal oldalon. Egyik végén hegyes, a nyél felől kiszélesedik, vasból készült. A hegyének a vége hiányzik. A nyéltüske indítása jól elválk a pengétől, de ez a
- része is törött, hiányos. H.: 6 cm (ltsz.: 2013.2.8.) [I. tábla 9].
- 9. Vas töredékek.** Összesen 15 db. Az előző tárgycsoporttal azonos helyen kerültek elő, többségük értelmezhetetlen, rétegesen korrodálódott, apró töredék. A legnagyobb darab – amely négy szélén ép, téglalap átmetszetű – a csiholóhoz tartozhatott, esetleg a vége lehetett. Ez utóbbi h.: 2,2 cm; sz.: 2,1 cm (ltsz.: 2013.2.9.).
- 10. Megmunkált kerámia-töredék.** Az előző tárgyakkal egy csoportban helyezkedett el. Egy világosbarna korongolt edény oldalából, gondos csiszolással kialakított, majdnem szabályos téglatest formájú tárgy. Oldalain vasrozda lenyomatai látszanak. H.: 3,1 cm; sz.: 1,5 cm (ltsz.: 2013.2.10.) [I. tábla 8].
- 11. Állatsontok a sír bolygatott részéről, a betöltésből.** Részletes leírásuk a függelékben olvasható. Az anyag a Koszta József Múzeumban található, leltározatlan (6. kép).

AZ 5. SÍR ÉS KÖRÁRKÁNAK LEÍRÁSA

A sírgödör lekerekített sarkú téglalap alakú volt, a betöltése agyaggal erősen kevert fekete humusz. A sír fenekén egy rönkfa koporsónak a sír aljába 14–20 cm-re bemélye-

dő lenyomata volt kibontható. Ez jelentősen eltért a fölötte levő földréteg anyagától, egyenesen sötétbarna volt, nyilván a koporsó nagy és homogén tömege miatt.¹² Formája

¹² Bontás közben a sír aljába bemélyedő koporsót 12–18 cm széles padkaként észlelték, és értelemszerűen a padkán belüli, szűkebb terület bontásával folytatták a feltárást. KJM Rég.Ad.:1028–2015/1–96.

is jól megfigyelhető volt: középen volt a legmélyebb, a hosszanti oldalai irányába fokozatosan, ívelten, illetve félkörívben emelkedett, a rönk eredeti görbülésének megfelelően. A csontváz alatt mindenütt észlelhető volt a koporsó korhadéka. A mérete és a félköríves metszetű lenyomat alapján egyértelmű, hogy az elhunytat faderékből (farönkből) kialakított, vasszerelék nélküli koporsóban temették el.

A sírban egy nő csontvázát bontották ki, akinek az életkora 25-30 év közötti volt. A csontokat az ásatók eredeti helyzetben találták meg: a halottat a hátára fektették, lábait kinyújtva, a karjai a törzse mellett

voltak. Az emberi maradványok erősen korhadtak, rossz állagúak, gyenge megtartásúak. Az arckoponyát mongolid vonások jellemzik. Különböző részein (bal *femur* vagyis combcsont nyaka, bal *humerus*, *radius*, *ulna*, azaz karcsonatok) zöld elszíneződések, foltok figyelhetők meg, a bronzból készült – és a csontokkal érintkező – tárgyak korrodálódása következtében. A láb környéki gyöngyök helyzete alapján rágcsáló bonthatta meg a ruha aljának gyöngyhímzését. A sírgödör méretei: h.: 238–240 cm; sz.: 90–92 cm; m.: 116–122 cm. A koporsó méretei: h.: 210 cm; sz.: 56 cm. A csontváz h.: kb. 164 cm. T.: D–É (11. kép).

10. kép • Az 5. sír és körárka a nyesett felszínen

A sírt enyhén nyújtott kör alakú árokkal övezték, az árokból kiemelt földet a sír fölé halmozva dombot emeltek. Az árok a jelenlegi nyesett felszínbe csak se-

kélyen mélyedt bele, különböző pontjain eltérő mélységű volt és a szélessége is változott, ennek kézenfekvő oka a felszín egyenetlensége és/vagy eltérő kopása le-

hetett. Eredetileg jóval szélesebb és mélyebb árkolással kell számolnunk. Az árok D–DNY-i ívén található egy 230–240 cm széles rész, amit nem mélyítettek le, tehát ezen keresztül lehetett megközelíteni a sírt jelölő halmot. Betöltése mészszemcsés, fekete humusz volt, és csak

néhány égett állatcsont került elő belőle. Az állatcsontok részletes elemzése a függelékben található. Az anyag a Koszta József Múzeumban található, leltározatlan. A sírt kerítő árok méretei: átm.: 720, illetve 620 cm; sz.: 40–76 cm; m.: 13–32 cm (10. kép).

A SÍRBAN ELŐKERÜLT LELETEK:

A) Az ékszerek:

A mellkason négy fibula került elő. A nyaktájékatól a derék irányába haladva írjuk le őket:

- 1. Fibula.** Egygombos, erősprofilú, felsőhúros bronzfibula. A kengyel két helyen éles bordával tagolt, metszete kör alakú. A láb ellapított, rajta beütögetett pontsor található. A lábvégi gomb kúpos. A tűtartója és a láb egy része hiányzik, a tije letörött. H.: 3,55 cm (ltsz.: 2013.2.14.) [II. tábla 1].
- 2. Fibula.** Emailos, két szimmetriatengelyű, öntött, bronz ívfibula, szorítóopófas zárszerkezettel. A kengyel három – sarkaival érintkező – négyzetből áll. A közepén levő nagyhoz képest a két kicsi térben elcsúsztatott helyzetben található. A három közül a középső felülete egy-egy negyed körívvel osztott, narancssárga és kék emailal

díszített. A tengelyben hozzáillesztett két kisebb tag és a csúcsaikra illesztett kör alakú tagolások felülete is kék színű anyaggal kitöltött. Az apró, kiugró, kör alakú tagok közül csak 2 ép, a többi 3 törött, hiányos, egy pedig letörött. Az email rögzítéséhez a középső tagban összesen 13, a kisebbekben 1-1 kerek csap található. Az emailos betétek töredezettek, hiányosak. H.: 5 cm; sz.: 2,7 cm (ltsz.: 2013.2.12.) [II. tábla 4].

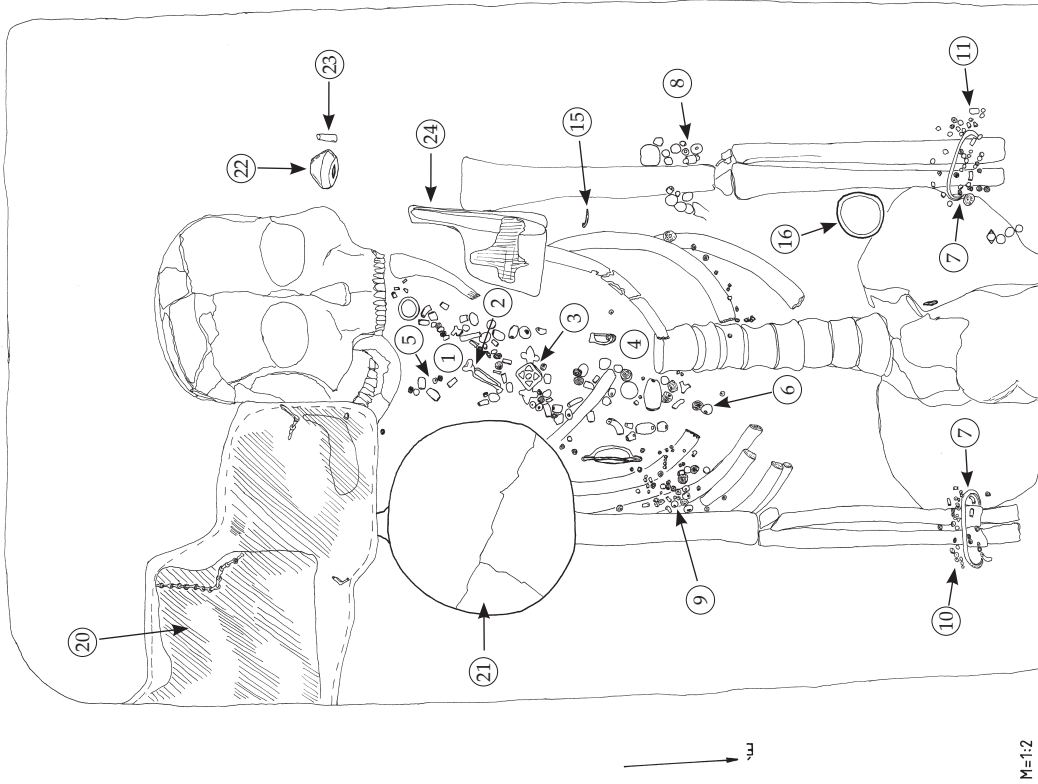
- 3. Fibula.** Emailos, két szimmetriatengelyű, öntött, bronz ívfibula, szorítóopófas zárszerkezettel. A kengyel középső tagja egy élére állított négyzet, amit egy ívelt oldalú, a négyzet felezőpontjain érintett, ugyancsak ívelt osztóval öt részre bontottak. Középe narancssárga, körben kék emailbetét tölti ki a mezőket. Az email rögzítését mindegyik osztott mezőben 1-1 kerek csap szolgálja. A fibula hosszanti tengelyében

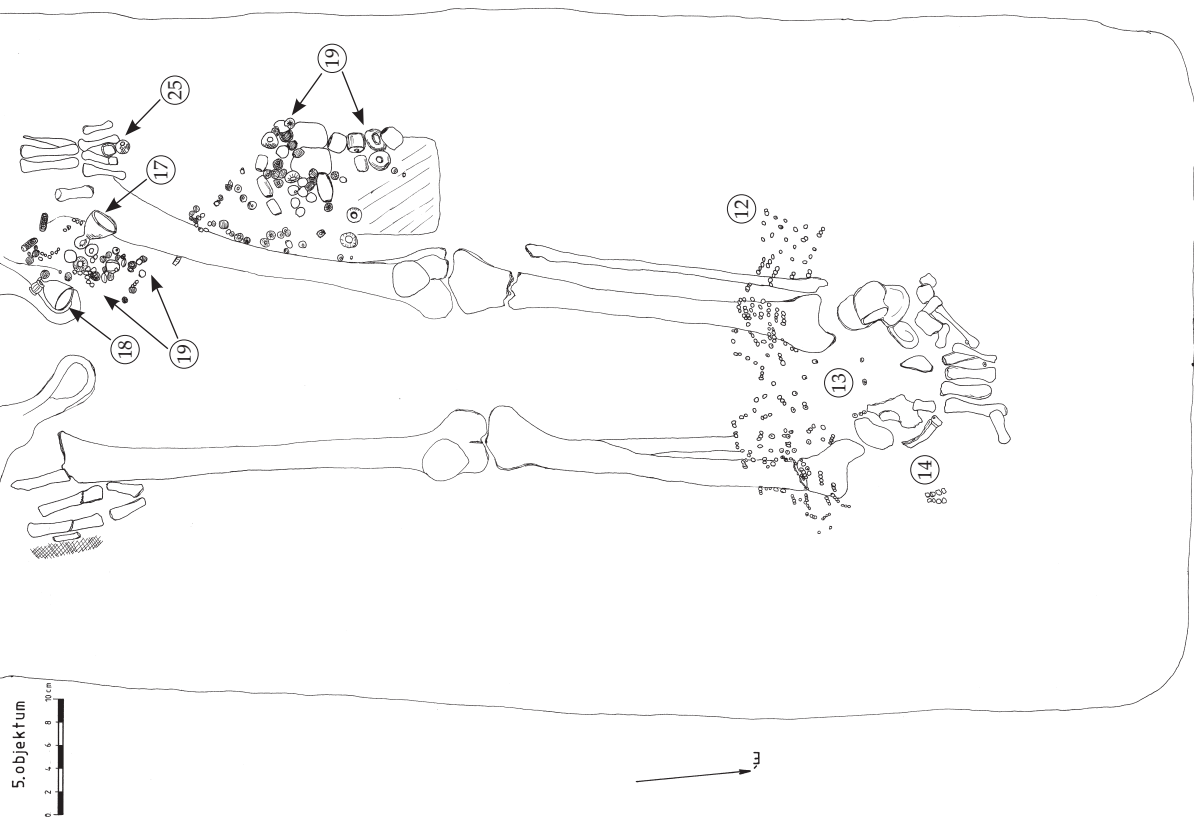
M=1:2
Sobjektum

Å

11. kép ▪ Az 5. sír rajza

a nagy négyzet sarkaihoz illesztve stilizált állatfejben (ragadozó madár?) végződő tagok találhatóak, melyeknek görbült csőreit és szemeit ábrázolták. A nyakát középről induló, rövid, íves vonalsor díszíti. Az email néhol kopott és hiányos. H.: 5,3 cm; sz.: 2,3 cm (ltsz.: 2013.2.13.) [II. tábla 3].

4. Fibula. Egygombos, erősprofilú, kéttagú, felső ívvezetésű bronzfibula. A kengyel láb felőli végénél erősen kiemelkedő félkörös borda található, a láb végi gomb gömbös feje letörött. A kengyel rugószerkezet felőli vége csekély mértékben kiszélesedik. H.: 2,8 cm (ltsz.: 2013.2.11.) [II. tábla 2] (12. kép).

12. kép ■ A fibulák elhelyezkedése a mellkason az 5. sírban

A mellkason több rétegben, eltérő sűrűségű csoportokban különböző méretű, színű és anyagú gyöngyök kerültek elő. Az értelmezésüket az ásatási dokumentáció alapján adjuk. Ékszerek voltak, tehát ebbe a leletcsoportba tartoznak a gyöngyből fűzött nyakláncok, jelen esetben két eltérő hosszúságú füzér. Ezeknek a gyöngyeit a leírás és a részletrajz alapján jól el lehetett különíteni a mellkason található többi gyöngytől, melyek talán a ruha hímzéséhez tartoztak. Ez utóbbi gyöngycsoportot ezért a viseletnél írjuk le.

5. Rövidebb gyöngy nyaklánc, üvegyöngyökből és korallszemekből. Felváltva fehér és sötétebb árnyalatú, nyomott gömb alakú üvegyöngyökből

fűzték: fehér (12 db), világosbarna (11 db), kék (1 db), fekete (1 db). Átm.: 0,6–0,7 cm. A nyakláncához tartozott még néhány apró korallgyöngy is (9 db). Összesen: 34 db (ltsz.: 2013.2.15.) (13. kép).

6. Hosszú gyöngy nyaklánc és karikája.

Megfigyelhető volt, hogy a nyaktól a mellkas közepéig lelógó füzéren lefele haladva egyre nagyobbak a gyöngyszemek. A nyaklánc üveg-, korall- és borostyánszemekből állt össze. Az üvegyöngyök mérete, formája egyforma, csupán a színük eltérő. Többségük fehér, majdnem szabályos gömb formájú, nagy lyukú. Közülük 3 db apró töredékeire esett szét (15 db). Átm.: 1 cm.

13. kép ▪ Az 5. sírban kibontott rövid nyaklánc gyöngytípusai: fehér és sötét színű üvegyöngyök (a), korallgyöngy (b)

Az üvegyöngyök másik csoportja sötét színű, palástjukon szabálytalanul elhelyezett fehér színű betétekkel díszített (7 db). Méretük nagyjából egyforma, átmérőjük 1 cm körüli, csak 1 db jóval kisebb példány fordul elő közöttük. Az anyag szerinti második csoportba különböző méretű és vastagságú, néha elágazó korallgyöngyök tartoznak (14 db). A legnagyobb korallgyöngy hosszúsága: 2,5 cm. A harmadik a borostyángyöngyök csoportja: lapítottak, többnyire tojásdad formájúak, különböző méretűek. Porózusak, hiányosak, törtek, némelyikből csak némi morzsalék maradt meg

(24 db, közülük 9 db töredékes). H.: változó, 1,5 cm körüli, a legnagyobb 3,3 cm (ltsz.: 2013.2.16.). A nyaknál, középen bronzkarika került elő, amely a nagyobbik nyaklánc rögzítésére szolgált. Nem találtuk a leletek között (14. kép).

A csuklókon fém karperecek voltak, a bal könyök fölött pedig a kart gyöngyök és csüngő(k) ékítették, melyek minden valószínűség szerint fel voltak fűzve, egy karperechez tartoztak. A csuklók körüli apró gyöngyök az elhelyezkedésük és méretük alapján a ruhaujj kivarrásához tartozhattak. Részletes leírásukat a gyöngyözött ruhánál adjuk.

14. kép • Az 5. sírban feltárt hosszú nyaklánc gyöngyfajtái: fehér gömbös üvegyöngy (a), sötét színű üvegyöngy fehér betétekkel (b), korallgyöngy (c), borostyángyöngy (d)

7. Karperecpár. A jobb és a bal csuklón egy-egy bronzhuzalból hajlított karperec volt. A jobb oldali jó megtartású, nyitott, egyik vége enyhén megvastagodik. A bal oldali vékonyabb bronzhuzalból készült, de pontosan ugyanolyan típusú, mint a másik. A bal oldali erősen korrodálódott, darabokra törött. A jobb oldali két darabra esett szét, enyhén deformálódott. Átm.: 6,5×5,4 cm (jobb oldali); 5,2×5,3 cm (bal oldali) (ltsz.: 2013.2.17–18.) [II. tábla 5–6].

8. Gyöngy karkötő. A bal könyök fölött nagyméretű gyöngyök, vödör alakú csüngő és egy vastárgy került elő, helyzetük alapján fel voltak fűzve, azaz összetartozhattak. Az üvegyöngyök kivétel nélkül nyomott gömbös formájúak, de eltérő méretűek és színűek. Állaguk különböző, csak a következőket lehet leírni: fehér (4 db), kobaltkék (1 db). Átm.: 1 cm. A következő csoportba a betétes díszűek tartoznak; ezek fekete alapszínűek, fehér díszítéssel (3 db). A betétek formája változatos, kettőn 3–3 db kör formájú díszítés található. Átm.: 0,7 cm. A harmadikon pettyek és rövid vonalak láthatók. Átm.: 1 cm. A többi gyöngy nagyon rossz állapotú, közülük 4 db szétomlott, illetve hiányos. A maradék három felülete is erősen korrodálódott, színük nem meghatározható. Átm.: 0,5–1 cm.

A karperec gyöngyeivel együtt szerepel egy vödöröske formájú bronzcsüngő kerek alja és palástjának két töredéke, valamint egy szabálytalan formájú, teljesen átrozsdásodott vastárgy. Értelmezhetetlen. Átm.: 0,9 cm. Összesen 17 db tárgy (ltsz.: 2013.2.19) [III. tábla 1] (15–16. kép).

B) A ruha:

9. A felsőruha nyaki és mellkasi része.

Feltételezésünk szerint egymásra boruló szárnyú, kaftánszerű köpenyt lehet rekonstruálni a fibulák és a gyöngykivarrás alapján. A mellkason a helyszíni megfigyelések szerint több rétegben helyezkedtek el a gyöngyök. A két gyöngy nyakláncon kívül az ásatók számos – különböző méretű és színű – üvegyöngyöt bontottak ki, melyeket a felsőruházat felső szárnyának szegélydíszeként lehet értelmezni. A gyöngyök – elhelyezkedésük alapján – eredetileg valamilyen mintát képezhettek. A bal bordáknál sort alkotva is megfigyelhetőek, ami a felvarrás irányát jelzi. A felvarráshoz tartozó üvegyöngyök tipológiailag közel állnak a ruhaujjak végének hímzésében szereplő darabokhoz. Két korallgyöngy kivételével üvegből

15. kép ▪ Az 5. sír részlete a bal könyök fölött kibontott gyöngyökkel és csüngővel

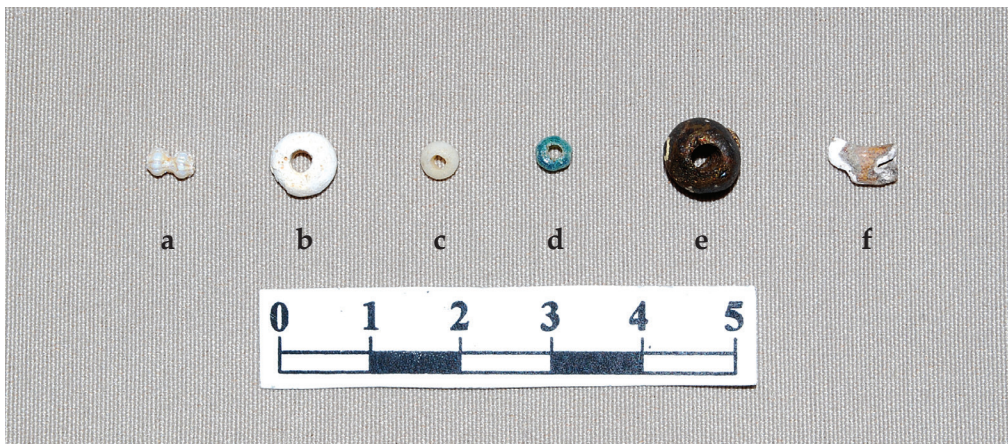
16. kép ▪ A bal könyöknél kibontott karperec gyöngyeinek típusai: nyomott gömbös fehér (a), kobaltkék (b), fekete, fehér betéttel (c)

készültek: apró, ún. kásagyöngyök, fehér, kék és világosbarna színűek, elvéve előfordul közöttük ikergyöngy is. A gyöngyök többségének mérete nagyjából egységes, nyomott gömb formájú, fehér és halványbarna, valamint korrodálódott felületű, meghatározhatatlan színű gyöngy. Feltételezzük, hogy eredetileg nem ide, hanem a hosszú nyaklánchoz tartozott az a két nagyméretű fehér üveggyöngy is, melyek méretükkel „kilógnak” ebből a csoportból, de felszedéskor mégis ebbe a csoportba kerültek. Tehát a következő gyöngyök tartozhattak a csoportba: kásagyöngyök – fehérek, világosbarnák (17 db) és kék (21 db); fehér ikergyöngyök (3 db); nyomott gömbös fehér (10 db); valamint sötét színű,

erősen korrodálódott felületű, nyomott gömbös gyöngyök (10 db). Található az anyagban néhány olyan töredék is, amely biztosan egy-egy hasáb formájú gyöngyhez tartozott, de eredeti alakjuk nem rekonstruálható (kb. 3 db), illetve apró korallgyöngyök (2 db). Az innen felszedett gyöngyanyaghoz még számos szétomlott, szétmállott, apró darabjaira szétesett, különböző típushoz tartozó gyöngyöt lehet sorolni. Összesen 66 db és töredékek (ltsz.: 2013.2.21.) (17. kép).

10. A ruha jobb ujjának gyöngyhímzését eltérő típusú, de egységesen apró gyöngyök alkották, három, egymással párhuzamos sorban: 1. sor: számosabb nagyobb zöld és kevesebb barna gyöngy, nyomott gömbös alakúak (49

17. kép ■ A felső ruha (kaftánszerű köpeny) szegélyhímzésének gyöngytípusai: ikergyöngy (a), nyomott gömbös fehér (b), fehér és kék kásagyöngy (c-d), nyomott gömbös sötét színű (e), korallgyöngy (f)

db); 2. sor: apró, fehér kásagyöngyök, aranyló zománcszínnel (35 db ép, 16 db töredék); 3. sor: barna színű gömbös és kettős ikergyöngyök, közülük egy kék színű (15 db ép, 4 db töredék), közöttük egy-egy hosszúkás, vékony korallgyönggyel (22 db). Összesen: 114 db és töredékek (ltsz.: 2013.2.22.) (18–19. kép).

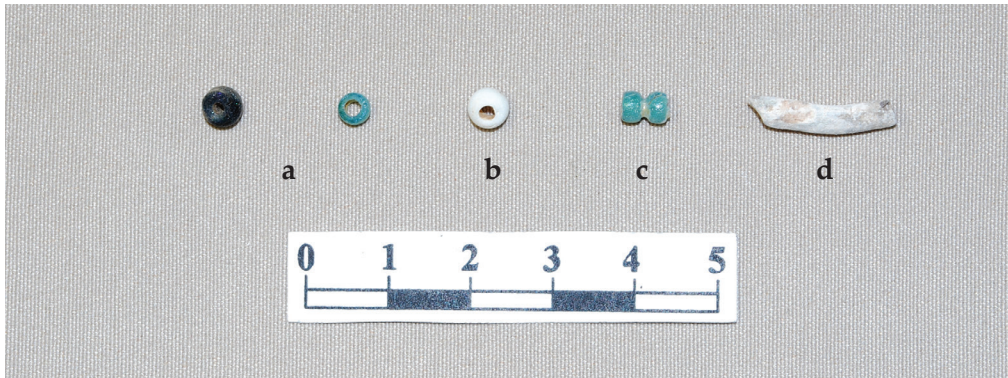
11. A bal csukló környékén a kivarrás rendszerét nem sikerült rögzíteni, de a gyöngytipusok pontosan ugyanolyanok, mint a másik csuklónál. A legapróbbak a fehér kásagyöngyök, aranyló zománcszínnel (22 db). Az előző csoportnál kissé nagyobb, nyomott gömbös alakúak: fehér (13 db),

zöld (28 db és 6 db töredék), barna (13 db és 5 db töredék). Barna színű gömbös és kettős ikergyöngyök, közülük egy kék színű (összesen: 17 db), korallgyöngyök (17 db). Összesen: 93 db (ltsz.: 2013.2.23.).

12. A ruha aljának gyöngyözése. A gyöngyök elhelyezkedése alapján az elhunytat szoknyába öltöztették, melynek alsó szegélyét középen egy sávban 10 sor gyönggyel varrták ki. Többszörös iker- vagy rúdgyöngyök, apró gömbös és nyomott gömbös darabok, barna, zöld, fehér, halványsárga és kék színűek fordulnak elő. Pontos rendszerüket, felvarrásuk rendjét

18. kép ▪ A jobb ruhaujj kivarrása az 5. sírban

19. kép ▪ A ruhaujj hímzés gyöngytípusai: gömbös zöld és kék (a), fehér kásagyöngy (b), ikergyöngy (c), korallgyöngy (d)

nem ismerjük. Összesen: 249 db ép és 260 db töredék (ltsz.: 2013.02.26.) (20–21. kép).

13. A lábbeli gyöngyözése. Az ásatók leírása szerint a bokáknál megfigyelt legalsó gyöngysor (11. sor) a helyzete alapján a cipők vagy csizmák kivarrása lehetett. A dokumentálás során, illetve a gyöngyök felszedésekor ezeket együtt kezelték a szoknya kivarrásának gyöngyeivel.

14. A jobb lábközépcsontok között egy derékszögben meghajlított bronzlemez került elő. Ennek a funkciója nem egyértelmű. Sz.: 0,9 cm, h.: 1,6 cm. A pánttal van együtt tartva egy bronzrozsdával erősen átítatott, lapos famaradvány. H.: 0,8 cm; sz.: 0,5 cm (ltsz.: 2013.2.27.) [III. tábla 11].

15. Kampós végű bronztű. A bal felkar közepe táján, annak belső oldalán, ke-

resztirányban feküdt. H.: 1,7 cm (ltsz.: 2013.2.36.) [III. tábla 3].

A csípőnek megfelelő helyen, a bal medencelapát és az alsó karcsonatok között került elő az öv karikája, a combcsont felső vége és a térd között pedig – ugyancsak a bal oldalon – az öv tartozékai (csengők), díszei, gyöngy kivarrása. Az övkarika mellett kis vasdarabot említ a dokumentáció, de ez nem került a gyűjteménybe (22. kép).

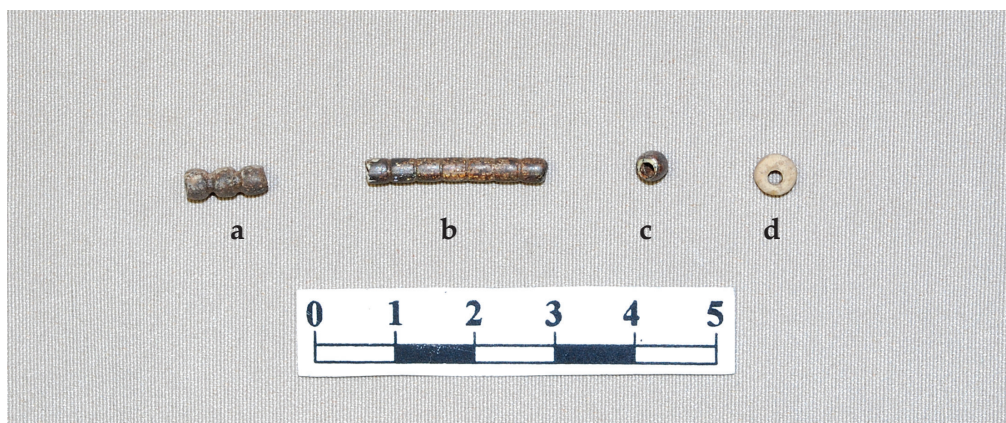
16. Övkarika. Öntött, bronz, kör átmetszetű, felülete néhol kopott, sérült. Átm.: 3,5 cm (ltsz.: 2013.2.28.) [III. tábla 10].

17. Csengő. Ívelt oldalú, félgömb formájú, az akasztófül egybe van öntve a palástjával. A nyelve hiányzik. Erősen korrodálódott, hiányos. Átm.: 2,5 cm; m.: 3,0 cm (ltsz.: 2013.2.29.) [III. tábla 5].

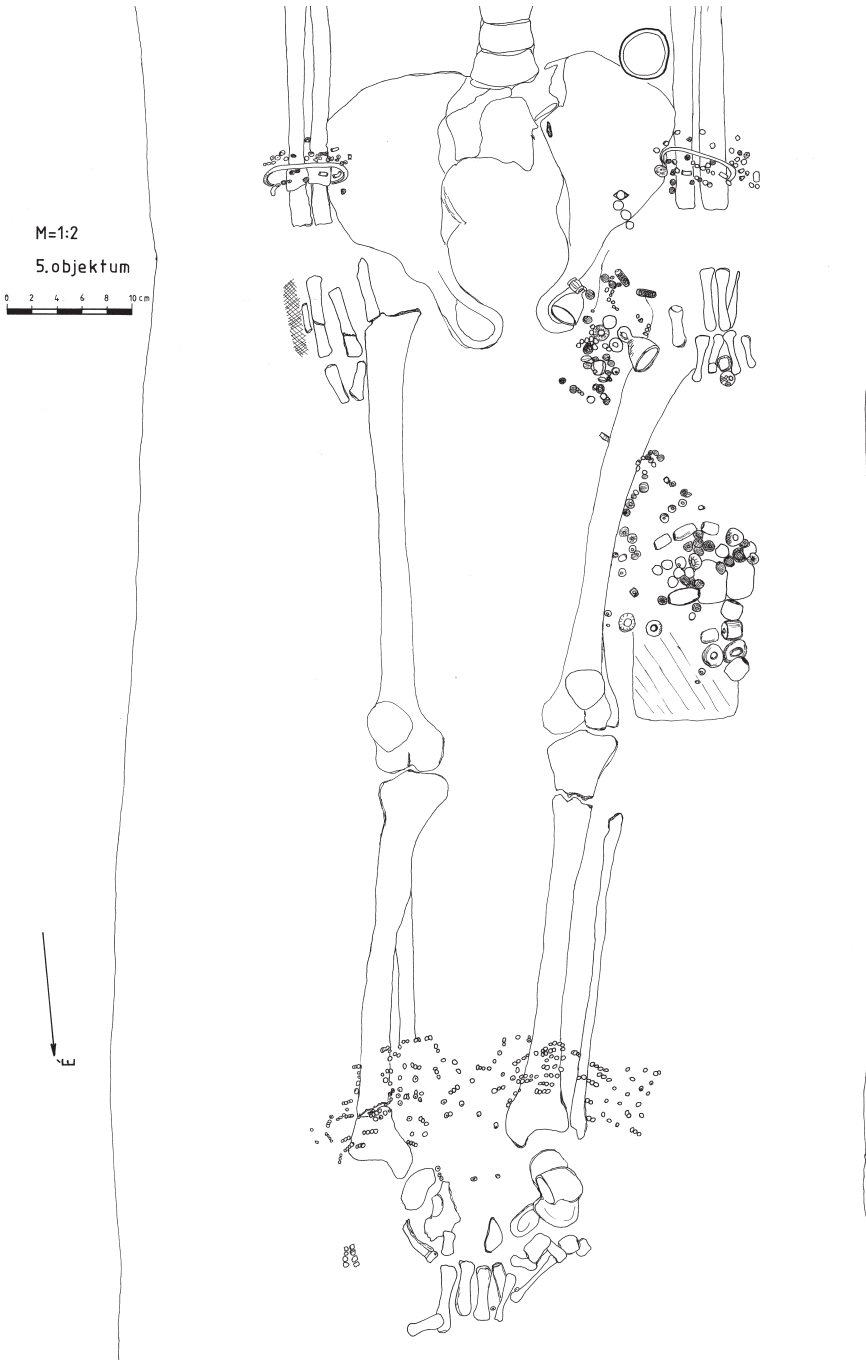
18. Csengő. Bronz, nyújtott tojásdad formájú, a füle rombusz alakú, egybe van öntve

20. kép ▪ Az 5. sír láb körüli részlete a szoknya kioarrásával

21. kép ▪ A gyöngyhímzés gyöngytípusai: ikergyöngy (a), rúdgyöngy (b), gömbös (c) és nyomott gömbös (d) formájúak

22. kép ▪ Az 5. sír díszöve a karikával, csengőkkel, felfűzött és felvarrt gyöngyökkel

a palástjával. A paláston egymás fölött négy bekarcolt vonallal díszített. A nyelve vaskarikából és egy hozzá kapcsolódó, kerekre hajlított tagból áll, melynek a vége felé erősen kiszélesedik és túlnyúlik a csengő peremén. Átm.: 2,2 cm; m.: 2,8 cm (ltsz.: 2013.2.30.) [III. tábla 6].

19. Az öv felfűzött és felvarrt gyöngy díszei. A nagyméretű gyöngyök valamilyen szálakra (bórszjira vagy sodrott növényi, avagy gyapjúsálra) lehetnek felfűzve. Ezek száma a gyöngyök helyzete alapján három lehetett. A felfűzött gyöngyök két csoportban helyezkedtek el: az egyik a bal combcsont felső végénél, együtt a két csengővel, a másik csoport pedig a bal combcsont külső oldala mellett, a térd vonaláig.

A felső csoportba a következő gyöngyök tartozhattak: erősen nyomott gömbös fehér és kék (2 db); nyomott gömbös, fekete, fehér és világoskék betétekkel (1 db); nyomott gömbös meghatározhatatlan színű gyöngyök (2 db). Ez utóbbiak felülete erősen kopott, egymást metsző, széles hullámvonalas szalagdísszel, a szalagdísz felülete aranyozott, amely eléggé kopott, néhol alig kivehető; a hullámvonalak között kerek fehér betétek vannak, melyek egy része kiesett. A csoport utolsó tagja egy sötét színű barázdált gyöngy, két végén peremmel (1 db). Összesen: 6 db (23. kép).

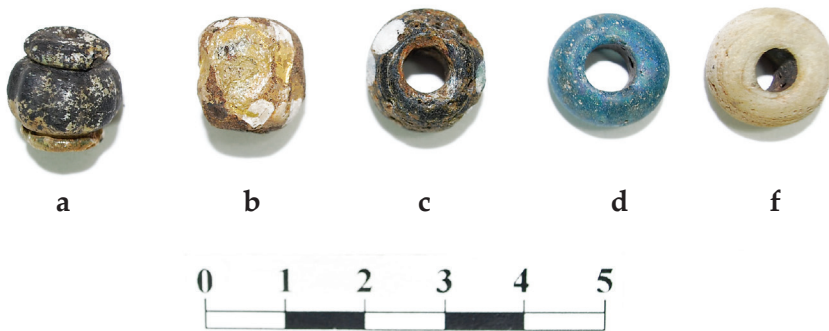
A másik, a lentebbi, a térd vonalában elhelyezkedő gyöngycsoportban határozott, függőleges felfűzési sorok figyelhetők meg. Az egyik fűzérhez lapított tojásdad alakú borostyán (1 db), sötét színű nyomott gömbös üveggyöngy (1 db), nyomott gömbös, bemélyített hullámvonalakkal és betétekkel díszített darab (1 db), erősen nyomott gömbös fehér gyöngy, kék, valamint barna betétekkel (1 db) és végül egy gömbös darab, pántdíszekkel, felületén aranyozás nyomaival tartozik (1 db). A vele párhuzamos fűzér aljához két aranyozott pánttal díszített, nyomott gömbös gyöngy tartozott egyértelműen (2 db). A következő gyöngyök rendszerbe illesztése nem lehetséges, de az előzőekkel azonos méretük és típusuk alapján biztosan valamelyik fenti fűzérhez tartoztak: nyomott gömbös aranyozott pánttal és kerek betétekkel (5 db), gerezdelt, nyomott gömbös sötétkék (1 db). Valószínűleg a lapított tojásdad alakú borostyángyöngyök is ide tartoztak (4 db), valamint a sír egyetlen karneolgyöngye, amelyet nyomott gömbös alak és szűk lyuk jellemez. A térd magasságában kibontott gyöngyök száma összesen: 18 db (ltsz.: 2013.2.24.) (24. kép).

A gyöngyök másik csoportja az öv lelógó szalagjának gyöngyhímzéséhez

tartozhatott. Méretben nagyon különböznek egymástól, ezért felmerül, hogy egy részük inkább felfűzve lehetett. A két legnagyobb egy-egy nyomott gömbös, kopott palástú, sötét színű gyöngy. A csoport jellegzetes darabjai a barna színű gömbös, illetve nyomott gömbös gyöngyök, palástjukon három világos színű, kör alakú betéttel (13 db). Egy

másik, erősen kopott palástú csoport, melyeknek a mérete különböző, de nagyjából mindegyik gömbölyű vagy nyomott gömbös, világosbarna/barna színű (31 db). A következő csoport ugyanilyen típusú, de határozottan kék, avagy a kék különböző árnyalatait mutatja (10 db). A következőbe a fehér nyomott gömbös gyöngyök tartoznak

23. kép ■ Az öv felfűzött gyöngyeinek típusai a bal combcsont végénél: barázdált peremes (a), aranyozott, betétes (b), betétekkel díszített fekete (c), kék (d), nyomott gömbös fehér (f)

24. kép ■ Az öv felfűzött díszek típusai a térd vonalában: borostyán (a), sötét színű nyomott gömbös (b), nyomott gömbös fehér, betétes díszű (c), nyomott gömbös aranyozott (d), kék barázdált (e), karneolgyöngy (f)

(11 db). Különleges típusnak számít a spirál formájú, erősen tagolt, hengeres gyöngytípus (2 db), valamint egy hengeres, áttetsző, végein legömbölyített, zöldeskék darab. Végül biztosan felvarrottak voltak azok az apró fehér kásagyöngyök, melyek felülete aranyozott, és közvetlenül a csengők környékén, egy csoportban a bal combcsont belső ívében kerültek elő (22 db). Összesen: 92 db (Itsz.: 2013.2.25) (25. kép).

C) A mellékletek:

Az elhunyt sírjába tett mellékletei a felsőtest és a fej környékén csoportosultak.

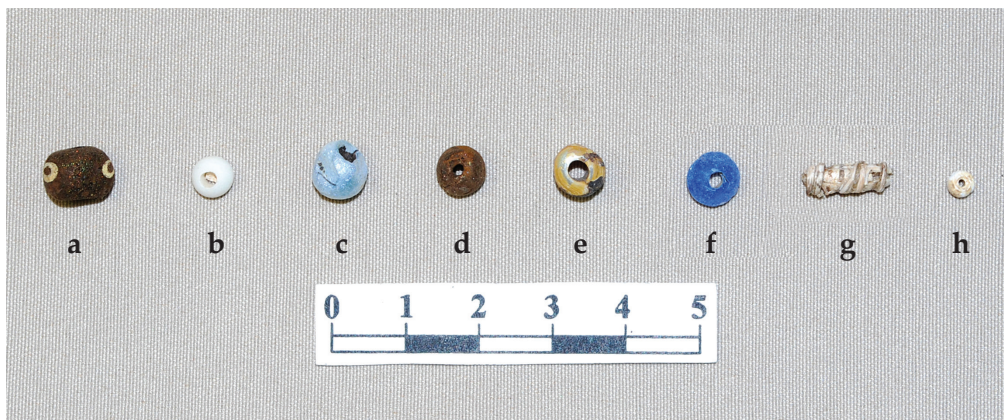
20. A sír bontása során egyedülálló megfigyelést tettek a feltárást végzők: a fej jobb oldalán, több rétegben összehajtogatott bíborszínű kelme vagy ruhadarab feküdt. A megfigyelések szerint a kelme az ugyanitt kibontott tükör szárán is rajta volt, a koporsó fala és a koponya között. A szövet anyagából semmi nem maradt meg, csupán festékének lenyomatát lehetett megfigyelni. A festék főként bíbor és vörös, de néhol lila és kék szemcséket is tartalmazott, eredetileg mintát alkotott. A szövet anyagába dúsan, finom aranyszálakat szóttak. A kelmére vékony bronzláncot is erősíthettek, ez az összehajtogatásnál

követte a szövet alakját. Funkciója, szerepe nem tisztázott, de elképzelhető, hogy valamilyen ruhadarab lehetett. Sajnos az egész igen rossz állapotban volt, ezért csupán anyagminták kiemelésére volt lehetőség. A megfigyelést 20×26 cm-es felületen lehetett rögzíteni a fényképen (26. kép).

Most csupán az említett bronzlánc maradványait lehet számba venni. A bronzlánc szemei kétfajta „karikából” álltak, amiből mindössze egy darab maradt meg viszonylag épen: egy nyolcashoz hasonlatos formára hajlított vékony bronzhuzal körül ovális alakban visszahajlított láncszem, melynek mindkét kerek tagjába egy-egy apró bronzkarika kapcsolódik. Ugyanitt több ún. sasszeg található, melynek kerek végeiben újabb karikák (?) töredékei láthatók (6 db). Idetartozik még egy lapos fejű nittszeg is, melynek a szára letörött. A lánchoz ezeken kívül még számtalan morzsalékos, apró, értelmezhetetlen bronztöredék sorolható (Itsz.: 2013.2.20.) [III. tábla 2].

Az egyedülálló leletből anyagmintát, -mintákat vettek fel. Analizálásukra mindeddig nem került sor, sorukról közelebbit nem tudunk.

A ruházatra egyébként a gyöngyök elhelyezkedése alapján tudunk valamennyire következtetni: gyöngyökkel

25. kép ▪ Az öv lelógó szalagjára felvarrt gyöngyök főbb csoportjai:
 barna nyomott gömbös, palástján 3 kerek betéttel (a), fehér, kék, barna/világosbarna,
 sötétkék nyomott gömbös (b–f), spirál formájú (g), fehér kásagyöngy (h)

26. kép ▪ Az arannyal átszőtt, bíbor kelme vagy ruhadarab lenyomata az 5. sírban,
 a fej jobb oldalánál, a bronzlánc maradványaival

varrták ki a ruha felső részét, a csuklókig érő ujjainak szélét, a díszöv lelógó textilszalagját és a szoknya szegélyét.

- 21. Tükör.** A mellkas jobb oldalára helyezték. Háttoldalán hornyokkal díszített, a szélén lyuksoros. Nyelének háromujjú rögzítő tagja maradt meg, a fogórésze hiányzik. A felülete erősen korrodálódott, egyenetlen, jelen állapotában keresztben ketté van repedve, de ezen kívül még több kisebb-nagyobb sérülés is látszik rajta. Két repedés már a bontáskor megfigyelhető volt. Nem tudni, hogy az állapotváltozás a sírba helyezést megelőzően megtörtént-e (összetörten helyezték-e a sírba), avagy a föld nyomása és egyéb behatások miatt tört össze. Feltűnő, hogy a bronzfogantyú állaga sokkal jobb, mint a tükör anyagáé. Jól látható, hogy a tükröt két fémlapból alakították ki, egymáshoz rögzítették, majd ezek után készült el a sűrű, apró lyuksor. Átm.: 14,5 cm (ltsz.: 2013.2.31.) [IV. tábla 1].
- 22. Orsógomb.** A koponya bal oldalánál feküdt. Kettőskúpos, aszimmetrikus, szélesebbik végén enyhén homorú, sötétbarna színű. Palástján egy helyen vasrozda lenyomata látszik, a mellette levő vasár miatt. Átm.: 2,8 cm; m.: 1,8 cm (ltsz.: 2013.2.32.) [III. tábla 7].
- 23. Vasár töredékei.** Az orsógomb [III. tábla 7] mellett voltak. Két darabja maradt meg, az egyikén jól látszik a fanyél lenyomata. Mérfető h.: 4,1 cm (ltsz.: 2013.02.33.) [III. tábla 8].
- 24. Kés.** A koporsómaradványba korhadva egy kés került elő, a bal vállnál, a felkarcsont belső oldalánál. Enyhén ívelt hátú, egyenes élű, középső nyélállású, a nyéltüskén a fanyél rostjainak lenyomatai láthatók. A penge egyenletes felülete arra utal, hogy bőrtokban helyezték a sírba. H.: 12,8 cm; sz.: 2,0 cm (ltsz.: 2013.2.34.) [III. tábla 9].
- 25. Vastárgy.** A bal kéz ujjainál került elő. Hengeres, hegyben végződő, vastag huzal töredéke. Funkciója bizonytalan. H.: 1,4 cm; átm.: 0,6 cm (ltsz.: 2013.2.35).
- 26. Égett állatsontok a körárokából.** Leírásuk és meghatározásuk a függelékben található.

A FÉRFI ÉS A NŐI VISELET

A közös vonások a ruhakapcsoló tűk, más szóval fibulák és az övek viselete. Az elhunytak öltözetéről sajnos kevés adatunk

van, ami azonban megmaradt, nem elhanyagolható jelentőségű. A teljes szarmata korra (1–5. század) érvényes, hogy a nők

ruházata gazdagon díszített volt, ezért viseletük régészetileg jobban megfogható, és ebből következően könnyebben is rekonstruálható, mint a férfiaké. Az ékszerek használata is főként őket jellemezte.

Az előző gondolatsort igazolja a két szentesi sír is. Bár az is igaz, hogy a férfi felsőteste erősen bolygatott volt, ezért lehetséges, hogy a leletek egy része kikerült a sírból. A bolygatásból előkerült tárgyak közül az erősprofilú fibula [I. tábla 1] eredeti helye valahol a mellkason lehetett, és a ruha hasítékának vagy az ábrázolásokon is megjelenő, palástszerű köpeny szárnyainak összefogására szolgálhatott.¹³ Nagyon nehéz a korszak kevés barbárábrázolását etnikumhoz kötni, mivel a római művészek nagy általánosságban csupán a „barbár” karaktert igyekeztek megragadni, eléggé sematikus vonásokkal ruházva fel őket.¹⁴

A nőnek is volt fibulája, ráadásul négy darab is [II. tábla 1–4], ami kivételesen soknak, majdnem egyedülállónak számít a korszakban. Kettő-kettő ugyanahhoz a típushoz tartozott: két erősprofilú és két emailos tartozott a síregyütteshez. Az erősprofilú fibulák közül a kisebbik [II. tábla 2] pont olyan, mint a férfisír ruha-

kapcsoló tűje: azonos a formájuk, a díszítésük és a kapcsolásuk módja is.

A számbeli különbség, tudniillik, hogy a nőknél több fibula is előfordulhat, főként a korai időszakra (1–2. század) jellemző, de ez majdnem mindig csak két darabot jelent. A kettő vagy elvétve ennél is több fibula az elhunyt ruházatán különféle értelmezéseket vet fel. Az egyik, hogy az öltözet számos (itt: négy) egymás fölötti darabból állhatott, és ezek mindegyikét fibulával zárták. A másik megoldás a valószínűbb: a több és ráadásul igen díszes fibula annak az egyik jele lehet, hogy a sírba a közösség kiemelkedő tagját temették. A négy fibula tehát nem feltétlenül jelent ugyanennyi összetűzendő ruhadarabot, ezek akár egyetlen felsőruhát is ékíthettek. Ezeknek a temetkezéseknek a kitüntetett helyzetét igazolja az is, hogy az ilyen sírok-ból gyakrabban kerülnek elő nemesfém tárgyak, nyakláncok, dúsan díszített övek és más, római eredetű holmik is. A fibulák zöme római gyártmány, bár a másolásuk, utánzásuk szinte egyidős alföldi használatuk kezdeteivel.

A Szentes–Schweidel utcai lelőhelyen feltárt női sírban jól látszik, hogy a fibulák a mellkason eredeti helyzetben voltak,

¹³ DINNYÉS 1991, 162.

¹⁴ Ez alól is van kivétel, a roxolánok pikkelypáncélzatának kitűnő ábrázolását csodálhatjuk meg a Traianus oszlopon. Az ábrázolásokat legutóbb Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria gyűjtötte össze és elemezte (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2001, 144, Fig. 4).

bár a ruha redőzése, a bomlási folyamatok miatt valamelyest elcsúszhattak. Három darab átlós irányban fekszik, az állcsúc és a jobb könyök között, a legkisebb pedig a csigolyasoron, tehát éppen középen (27. kép). Feltételezzük, hogy az apró fibula

fogta össze az alsó ruhát a mellék magasságában, aminek egyenes, függőleges hasítéka lehetett. A másik három fibula pedig egy egymásra boruló szárnyú felsőruhához tartozhatott, aminek a szárnyai a jobb oldalon záródtak, a két díszes emailos és a

27. kép ■ A női sír négy fibulájának elhelyezkedése a mellkason

nagyobbik erőprofilú fibulával. A rekonstrukciós elképzelések szerint a szarmata előkelő hölgyeknek lábszárközépig vagy bokáig érő köpenyük lehetett, amit melltájékon, esetleg a nyakhoz közel tűztek meg a fibulákkal.¹⁵

A fibulák tudományos szempontból azért is fontosak, mivel gyakran jól keltezhetőek. A provinciális darabokról viszonylag pontosan tudjuk, hogy mikor gyártották őket, amiből következtetni lehet arra is, hogy mikor kerültek a szarmatákhoz. Nagyon szerencsések vagyunk a két szentesi sírral, hiszen itt összesen öt fibula került elő, ami jóval meghaladja az alföldi átlagot.

A számadatok azt mutatják, hogy minden második szarmata sírban találnak a régészek ruhakapcsoló tűket, ami azért nem tükrözheti a valóságot, mert – mint korábban már említettük – a korszakban nagyon nagy a rablott sírok aránya a temetőkben. Tény viszont, hogy a bolygatatlan sírokban sincsenek mindig fibulák. Előfordulásuk aránya erősen változó lehet. Függhet a csontvázak nemétől vagy attól is, hogy éppen melyik évszázadban járunk. Másrésről pedig, mivel nem valamiféle uniformisban jártak a szarmaták, hiányuk oka akár lehetett a ruhák különböző szabása is. Meg kell azonban jegyez-

ni, hogy ezeknek a tárgyaknak nem csak praktikus szerepük volt. Anyaguk, díszettséjük, ritkaságuk/gyakoriságuk – ahogyan a számuk is – egyfajta státust jelzett. Egy temetkezésen belüli többes előfordulásuk, vagy amikor a díszes darabok tú nélkül, tehát a funkcionális felhasználásukat ellehetetlenítő állapotban kerülnek a sírokba, azt bizonyítják, hogy gyakorta díszítettek is, sőt a tú nélküli daraboknak kizárólag ez lehetett a feladatuk. Érdekes, hogy a szentesi fibulák közül sincs meg mindegyiknek a túje.¹⁶ A férfisírban a hiányt lehet magyarázni a bolygatással, de az érintetlen női temetkezésbe valószínűleg eredetileg is tú nélkül került be három példány. A töredékes állapotban is megbecsült, nyilván még így is értéknek számító ékszereket minden bizonnyal felvarrták a ruhákra. A szentesi női sírban a négy fibula közül kettő színes: kék és narancssárga emailos betétű, attraktív darab. Jelenlétük egyértelműen a római–barbár kapcsolatok fontos bizonyítékai, ráadásul a szomszédos Pannoniába is importként kerültek a nyugati gyártóhelyekről.

A nők és a férfiak ruhájához a szarmata kor teljes időszakában hozzátartozott tehát egy közös viseleti tárgytypus, az előbbieken tárgyalt fibula vagy ruhakap-

¹⁵ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2001, 142, Fig. 2. 1–2, 4–5.

¹⁶ A hiány sokszor a körülményekből is eredhet (bolygatás, rossz állapot, erős korrodálódás stb.).

csoló tű. A két szentesi sírban ezen kívül nem volt más, ami a ruházathoz tartozott és mindkét nem sírjában előfordult volna. Bár mindketten viseltek övet, de ezek minden ízükben különbözőek voltak. Röviden megfogalmazva a lényegét: míg a férfisírban a gyakorlati funkció volt az elsődleges, a nőnél a díszítés is legalább ugyanannyira hangsúlyos volt. Nem csak a két öv anyaga és a szerkezete különbözött egymástól, de a zárás módja is, mivel az egyikben csat [I. tábla 3], a másikban pedig övkarika [III. tábla 10] került elő. A férfisírban feltárt csat [I. tábla 3] alapján bőrszíjat lehet feltételezni, a nőnél szereplő, ún. karikás öv egy textilszalag rögzítésére is szolgálhatott, de nem vethető el a puha, könnyen csomózható bőrszalag használata sem. Különös, magyarázatra szoruló vonás – és csak a női sírban táltunk rá kézenfekvő okot –, hogy helyzetük alapján mindkét öv zárása a bal oldalon történhetett, hiszen itt bukkant elő a férfisír csatja és a nő övének karikája is. Nézzük meg hát közelebbről külön-külön is a síroknak ezt a részét!

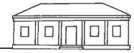
A férfitemetkezésben szerencsére éppen az övcsat környéke volt bolygatatlan, így eredeti helyzetben lehetett megfigyelni a tárgyat (28. kép). Bronzból készült, egyszerű kivitelű munka, minden díszítés nélkül. Bizonyára helyi műhely terméke. A csat feje és a szíjszorítója külön készült

el, a kettő csuklósan kapcsolódik egymáshoz. A csatfejet öntéssel, a kettős pántot pedig kalapácsolással alakították ki a megfelelő méretűre [I. tábla 3].

Nem egyszerű arra a kérdésre választ adni, hogy a csat miért nem a viseleti helyén került elő, hanem a bal oldalon. Az biztos, hogy az övhöz tartozott, de ha a derékra volt csatolva, akkor a deréknek megfelelő részen, tehát a csontváz tengelyében, arra merőlegesen, a gerincoszlopon vagy közvetlenül mellette kellett volna felbukkannia. A bal combcsont forgójánál levő, félig átlósan fekvő csat csak akkor kerülhetett ilyen helyzetben elő, ha az öv nem becsatolva, hanem éppenséggel kinyitva, megoldva helyezkedett el a temetéskor. Lényeges továbbá, hogy a csat helyzete alapján a szíjnak az elhunyt deréka alatt kellett feküdnie, tehát a kikapcsolást a test sírba helyezése után végezték el. A másik megoldás, hogy az övet egyszerűen a halottra helyezték.

A keskeny szíjszorítóval ellátott, öntött csatfejú, ún. szarmata csatok garnitúrában szoktak előfordulni, vagyis a csathoz legtöbbször hasonló stílusú szíjvég is tartozik, de ez ebből a sírból hiányzik. Valószínűleg a rablás áldozata lett.

Ha megnézzük a korszak öviseletét, a csatok helyzetére számos variációt táltunk. Gyakran a használati helyükön, a derék táján fordulnak elő, ezekben az ese-

28. kép ■ A férfi övéhez tartozó csat a bal oldalon került elő

tekben az övek a ruházat részeként, viseleti elemként értelmezhetők. Nem számít kivételes esetnek azonban, ha ettől eltérő helyzetben – bizonyítottan *in situ* állapotban, jellemzően a bal oldalon, sőt még lejjebb elhelyezkedve, pl. a combcsontok tájékán – tűnnek fel az öv szerelékei, a csatok, szíjvégek. A szokás gondolati hátterét nem ismerjük, bizonyára rituális oka lehetett.

A bal oldalnak más megfigyelések szerint is kitüntetett szerepe volt a korszak halotti kultuszában. Figyelemre méltó, hogy a nők díszöve mindig itt zárult, de

a vasból készült, egyszerű huzal-, vagy pántkarperecek is szinte kivétel nélkül a bal csuklón találhatóak. A mellékletek helye nem ennyire kötött, de a megfigyelések alapján inkább kerülnek a bal oldalra a kések, tűzkészségek is. A szentesi férfi sírjában talált eszközök szintén ezen az oldalon voltak.¹⁷

A női sírban kibontott öv a korszak leggazdagabb, legszebb díszöveinek egyik szépen dokumentált, jól megfigyelt példánya. Már szó esett róla, hogy a puha bőrszalagból vagy textilből készült övhöz egy olyan zárt karika tartozott,

¹⁷ Van olyan elképzelés, miszerint a bal oldali elhelyezés a való életet tükrözi, tehát a balkezesek sírjaiban kerültek erre az oldalra a mellékletek.

amely a deréknak megfelelő vonalban, a bal oldalon helyezkedett el. A rekonstrukciós elképzelések szerint az öv egyik szarát állandóra ráhurkolták vagy rávarrták a karika egyik oldalára, a másik végét pedig akkor rögzítették, amikor magukra öltötték az övet, vagyis megfelelően szorosra megcsomózták. A masszív karikára erősítették fel azokat a szálakat, néha textilcsíkokat, máskor vékony bőrszíjakat, amelyeket főként gyöngyökkel gazdagon díszítettek. A karika arra is szolgált, hogy apróbb használati tárgyakat: kést, tégelyt, csengőket, csüngőket függesztesse rá. A lelógó textilszalagot eltérő módon és módszerrel díszítették; s bár vannak hasonló vonások, de nem ismerünk két, pontosan egyforma díszítésű övet.¹⁸

A szentesi sírban eltemetett nő övkarikájára legalább négy szál volt hurkolva. Egy-egy rövid szálon felfüggesztve közvetlenül a csípőnél két római eredetű bronzcsengő csilingelt [III. tábla 5–6].¹⁹ A másik két szál egészen a térdig lelógott, rájuk különös szépségű gyöngyöket fűz-

tek. A karikára hurkolt textilszalag hosszan lelógó vége majdnem a gyöngyözött szálak aljáig kigyózott, rajta függőleges sorokban felvarrott, apró gyöngyök sorakoztak. Az ásatási részletrajzon jól látszik, hogy a hímzett textilszalag enyhén átlós helyzetű, és a függőleges, gyöngyözött szálak fölött helyezkedik el. Mivel a gyöngyök színes üvegből készültek, az öv sok színben pompázó, csillogó éke volt a viseletnek (29. kép).

Ezek az övek már-már igazi ékszerek voltak, a sírok gyöngykészletének legszebb, legértékesebb darabjait ezeken találjuk meg. A díszövek a legkorábbi jazig sírokban már előfordulnak, használatuk – igaz, csökkenő mértékben – ugyanakkor jellemző egészen a korszak végéig.²⁰ Többfajta változatuk is ismert. Van, amikor csak nagyméretű gyöngyökkel ékített szálak függtek az övkarikáról, mint a Szeged–Csongrádi úti temető 25. sírjában.²¹ Endrőd–Szujókereszten, a 27. sírban viszont megfigyelhető volt, hogy a széles szalagra keresztben, sűrűn egymás alá varrták fel

¹⁸ A karikás öveknek számos változata ismert, például amikor lelógó szálak nélkül alkalmazták, ilyenkor a karika a csontváz tengelyében, tehát középen helyezkedett el. A díszes, súlyos szálakkal díszített övek díszét azért kellett oldalt lelógatni, mert így nem akadályozta viselőjét a mozgásban. Sokszor felmerül, hogy vajon a sírokban viselt öltözet halotti ruha volt-e, vagy pedig életükben is hordott darabokban temették el az elhunytakat. A díszövek helyzete az utóbbit igazolja.

¹⁹ A csengők általában római készítmények, de előfordulnak barbár gyártmányok is, használatuk a szarmata kor korai és középső fázisában jellemző (VADAY 1989, 60). Főként a gyermekek (leányok) és a nők sírjainak leletei, de ritkán férfiaknál is feltűnnek (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 282).

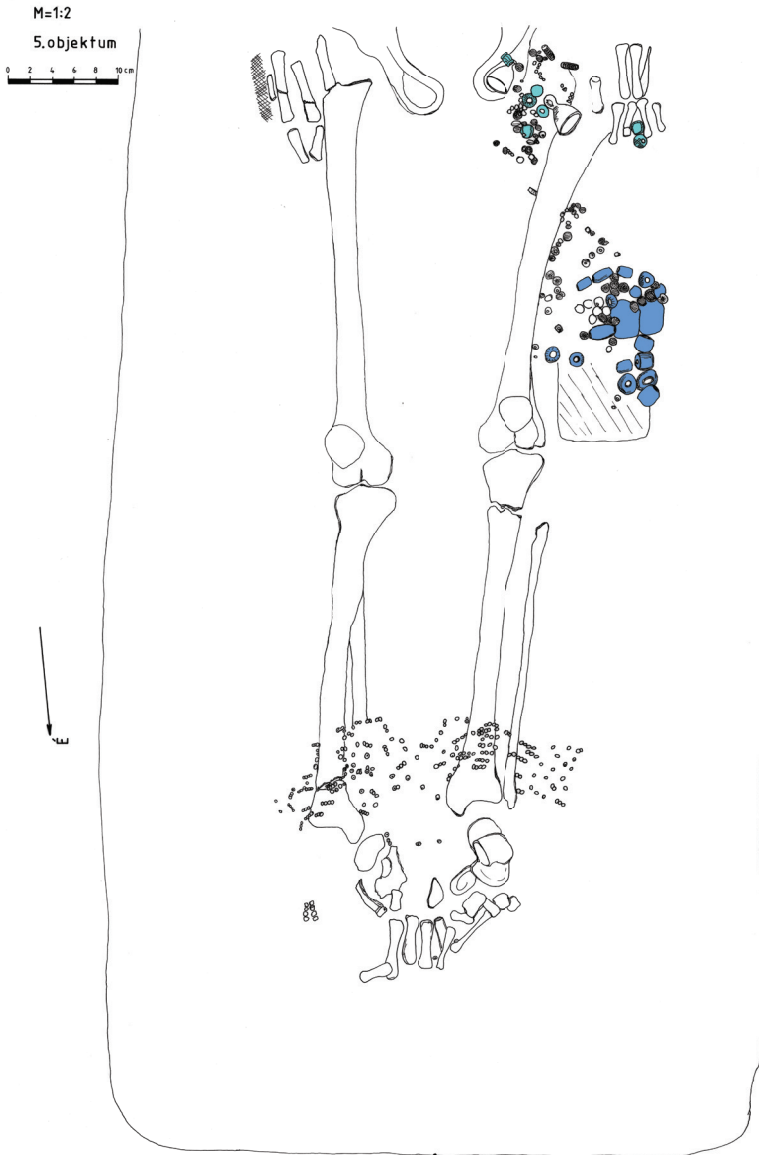
²⁰ A Füzesabony–Kastély dűlői temető 150. sírjában került elő díszöv. A temetőt az 1. század végével kezdődő időszakra korhatározza az ásató (FARKAS 2000, 24–25, 27, 14. kép 1, 22. kép). A témáról összefoglalóan Kulcsár Valéria írt (KULCSÁR 1998, 48–51).

²¹ Vörös 1981, 128–129, 8–9. kép.

a gyöngsorokat.²² A szentesi darab – a megfigyelések szerint – a kétféle díszítési mód együttes alkalmazására jó példa, ahol

az esztétikai hatás érdekében a gyöngyhímzés és a szálakra felfűzött, nagyméretű gyöngyök egyaránt előfordultak.

29. kép ■ A női sírban feltárt karikás öv felfűzött gyöngyeinek két csoportját színekkel emeltük ki, a csípőnél (zöld), illetve a térdnél (kék)

²² VADAY-SZÓKE 1983, 109, 23. kép.

A NŐI SÍR GYÖNGYEI

A korszak leleteinek – szó szerint – a legszínesebb és minden értelemben legváltozatosabb csoportja a gyöngyöké. A gyöngykészletek összetétele, minősége (anyaga) és mennyisége mindig összefügg a sírok kronológiai helyzetével.²³ A tipológiájukat máig érvényesen Vaday Andrea dolgozta ki,²⁴ besorolása alapján – méreteiket tekintve – mi is kicsi (vagy apró), közepes és nagyméretű gyöngyökről beszélünk. A rendszerezés másik szempontja, hogy milyen anyagból készültek. Az 5. sírból származókat négy – eltérő darabszámú – csoportba lehet sorolni: a legnépesebb az üvegyöngyöké, azután következik a korallok csoportja, majd a borostyánoké, végül egyetlen darab képviseli a karneolokat.

Az anyag és a méret együtt határozza meg a funkciót, tehát, hogy füzérben alkalmazták-e, avagy felvarrták őket a ruhára. A gyöngykivarrásnál az is lényeges szempont volt egy-egy típus kiválasztásánál, hogy a ruha melyik részére szánták ezeket.

Nyugodtan ki lehet jelenten, hogy a korszak gyöngykészlete jóval gazdagabb, mint amit egy-egy sírban megtalálunk, és bár vannak azonos típusok az azonos idő-

szakba sorolható sírokban, határozottan állítható, hogy a gyöngykészlet minden esetben egyedi volt.

Az alábbiakban táblázatba foglaltuk, hogy milyen típusok kerültek elő a szentesi 5. női sírban, és milyen funkcióhoz lehet kötni az egyes típusokat. A táblázatba nem vettük be a töredékeket, mert ezek jellemzői, színe, formája, darabszáma legtöbbször bizonytalan.

A legegységesebb a rövid nyaklánc üvegyöngyeinek csoportja (30. kép). Annak ellenére, hogy a gyöngyszemek nem tökéletesen egyformák, felfűzve azonban bizonyára homogén képet mutattak. Méretüket tekintve az itteniek a közepesek közé tartoznak.

A hosszú nyaklánc összesen 60 gyöngyből álló füzérét mindössze négyfajta gyöngy alkotja, ezért harmonikus, egységes ritmusú képet mutatott. A hosszú nyaklánc 22 db üvegyöngye két csoportba sorolható, de igazi ékei a nagyméretű borostyánok és a korallok. Elrendezésében arra törekedtek, hogy a legnagyobb gyöngyök a füzér közepére, a nyaklánc súlypontjába kerüljenek, tehát az alsó részére essenek. A kimondottan nagymé-

²³ VADAY 1981, 8.

²⁴ VADAY 1989, 212–213, *Abb.* 20–21.

	üveg				korall	borostyán	karneol	egyéb
	gömbös	gömbös betétes	gömbös aranyozott	gerezdes				
rövid nyaklánc	fehér 12 db barna 11 db kék 1 db fekete 1 db				rövid, vékony 9 db			
hosszú nyaklánc	fehér 15 db	sötét alapon fehér 7 db			vastag, elágazó 14 db	lapos, tojásdad 24 db		
karperec	fehér 4 db kék 1 db	fekete alapon fehér 3 db						vödör csüngő
öv felfűzött gyöngyei	fehér 1 db kék 1 db sötét 3 db	fekete alapon fehér-kék 1 db sötét alapon hullámvonal 1 db fehér alapon kék, barna betétek 1 db	egymást metsző, aranyozott pántok között fehér betét 8 db	sötétkék, peremes 1 db kék 1 db		lapos, tojásdad 5 db	gömbölyű 1 db	

1. táblázat • A felfűzött gyöngyök helye, típusa és száma

tűek mellett közepesek is előfordulnak, de ezek száma alacsony.

A gyöngyök számához mérten (15 db, de csak 8 db adatait ismerjük, a többi nagyon rossz állapotban van) a legváltozatosabb fűzér a karperecé, amely szokatlan helyzetben, a bal könyök fölött került elő. Nagyon érdekes, hogy ezúttal nem a csuklón volt, talán mert ott a fémkarperecek és a gyöngyhímzés díszítettek, így ezen a helyen nem érvényesült volna a szépsége.

A fűzérre a gyöngyökön kívül még egy vödör alakú csüngő is került (31. kép, III. tábla 1). A római korban nagy területen ismert, kedvelt csüngőtípus volt, előfordult a nyaklánc gyöngyei közé felfűzve is.²⁵

A legnagyobb és legdíszesebb gyöngycsoport az öv lelógó szálait ékítette (23–24. kép). A gömbös az alaptípus, de ennek számos variánsa található meg, a színes betétek, a gyöngy gerezdelése és a peremes megoldás csak ebben a csoportban tűnik

²⁵ VADAY 1984, 174–175.

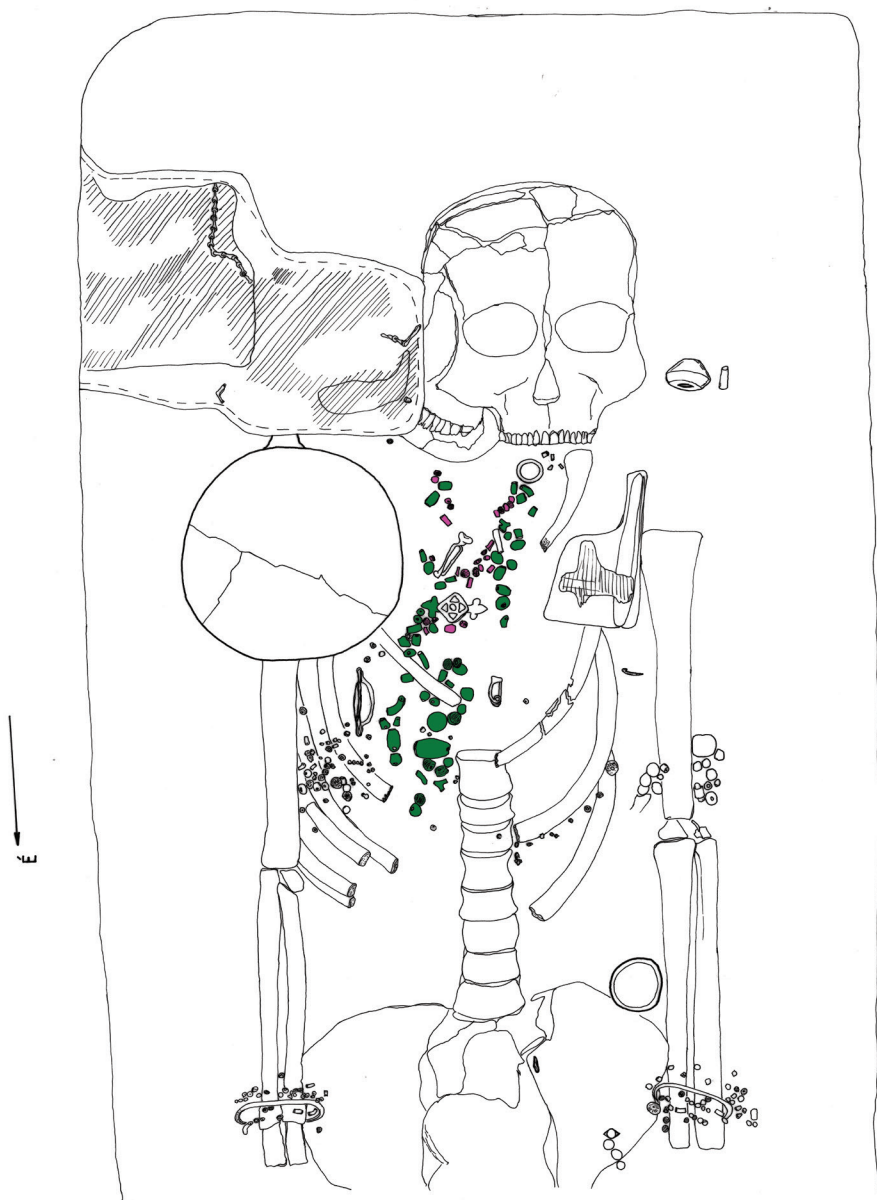
M=1:2

5.objektum

0 2 4 6 8 10 cm

A

X

30. kép ▪ A nőt két gyöngynyáklánccal temették el, egy röviddel (lilával színezve) és egy másikkal, amelyik egészen a mellkas aljáig lelógott (zölddel színezve)

31. kép • A női sírban a bal könyök fölött kerültek elő a karperec gyöngyei és egy csüngő

fel. Különlegesek az aranyozott pántokkal és fehér betétekkel díszített gyöngyök. Az inkrusztált vagy betétes gyöngyök, sávós és petty formájú díszítéssel a keleti anyagban az 1. századtól ismertek, sokféle variánsuk a hazai anyagban a beköltöző jazigok sírjaiban már feltűnnek, de a 2. században is használatban maradnak.²⁶

A jazig női sírok legjellegzetesebb leletei közé tartoznak a gömbölyű karnelolgyöngyök. A belőlük készült füzérek főként a nyakban és a csuklókon kerülnek elő. Folyamatosan használják őket a 2. században is, sőt egészen a 2–3. század fordulójáig a sírokba kerülnek.²⁷ A szentesi nő temetkezésében csupán egy darab fordult

²⁶ VÖRÖS 1981, 132; VADAY–SZŐKE 1983, 113; VADAY 1984, 176–177.

²⁷ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006, 220.

elő, az is szokatlan helyen, az öv gyöngyei között (24. kép). A mérete és a többi felfűzött gyöngyöz képest szűk lyukmérete miatt lehetséges, hogy ebben az esetben kivételesen felvarrták az öv textilszalagjára.

A felvarrt gyöngyök típusa, mérete lényegesen eltér a felfűzöttektől. Méretükre a közepes és az egészen apró átmérő a jellemző (25. kép). A csoportba csak üvegből készült típusok és korallgyöngyök tartoznak. Az üvegyöngyök között alakjukat tekintve kizárólag itt szerepelnek kása- és ikergyöngyök. El kell ismernünk, hogy a

felvarrtakat a felfűzöttektől nem tudtuk egészen biztosan elkülöníteni a mellkason és az öv tájékán. Biztosan kivarrást lehetett viszont megfigyelni a ruha ujjainak és a szoknya szegélyének gyöngyözésénél, sőt a jobb csuklónál még a felvarrás rendszere is világosan követhető volt.

A sokszínű, eltérő számú tagból álló ikergyöngyök jól ismertek a provinciális anyagból is, kialakításuk, méretük és formájuk a készítés során alkalmazott technika függvénye volt.²⁸ A gyöngyök többsége gömbös, de szinte soha nem szabályos,

	üveg						korall
	gömbös	gömbös betétes	kása	iker	spirál	egyéb	
felsőruha nyaki része	fehér 10 db sötét 10 db		fehér és barna 17 db kék 21 db	fehér 3 db		ismeretlen forma: 3 db	2 db
jobb ruha ujj	zöld és barna 49 db		fehér 28 db	barna 14 kék 14 db			22 db
bal ruha ujj	fehér 13 db zöld 28 db barna 13 db		fehér 22 db	barna 16 db kék 1 db			17 db
szoknya szegélye				zöld, fehér, barna, sárga összesen: 249 db			
öv kivarrás	fehér 11 db barna 31 db kék 10 db sötét színű 2 db	barna alapon kör alakú betétekkel 13 db	fehér 22 db		2 db	hengeres 1 db	

2. táblázat ■ A felvarrt gyöngyök helye, típusa és száma

²⁸ MIKLÓSY SZÓKE 1996–1997, 172, 4. kép. – Abban az esetben, ha a formázó szerszámot csak kicsit nyomták rá a készüléken levő gyöngyre, a még forró üvegre, kevésbé tagolt, ún. botgyöngy lett belőle. Az ikergyöngyök a használat során sokszor elváltak egymástól, ezért pontosan nem lehet eldönteni, hogy apró gömbös gyöngyről vagy ikergyöngy tagjáról van-e szó a szoknyák, nadrágok kivarrásának elemzésénél.

hanem különböző mértékben összenyomott vagy gömbszelet formájú. A különbségek ellenére az összbenyomás egységes, további rendszerezésüknek, csoportra bontásuknak nem érezzük értelmét.

A táblázatban nem az összes gyöngy adatait használtuk fel, a kis számban előfordulókat (pl. 2 db spirál formájú darabot) kihagytuk. A tendencia azonban érzékelhető: az apró gyöngyöket inkább felvarrták, a legnagyobbakat, legdíszesebbeket pedig fűzték.

Felmerül a kérdés, hogy vajon kiket temettek el ezekben a pompás ruhákban. Annyi biztos, hogy a szarmata korban az életkor mindenképpen befolyásolta a viseletet. A gyermeklányok soha nem

hordtak gyöngyözött övet, ugyanakkor a kisleányoknál is előfordult a nyaklánc vagy a gyöngy karperec, de ezeket általában egyszerű üveggyöngyből fűzték, ritka náluk a féldrágakő. A gyöngyök száma is alacsonyabb, mint a felnőtt nőknél. Gyöngyözött aljú ruha nagy ritkán előfordul kislányoknál, ám ezekben az esetekben felnőttekre jellemző más tárgyakat is tesznek a sírba, pl. orsót. Ilyenkor valószínűleg nem a gyermek életkorát, hanem társadalmi helyzetét tükrözi a ruházata és kísérő tárgyai.²⁹ Tény továbbá, hogy a sokgyöngyös sírokban gyakran találhatunk nemesfém ékszereket is és ritka római tárgyakat. De az összefüggés nem törvénytörő.

gyöngy helye	gyöngy átmérője	gyöngy funkciója	gyöngy típusa
szoknya, ruhaujj	0,2–0,4 cm	felvarrott	iker
ruhaujj, övszalag, felsőruha nyaki része	0,3–0,4 cm	felvarrott	kása
ruhaujj	0,5 cm	felvarrott	gömbös
rövid nyaklánc	0,6–0,7 cm	fűzött	gömbös
karperec, hosszú nyaklánc	0,7–1 cm	fűzött	gömbös, betétes
öv	1,3–1,8 cm	fűzött	gömbös, betétes, gerezdelt, aranyozott

3. táblázat ■ A gyöngyök mérete és funkciója közötti kapcsolat

²⁹ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 274.

MELLÉKLETEK

A férfisírban, a csat környékén, szorosan egymás mellett a tűzkésztséghez tartozó két kovadarab [I. tábla 4–5] és csiholó [I. tábla 6], valamint ár [I. tábla 9] és egy fenőkő került elő [I. tábla 7]. A különböző funkciójú eszközök helye alapján egyes kutatók szoros összefüggést vélnek felfedezni az eszközök és az övek között. Valóban lehetséges, hogy az egy csomóban kibontott eszközök valamilyen romlandó anyagból készült textil- vagy bőrralkalmatosságban lehettek, amit eredetileg az övre erősítettek. Tény, hogy a kova- és a fenőkövek, valamint a tű viselése másképpen nem képzelhető el, hiszen felfüggeszteni nem lehetett őket. Az árnak és a késnek készülhetett olyan tokja, amit az övre lehetett hurkolni, a csiholó karikás vége pedig egyenesen kínálja ezt a megoldást. A fenőköveket gyakran átfúrják, így azokat is fellógathatták az övre. Ezek a tárgyak azonban a sírok bármelyik részén elő-

kerülhetnek, ezért felvetődik, hogy sokszor egyszerűen a halott mellé helyezték őket.³⁰ A legközelebbi példánkhoz nem kell messzire menni: a női sírunkban a két eszköz, a kés és az orsógomb a koponya mellett került elő.

A női sírokban az egyszerű, hétköznapi munkaeszközök előfordulása megszokott jelenség, és ezeknek sincs kötött helyük a sírokon belül.³¹ Az 5. sírban nagyon érdekes az orsógomb [III. tábla 7] és az apró, kampós végződésű bronztárgy [III. tábla 3] előfordulása, illetve ezek lehetséges összefüggése. Csak a legutóbbi idők ásatási megfigyelései hívták fel arra a figyelmet, hogy a fából készült orsószerű végébe néha vas- vagy bronzkampót, helyesebben -horgot erősítenek, ami a megsodort szál vezetését segítette elő.³² Korábban is lehetett sejteni, hogy esetenként az orsó és az orsószerű együtt is a sírba kerülhet, eddig azonban erre főként az orsó helyeze-

³⁰ Korom Anita részletesen megvizsgálta a fenőkő, ár, kova, csiholó és az érme előfordulását az alföldi szarmaták sírjaiban (KOROM 2002). A kutatás „pásztor-késztségnek” nevezi e tárgyak együttesét, akkor is, ha közülük bármelyik vagy akár több is hiányzik. Adatgyűjtéséből és elemzéséből számos új adatra érdemes felhívni a figyelmet, többek között arra, hogy az említett tárgyak egyöntetű jobb vagy bal oldalhoz való kötése nem állja meg a helyét, illetve, hogy az alkarok, kézfejek mellett a láb környékére is szívesen helyezték e használati eszközöket. – Itt is megköszönöm Korom Anitának, hogy munkáját felhasználhatam és eredményeire hivatkozhatom!

³¹ KULCSÁR 1998, 57.

³² Pópty Dániel friss ásatási megfigyelése alapján következtetett arra, hogy a két tárgy összefüggése egyértelmű. Ezzel új korszakot nyitott a kampós fejű tűk értelmezése terén, és egy teljesen újfajta alkalmazásra hívta fel a figyelmet. Az előadása, ahol ezt a megoldást először felvetette, 2011 őszén, a Móra Ferenc Múzeum tudományos ülészakán hangzott el. Időközben eredményeit közzé is tette (PÓPTY 2015).

te, lyukiránya utalt; az orsólyuk mérete és alakja ugyanakkor az orsósász kialakítására, méretére, vastagságára is támpontot adott.³³ A szentesi sírnál nem dönthető el egyértelműen, hogy az orsósászhoz vagy a ruházathoz tartozott-e a mellkason előkerült bronztárgy, ami ebben az esetben egyaránt lehetett orsósász végének horga, de kampós végű, tehát a ruházathoz tartozó tű is.

A kések mindkét nem temetkezéseiben előfordulhatnak, a szarmata kor teljes időszakában. Leggyakrabban a bal oldalon, a medence, az alkarok és a kezek tájékán vannak, tehát többnyire az övre szerelve kerülnek a sírba.³⁴ Természetesen ez alól is létezik kivétel. Ide tartozik a mi női temetkezésünk is, ahol a kést a bal oldalon, de a felsőtestnél bontották ki, a koporsó korhadékába süllyedve [III. tábla 9]. A kések formája, mérete változó, valószínűleg a funkciójuk különbözősége miatt.³⁵ Rendszerezésüknél Vaday Andrea

tipológiáját használjuk, ami szemléletes és jól átlátható. A szentesi példány az általa leggyakoribbnak nevezett ívelt hátú kések nagy csoportjába tartozik, és annak II. alcsoportjába osztható be.³⁶

A tükrök kizárólag női sírokban fordulnak elő, ritka lelet típusnak számítanak.³⁷ A mellékletek nagy többségét szarmata mesterek állították elő, akik gyakran utánozták a rómaiaktól beszerzett áruféleéseket, edényeket, fibulákat. Vannak azonban olyan tárgycsoportok, melyeket nem tudtak utánozni, ezek közé tartoztak a tükrök is.

A lyuksoros tükrök helyzete a sírokban változó. Előfordultak a lábak végénél,³⁸ vagy mint a szentesi sírnál, a mellkason,³⁹ a koponya mellett, a jobb oldalon⁴⁰ a bal felkar mellett,⁴¹ a kéz mellett⁴² és ládikában is.⁴³ A közösség előkelő női temetkezéseire jellemzőek a gazdag ékszergarnitúrák, a nemesfém ékszerek, a többes fibulahasználat, valamint a 2. század végétől a sírok

³³ Vaday Andrea logikus érvelése szerint, ha az orsógomb (később -karika) az élén fekszik, akkor ez a beléje helyezett szár miatt lehetséges. Ha a lyukirány függőleges, akkor a szár nélkül került a sírba (VADAY 1989, 320, *Abb.* 1–3).

³⁴ KULCSÁR 1998, 56.

³⁵ A nagyobb temetőknél – több kés előfordulása esetén – bizonyított, hogy a kések különböző mérete és formája nincs összefüggésben az elhunyt életkorával és nemével (GULYÁS 2011, 148).

³⁶ VADAY 1989, 120, *Abb.* 27. 8–16. – Az *Abb.* 27. 10. ábrája hasonlít leginkább a szentesi darabra.

³⁷ Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria gyűjtése alapján a szarmata korra korhatározható tükrök száma mindössze félszáz körüli (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993).

³⁸ Kiskőrös–Csukástó, Rác-kút 8. sír (PÁRDUCZ 1941, 21).

³⁹ Nagykőrös–Gogányi rét (PÁRDUCZ 1944, 22).

⁴⁰ Orosházi-tanyák, MÁV-homokbánya 17. sír (NAGY 2005, 15, 12. kép 3).

⁴¹ Hódmezővásárhely–Fehértó 7. sír (PÁRDUCZ 1946–1948, 287).

⁴² Jászárokszállás-ágói rész, Pethes szőlő (VADAY 1989, 233 (19. leleghely), *Taf.* 10. 1).

⁴³ Hévízgyölk–rk. templom (DINNYÉS 1991, 10. tábla 28).

halommal történő jelölése is. Ez utóbbi körülmény miatt sajnos a tükrös sírok szinte mindegyike rabolt volt. Az érintetlen szentesi 5. sír leletgazdagsága jól bizonyít-

ja, hogy a római tükrök valóban presztízstárgyak voltak, és többnyire csak egy szűk réteg juthatott hozzá, a korabeli arisztokrácia tagjai (32. kép).⁴⁴

KORHATÁROZÁS

Amikor a lelőhelyek korát meghatározzuk, arra keresünk választ, hogy egy-egy települést vagy temetkezési helyet mettől meddig használtak. Ebből arra is következtetni lehet, hogy a feltehetően a temetője közelében élt közösség mikor érkezett a területre, új jövevények voltak-e vagy sem. Végső soron tehát a történetükre vagyunk kíváncsiak, amikor korhatározást végzünk, akár településről, akár sírokról legyen szó.

A sírok leletei közül az ember- és állatcsontokat leletanyag nélkül, összefüggéseikből kiszakítva nem tudjuk keltezni. A leletek, illetve a leletcsoportok adnak fogódzót, mivel nem mindegy, hogy egyes tárgyak milyen „együttesben” szerepelnek a sírokban. A legfőbb dilemma, hogy a tárgyak készítési idejét, használatának tartamát, majd sírba kerülését (ez jelenti ugyanis a használat végét) hogyan lehet régészeti módszerekkel követni. Ha egy szóval szeretnénk válaszolni, akkor

azt kell válaszolnunk: nehezen. A nehézségek érzékeltetésére a legjobb példa az érmék esete. A szarmaták sírjaiba kerülő római pénzek verésének időpontját pontosan lehet ismerni, ami azt jelenti, hogy a temetkezés ennél korábbi semmiképpen nem lehetett. Néha előfordul, hogy amikor kettő vagy még ennél is több érmét tettek a sírba (ami amúgy nem túl gyakori jelenség), akár évszázados eltérés is van a pénzek verése között. Ez azt jelenti, hogy a pénzeket „tartogatták” a szarmaták, és a temetkezések alkalmából ezek közül is helyezhettek egy-egy darabot az elhunytak mellé, miközben a temetéssel egykorú pénzek is a sírokba kerülhettek.

Bár a gyártásukat illetően jól keltezhető római leletek nélkülözhetetlenek a datálásban, de sokszor nem elegendőek. A sírok minden egyes leletét – attól függetlenül, hogy hol készültek – meg kell vizsgálni időrendi szempontból is.

⁴⁴ Ugyanerre a következtetésre jutottunk a madarasi temető tükreinek vizsgálata során is (vö. KÓHEGYI–VÖRÖS 2011, 340–341).

Könnyen belátható, hogy minden lelet hordoz magában egyfajta keltező képességet, hiszen mindegyiket előállították, használták valameddig, majd földbe került. Vannak olyan típusok, amelyek tipokronológiája még nincs kidolgozva, és előfordulnak olyanok is, amiket fél évezreden keresztül használtak, de praktikus okokból nem változtak semmit. Például egy vas varrótű változásáról aligha lehet beszélni, nincs hova fejlődnie. Mi is pont olyan varrótűket használunk, mint annak idején a szarmaták.

Az alábbiakban azokat a leleteket vizsgáljuk meg közelebbről, melyek jellemző vonásaik, párhuzamaik alapján segíthetnek a két sír közelebbi korhatározásában.

Elsőként következzenek a római leletek: a fibulák és a tükör.

Az öt fibula közül három ugyanabba a szűkebb csoportba tartozik: az ún. erősprofilúak közé. A típus főbb jellemzői, hogy kéttagúak, a kengyel ívén tagolás, többnyire éles borda vagy tagolt gomb, a láb végén is gomb található. Az egymás melletti sírok főbb vonásaikban azonos típusú darabjai [I. tábla 1, II. tábla 2] arra utalnak, hogy a két temetkezés közel egykorú lehetett.

Az erősprofilú fibulák a legkorábbi római áruk közé tartoznak az alföldi szarmata Barbarikumban. A Duna menti provinciákban Claudius (41–54) és Nero (54–68) idejében tűnnek fel, használatuk az 1. század utolsó harmada táján kezdődik. Pannoniában és a másik két szomszédos provinciában, Moesiában és Daciában is használták őket.⁴⁵ Ismertek távolabbi területekről is, pl. Galliából, de előfordulnak Raetiában is.⁴⁶

Nagyon sok variációjuk ismert. A legkorábbi pannoniai példányokon eltérő módon alakíthatták ki a tütartót (háromszög formájú lehetett, különbözőképpen áttört), a kengyelt számos módon tagolhatták és díszíthették. A legfőbb jellemző vonás, hogy a lábvégi gomb tagolt és a láb síkja fölé emelkedik. A legáltalánosabb – amit a szentesi példányoknál is meg lehet figyelni –, hogy a kengyelen található gomb tagolt, metszete pedig ovális alakú. A fej is egészen eltérő lehet: van, amikor erősen kiszélesedik a rugó felőli részen, ilyenkor trombitafibulának nevezzük, de amikor a két vég szarvszerűen, magasra ívelődik, akkor horgonyfibula az elnevezése.

A három erősprofilú fibula közül a legkorábbinak a női sír nagyobbik példánya

⁴⁵ BEREZCZ 1991, 164, 3. kép 2–7; POP 2008, 138–139 (Plate B, C).

⁴⁶ VADAY 1989, 76–78; NAGY 1997, 41.

tartható [II. tábla 1]. Az erősprofilú fibuláknak ezek a variánsai a provinciákban az 1. század második felére, a második század elejére keltezhetők.⁴⁷ Érdekes, hogy a provinciákban előforduló hasonló darabok datálásához képest az alföldi szarmata lelőhelyeket, közelebről pedig a fibulákat későbbre, azaz az 1–2. század fordulójára keltezik, közülük a legkorábbiak a Szeged–Felsőpusztaszer lelőhelyet tartja a kutatás.⁴⁸ A 20. sír⁴⁹ erősprofilú fibulája bizonyítja, hogy a temető legkorábbi sírjaiban már megjelenik a római–barbár kapcsolatokat bizonyító leletanyag. Ez azt jelenti, hogy a temetők használata elméletileg kezdődhetett az 1–2. század fordulójánál korábban is. A fibula kitűnő párhuzama ismert továbbá a Tiszafüred–Tiszaörvényen előkerült gazdag jazig női temetkezésből is.⁵⁰

A férfisír és a női temetkezés másik két erősprofilú fibulájának [I. tábla 1, II. tábla 2] a fejére jellemző egy csekély kiszélesedés, ezért kezdetleges trombitafibuláknak tarthatók. A típuson belül hat

nagyobb csoportot lehet elkülöníteni, a szentesiek a 3. változat példányaival mutatnak azonosságot.⁵¹ A férfisír fibulájának kitűnő párhuzamát ismerjük a Szeged–Csongrádi úti temető 42. férfisírjából, ahol a mellkason feküdt a bolygatatlan sírban.⁵² Hasonló a sír leletanyagának összetétele is: övcsat és szíjvég voltak a medencében; a fenőkövét, a kését és egy árat a derék tájára helyezték. Fontos párhuzamnak számít még a Tiszaderzszen előkerült darab, ami viszont sajnos szórvány, ezért semmi közelebbit nem tudunk róla.⁵³

A női sír leletegyüttesének jó analógiája szintén a Szeged–Csongrádi úti temetőben fordult elő. A 20. számú gazdag, bolygatatlan sírban két nyakláncot és egy római edényt bontottak ki; az utóbbit a lábak végénél. A fibula 2,1 cm hosszú, felsőhúros, a kengyel rombusz alakú, a láb végét masszív gomb díszíti.⁵⁴ A Tiszafüred–Tiszaörvényen napvilágra került női sír leletei:⁵⁵ az erősprofilú ruhakapcsoló tű és az aranylunula, az orsógomb és a

⁴⁷ MÉRCSI 2012, 483, 3. kép 6–7.

⁴⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006, 226.

⁴⁹ PÁRDUCZ 1941, XV. tábla 4 a, b.

⁵⁰ VADAY 1989, 274, *Taf.* 113, 5.

⁵¹ MÉRCSI 2014, 17–20, 22, 3. tábla 2, 6–7, 4. tábla 2, 4.

⁵² A temető anyaga a szegedi Móra Ferenc Múzeumban található. A fibula ltsz.: 2011.49.39. – Kürti Béla ásatása 1973 és 1987 között.

⁵³ VADAY 1989, 106. tábla 3.

⁵⁴ Móra Ferenc Múzeum, ltsz.: 2011.49.165.

⁵⁵ VADAY 1989, *Taf.* 132, 5.

perforált szélű tükör alapján egyszerre kötődnek a Szeged–Csongrádi úti temetőhöz és a szentesi sírokhoz is, ami térben és időben is jelzi a csoportozhoz tartozó sírok, illetve temetőrészeket körét. Térben a két lelőhely között helyezkednek el a csanyteleki korai sírok (összesen két temetkezés került itt elő). A leletek közül az 1. számú sírban talált fibula számít fontos és jó párhuzamnak.⁵⁶ Feltétlenül ide kell még sorolni a Füzesabony–Kastély-dűlő 140. női sírjának ebbe a körbe tartozó darabját is. A kicsi lélekszámú temető a jazig időszak frissen feltárt, jól dokumentált és szakszerűen közölt emlékei közé tartozik.⁵⁷

A lelőhelyünkhöz legközelebb, Szentes kistőkei részén feltárt sírokból több erősprofilú példány is ismert: a 45. sír⁵⁸ (női sír – a jobb vállon trombitafibula), a 104. sír⁵⁹ (férfisír – a kulcsontok között) és a 147. sír⁶⁰ (férfisír – a jobb vállon) tartalmazott erősprofilú fibulákat. Tehát a korai korszak egyik viszonylag nagy lét-

számú temetőjében is az egyik kedvelt típusnak számított,⁶¹ és ugyanúgy, mint a Schweidel utcában, mindkét nem sírjaiban előfordult. A felsorolt sírok, illetve temetők legkorábban az 1–2. század fordulójára keltezhetőek, a szentes–kistőkei temetkezési helyet viszont sokáig használták, legalább a 3. századig.⁶² A pontosabb korhatározásra azért nem lehet vállalkozni, mert a szentesi sírokban előforduló erősprofilú fibulák közül kettő használatát [I. tábla 1; II. tábla 2] a kutatás egyöntetűen a 2. századra tartja jellemzőnek.⁶³

Az erősprofilú fibulák nagy családja tehát gyakori volt az alföldi szarmaták sírjaiban, legalábbis ez a benyomásunk, ha az emailos darabok előfordulásának gyakoriságával vetjük össze. Az emaildíszes színes fibuláknak is nagyon sok fajtája van, Pannoniában kb. félezer darab került eddig elő, az alföldi Barbarikum területén pedig nagyjából kétszáz.⁶⁴ A szentesi darabok [II. tábla 3–4] ritkának

⁵⁶ PÁRDUCZ 1960, 71, XV. tábla 12.

⁵⁷ FARKAS 2000, 12. kép 5.

⁵⁸ PÁRDUCZ 1944, XII. tábla 2 a, b.

⁵⁹ PÁRDUCZ 1944, XXIV. tábla 8 a, b.

⁶⁰ PÁRDUCZ 1944, XIII. tábla 4.

⁶¹ KULCSÁR 1998, 137.

⁶² KULCSÁR 1998, 137.

⁶³ MERCZI 2014, 20.

⁶⁴ Szerencsés módon az emailos fibulákról – közel azonos időben – két kitűnő munka is született, melyekre bátran lehet támaszkodni: előbb Vaday Andrea (2003), majd Berecz Katalin (2008) is foglalkozott a pannoniai és a barbarikumai darabokkal.

számítanak, a két szimmetriatengelyű ívfibulák nagy családjába tartoznak.⁶⁵ A két, sok részletben hasonló fibulának az Alföldön összesen egyetlen törött, hiányos párhuzama van, a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Törökszentmiklósról.⁶⁶ Annak ellenére, hogy a témának számos kutatója van – vagy talán éppen ezért –, eléggé ellentmondásos a két fibula korhatározása: az állatfejes darabot az 1. század közepe és a 2. század közepe közötti környezetből ismerik.⁶⁷ A rombuszos végűt a 2. századra teszik.⁶⁸

A tükrök máig érvényes elemzését Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria végezte el 1993-as munkájukban. Gyűjtésükből kiderül, hogy perforált szélű tükrőből a Kárpát-medencei szarmata szállásterületről összesen 14 darab ismert, számuk azóta sem gyarapodhatott jelentősen. Eredetük egyértelmű: római gyártmányok és a szomszédos Pannoniából kerülhettek a szarmatákhoz. Pannoniában már a legkorábbi (1. századi) sírokban is feltűnnek, használatuk a 2. századra is jellemző.⁶⁹

Anyaguk bronz, illetve bronzötvözet, magas ón- és ólomtartalom jellemzi őket, ettől ezüst hatásúak. Ezért terjedhetett el a szakirodalomban a tárgyak modern analizálását megelőzően, hogy anyaguk „fehér fém”. Ez az összetétel lehetővé tette, hogy a tükör előlapját felcsiszolva jól tükrözzön, világos és határozott képet mutathasson a használójáról. Jellemző, hogy a tükör hátoldalát koncentrikus körökkel díszítették, ami ritkán a tükröző oldalon is előfordult, de praktikusán közvetlenül csak a peremnél. A tükröre erősített nyél is fémből készült vagy fémmagja volt. A közvetlenül a peremen futó lyuksor a tükrök keretelését szolgálta: az érzékeny tárgy felületének védelme érdekében a lyukak segítségével szerves anyagból (fából[?]) készített keretet erősítettek a tükröre, aminek a nyoma az eltérő korrodálódás vagy a szerencsés körülmények között megmaradt szerves anyagok maradványai alapján figyelhető meg.

A lyuksoros⁷⁰ tükrök időrendi helyzetével Dinnyés István is foglalkozott, a

⁶⁵ BERECZ 2008, 110–111. – Az állatfejes példány Berecz Katalin rendszerében az IB/3a1 változatának felel meg, a másik pedig az IB/3B2 változata.

⁶⁶ VADAY 2003, 413. – Az idézett munkában szerepelnek a korábbi közlések adatai. Vaday Andrea rendszerezésében a típus (Berecz: IB/3a1) az I/3/3 csoportnak felel meg.

⁶⁷ VADAY 2003, 321.

⁶⁸ BERECZ 2008, 111.

⁶⁹ Legutóbb Savaria környékéről előkerült tükrőkről olvashattunk alapos elemzést Kelbert Krisztina tollából (KELBERT 2007). A szentesi női sírban előkerült tükör a Savaria A csoportba tartozik, a környéken gyakori és kedvelt tükrőtípus volt (KELBERT 2007, 207).

⁷⁰ Gyakran lehet találkozni a „perforált szélű” kifejezéssel is a szakirodalomban.

hévízgyörki sírok közlésekor.⁷¹ Álláspontja szerint ezek zöme a kvád–markomann háborúkat (166–180) megelőzően kerültek a sírokba, tehát a 2. század közepét megelőző időszakban. Vannak azonban olyan darabok is, melyek a kísérőleletek alapján ennél későbbre, a 2. század végére, a 3. század elejére keltezhetőek.⁷²

A szentesi sír esetében nagy segítségünkre vannak a fibulák, melyek korhatározása a korábbi idősakra utal. Ennélfogva a tükör akár már az 1. század közepén is a Barbarikumba kerülhetett.

A szarmata leletek közül elsőnek az övvel foglalkozunk. A férfi övét a korszak jellegzetes felépítésű csatjával, egy ún. szarmata csattal zárták [I. tábla 3]. Bár nagyon sokféle variációja van, ennek ellenére semmivel össze nem téveszthető, közös vonásokkal jellemezhető: a csatkarika mindig feltűnően kicsi átmérőjű (2 cm körüli), a szíjszorító lemez pedig keskeny és leggyakrabban hosszú, tehát az öv szíja is keskeny volt. Ezzel azonban szinte ki is merült a közösnek mondható jellemzők köre, mert a csatok többi vonása valamilyen mértékben szinte minden példánynál eltérő. A csatok és szíjszorítók készülhetnek vasból, bronzból és ezüstből, lehetnek

egybeöntöttek vagy csuklós kapcsolódásúak, és különböző technikákkal díszíthették őket. Tipológiájukat és kronológiájukat Vaday Andrea és Kulcsár Valéria dolgozta ki,⁷³ nem sokkal később pedig Dinnyés István szólott hozzá érdemben a témához, fontos időrendi megjegyzéseket téve.⁷⁴

Szemügyre véve az eddig összegyűjtött darabokat, a párhuzamok köre könnyen leszűkíthető. A szentesi példány a kéttagúak nagy csoportjába tartozik, és az átlagosnál rövidebb szíjszorító példányokhoz áll a legközelebb. A csatkarika átmérője nagyobb a megszokottnál. E jegyek alapján nem nehéz kiválasztani az eddig összegyűjtött anyagból a közeli párhuzamokat. Összesen csak három darabot találtunk, sajnos egyik sem hiteles körülmények közül került elő. A szentesi darab arányaiban, méretében hasonlít nagyon e három példányra, egyvalamiben azonban egyedi: a csatfej kialakításában. A párhuzamok mindegyike kerek, a mienk ezzel szemben trapézos alakú, szögletes forma.

Nézzük meg közelebbről, hogy melyek a rokon vonásokkal jellemezhető csatok! A párhuzamok közül a hatvani példány szórvány. Párducz Mihály – aki először közölte – megjegyezte róla, hogy

⁷¹ DINNYÉS 1991, 169.

⁷² Orosháza, Hódmezővásárhely, Nagykőrös egy-egy sírjának tükréről van szó (DINNYÉS 1991, 169).

⁷³ VADAY–KULCSÁR 1984.

⁷⁴ DINNYÉS 1991, 162–166.

„szokatlanul zömök”.⁷⁵ A következő Szolnok vidékéről került elő, semmi közelebbit nem tudunk róla.⁷⁶ A legérdekesebb talán Kunszentmárton–Bábockáról származik,⁷⁷ ráadásul térben ez van Szenteshoz a legközelebb. A lelőhelyről gazdag szarmata leletanyagot ismerünk, de a tárgyak hovatarozását, leletösszefüggéseit homály fedi. A zavaros körülmények ellenére az itteni, egykorú és összetartozó csatok, szíjvégek, egyéb tartozékok alapján alkothatunk arról képet, hogy egy előkelő szarmata férfinak milyen öve és lábbelije volt, ami garnitúrában volt igazán szemet gyönyörködtető.⁷⁸ Nem kétséges, hogy az ezüstből készült díszes darabok tulajdonosai életükben a társadalom, illetve egy szűkebb csoport vezetői közé tarthattak.⁷⁹ A szentesi övcsat ezzel szemben a korszak legszerényebb darabjai

közé sorolható bronz nyersanyagával és díszítetlenségével. Joggal feltételezhetjük, hogy viselője nem sorolható a szarmata társadalom férfi elitjéhez.

Az ún. szarmata csatok korhatározása korábban szakmai vitát váltott ki. Vaday Andrea és Kulcsár Valéria a teljes Alföldre kiterjedő anyaggyűjtése során arra a megállapításra jutott, hogy e csattípus legkorábbi előfordulása a 2. század utolsó két évtizede, míg Dinnyés István szerint ennél korábban, már a 2. század második harmadában elkezdődhetett a használatuk.⁸⁰

A sírok leletei között előfordulnak 1. századra korhatározó leletek is, de zömében 2. századiak. Álláspontunk szerint a 2. század eleje táján kerülhettek sírba a Szentesen feltárt jazigok. Vélhetően a nő kicsit korábban, de ezt korántsem állíthatjuk határozottan.

A SZARMATA TÁRSADALOM ELITJE

Vajon gazdagok és szépek voltak? Már mint azok az elhunytak és leleteik, amelyekben a korszak felső rétegét keresi a régészeti

kutatás. Vajon a szentesi nő négy fibulájával, tükrével és gazdagon gyöngyözött viseletével hova tartozott?

⁷⁵ PÁRDUCZ 1944, 83.

⁷⁶ VADAY–KULCSÁR 1984, 3. kép 14.

⁷⁷ A lelőhely elnevezése sokféle (VADAY 1989, 260). Nem világos, hogy valójában Öcsödhez, avagy Kunszentmártonhoz tartozik-e a lelőhely.

⁷⁸ VADAY–KULCSÁR 1984, 6. kép 1–8.

⁷⁹ DINNYÉS 1991, 163. – Dinnyés István ide sorolja a (Szeged) kiskundorozsmai, a mezőcsáti, a tápiószelei és a bábockai leletegyüttesek tulajdonosait is.

⁸⁰ DINNYÉS 1991, 164–165.

A kérdéssel sokan, többféle megközelítésből foglalkoztak, és nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy ma még több a kérdőjeles mondat, mint a ponttal végződő állítás.

A „gazdagság” fogalma nagyon nehezen közelíthető meg és nehezen értelmezhető a korabeli társadalom jellemzésekor. Egyáltalán vannak-e olyan forrásaink (írott, régészeti), amelyek együtt vagy külön választ adhatnak erre a kérdésre?

Vaday Andrea a szarmaták katonai rendszerének elemzése során a régészeti leleteket (a fegyveres sírok anyagát), illetve a szarmata társadalom felépítéséről megemlékező írott források adatait vetette össze.⁸¹ Legutóbb az alföldi szállásterületen előforduló aranyleletek kapcsán Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria tett fel lényeges kérdéseket.⁸² Azt gondolhatnánk, hogy az erősen rabolt temetőkből egy fia arany sem maradt a feltárások idejére; vagy ami mégis, az jelentéktelen. A vélekedéssel ellentétben a két szerző 71 lelőhely 96 sírjából összesen 237 darab aranytárgyat (főként női ékszereket) gyűjtött össze.⁸³ Miatán tehát az 1–5. század között a teljes alföldi szállásterületen elő-

fordulnak aranytárgyak, ezért belátható, hogy ezek sírba kerülése önmagában nem jelenti az adott sírban nyugvó személy társadalmi elítéléséhez való tartozását.

A szentesi sír asszonyának nem volt aranyból készült lelete, ami azonban az előbbieken alapján nem zárja ki, hogy elhelyezzük őt a korabeli társadalmi ranglétra felső fokainak egyikén.

A második lényeges kérdés, hogy vajon a sírok jelölése jelent-e önmagában valamiféle elítéléshez való tartozást? Itt az árokkal és a hozzá tartozó halommal megjelölt temetkezésekkel érdemes foglalkozni. Az elemzésbe kizárólag a bolygatlan sírokat szabad bevonni, amiből előfordul néhány a különböző lelőhelyeken. Madaras–Halmok lelőhely (2/3. század–4/5. század) 632 db sírja között összesen 6 olyan sír volt, amely érintetlen körárkos halmos sírnak bizonyult. Ezek női (3 db) és leánysírok (3 db), kivétel nélkül szerény leletekkel.⁸⁴ Ezek a temetkezések időben későbbiek, mint a szentesiek. Korban közelebbi az orosházi lelőhely, ahol a temetőrészlet mind a három körárkos halmos sírja érintetlen volt.⁸⁵

⁸¹ VADAY 2001, 171–193.

⁸² ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2013.

⁸³ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2013, 197. – Az aranyleletek katalógusa: 203–209; elterjedési térkép: Fig. 2.

⁸⁴ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 47, 109–111, 155 (nők: 342., 347. sír, leányok: 85., 86., 587. sír).

⁸⁵ NAGY 2005, 29. 3. kép (temetőtérkép). A temető első közlése a sírok jelölése szempontjából forradalmi jelentőségű volt, ugyanis az ásató, Zalotay Elemér (aki a szentesi múzeumban is dolgozott) először figyelt fel a sírok körüli árkolásra és tapasztalatait közölte is (ZALOTAY 1953, 63).

32. kép ■ Az 5. sírban nyugvó nő viseletének rekonstrukciója

A három temetkezés közül a 7. sír leletekben szegény volt (gyöngyök, edény), a 10. sír halottját gyöngyözött ruhában, díszövel temették el.

A leggazdagabb leletek kétségkívül a 17. sírban voltak: külön érdemes kiemelni a fej jobb oldalára elhelyezett lyuk-soros római tükröt. A lelőhely anyagát publikáló szerző a jelölt sírokat a 2. századra helyezi, mivel az 1. századtól korhatározható fibulák mellett későbbi típusok is előfordulnak.⁸⁶ Tehát önmagában a Szentesen megfigyelt – mint korábban elmondtuk, térben és időben széles körben elterjedt – rítus sem utal az elhunyt társadalmi helyzetére. A sírok árokkal és halommal történő jelölése tehát nem jelent automatikusan leletgazdagságot,

különleges tárgyak törvényszerű előfordulását.

Adódik a következtetés: önmagában egyik vonás sem perdöntő, talán egy időben való együttes előfordulásuk adhatna támpontot. Belátható, hogy a kutatás mai állása alapján nem lehet határozottan állást foglalni ebben a kérdésben. Tény azonban, hogy a szűkebb időszak – a 2. század eleje – egyik leggazdagabb női temetkezése került elő Szentesen. A mai város belterületén feltárt jazig nő egy olyan szarmata közösséghez tartozott – szerényebb leletekkel eltemetett férfi kortársával együtt –, amelyik a korai római korban elsőként népesítette be a Tiszától keletre elterülő, fűben, fában, vízben gazdag, termékeny alföldi tájat.

⁸⁶ NAGY 2005, 20–21.

IDÉZETT IRODALOM

- BERECZ 1991 = Berez K.: Római kori fibulák Zala megyéből 1. – Römische Fibeln aus dem Komitat Zala 1. *ZM* 3 (1991), 163–183.
- BERECZ 2008 = Berez K.: *Aucissa és emailos fibulák Pannoniában és a szomszédos Barbaricumban*. [Doktori disszertáció – kézirat.] Budapest 2008.
- DINNYÉS 1989 = Dinnyés I.: Szarmata sírok a templom alatt. – Sarmatengräber unter der Kirche. In: *A hévízgyörki középkori templom. Egy XIII. századi romtemplom régészeti feltárása és műemléki helyreállítása*. Szerk.: Asztalos I. [Múzeumi Füzetek – Aszód 39.] Aszód 1989, 67–76.
- DINNYÉS 1991 = Dinnyés I.: A hévízgyörki szarmata sírok. – Sarmatian graves from Hévízgyörk. *StudCom* 22 (1991), 145–223.
- FARKAS 2000 = Farkas Cs.: Kora szarmata sírok Füzesabony határában (Füzesabony–Kastély-dűlő I.). – Frühsarmatische Gräber in der Gemarkung von Füzesabony (Füzesabony–Kastély-dűlő I.). In: *A népvándorláskor kutatóinak kilencedik konferenciája*. Szerk.: Petercsák T.–Váradi A. *HMRK* 2 (2000), 15–50.
- GULYÁS 2011 = Gulyás Gy.: Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *StudCom* 31 (2011), 125–253.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993 = Istvánovits E.–Kulcsár V.: Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népek-nél a Kárpát-medencében. – Die Spiegel der kaiser- und frühvölkerwanderungszeitlichen Barbarenvölker im Karpatenbecken. *HOMÉ* 30–31/2 (1993), 9–58
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1998 = Istvánovits E.–Kulcsár V.: Vázlat a szarmaták sztyepei történetéhez. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Szerk.: Havassy P. [Gyulai Katalógusok 6.] Gyula 1998, 7–32.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2001 = Istvánovits, E.–Kulcsár, V.: Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warrior. In: *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D.* Ed.: Istvánovits, E.–Kulcsár, V. Aszód–Nyíregyháza 2001, 139–169.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006 = Istvánovits E.–Kulcsár V.: Az első szarmaták az Alföldön (Gondolatok a Kárpát-medencei jazig foglalásról). – The first Sarmatians in the Great Hungarian Plain (Some notes on the Jazygian immigration into the Carpathian Basin). *JAMÉ* 48 (2006), 203–237.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2013 = Istvánovits, E.–Kulcsár, V.: The “upper class” of

- Sarmatian society in the Carpathian Basin. In: *Macht des Goldes, Gold der Macht*. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O.–Hardt, M. [Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2.] Weinstadt 2013, 195–209.
- KELBERT 2007 = Kelbert K.: Római tükrök Savariában. *Savaria* 31 (2007), 171–261.
- KOROM 2002 = Korom A.: „Pásztorkezés” az alföldi szarmatáknál. [Szakdolgozat – kézirat.] Szeged 2002.
- KŐHEGYI 1984 = Kőhegyi M.: Kora szarmata aranyeletes női sírok az Alföldön. – Frühsarmatische Frauengräber mit Goldfunden in der Grossen Ungarischen Tiefebene. *DMÉ* 1982: 1984, 267–355.
- KŐHEGYI 1994 = Kőhegyi M.: Sírrablás a magyarországi szarmatáknál. – Grabberaubung bei den Sarmaten in Ungarn. In: *A kőkortól a középkorig*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 277–284.
- KŐHEGYI–VÖRÖS 2011 = Kőhegyi M.–Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanulmánykötetéről 1.] Szeged 2011.
- KULCSÁR 1998 = Kulcsár V.: A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. – The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian Basin. [Múzeumi Füzetek 49. – Aszód] Aszód 1998.
- MERCZI 2012 = Merczi M.: A Budaörs–kamaraerdei-dűlőben feltárt római vicus fibulái. – Die Fibeln des römischen Vicus in Budaörs–Kamaraerdei-dűlő. In: *Római vicus Budaörsön. – Der römische Vicus in Budaörs*. Szerk.: Ottományi K. [Régészeti Tanulmányok Budaörsön] Budaörs 2012, 473–528.
- MERCZI 2014 = Merczi M.: Támlap nélküli egygombos, erős profilú fibulák Északkelet Pannoniából. – Kräftig profilierte Fibeln ohne Stürzplatte aus Nordost-Pannonien. *Kuny Domokos Múzeum Közleményei* 20 (2014), 7–31.
- MIKLÓSI SZÓKE 1996–1997 = Miklósi Szóke M.: Római kori üvegyöngyök Brigetioból. – Römerzeitliche Halskette aus Glas- und Korallperlen aus Brigetio (Komárom/Szőny – Vásártér, Ungarn). *ArchÉrt* 123–124 (1996–1997), 169–177.
- NAGY 1997 = Nagy M.: Szentes és környéke az 1–6. században. Történeti vázlat és régészeti lelőhelykataszter. – Szentes und seine Umgebung vom 1. bis 6. Jahrhundert. Eine geschichtliche Skizze und ein archäologischer Fundortkataster. *MFMÉ–StudArch* 3 (1997), 39–95.
- NAGY 2005 = Nagy D. S.: Az Orosházi-tanyák, MÁV-homokbánya szarmata temetője. – Sarmatisches Gräberfeld aus der MÁV. Sandgrube von Orosházi-tanyák. *SzKMÉ* 7 (2005), 11–48.
- NYÍRI 1948 = Nyíri A.: *A kihaló szentesi vicus néprajzi és néprajzi maradványai*. Szeged 1948.

- PÁRDUCZ 1941 = Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon I.* – Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I. [ArchHung 25.] Budapest 1941.
- PÁRDUCZ 1944 = Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon II.* – Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II. [ArchHung 28.] Budapest 1944.
- PÁRDUCZ 1946–1948 = Párducz M.: Szarmata temető Hódmezővásárhely-Fehértón. – Nécropole sarmate a Hódmezővásárhely-Fehértó. *ArchÉrt* III. évfolyam 7–9 (1946–1948): 1948, 283–290.
- PÁRDUCZ 1960 = Párducz M.: Koraszarmata sírok Csanyteleken. – Early Sarmatian graves at Csanytelek. *FolArch* 12 (1960), 71–74.
- PÓPITY 2015 = Pópit D.: Horogra akadva – Egy új típusú kézi orsó felfedezése az alföldi szarmatáknál. – Auffindung auf einem Haken – Also Entdeckung eines neuen Handspindeltypus bei den Ungarnland lebenden Sarmaten. In: *Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája.* Főszerk.: Türk A. Budapest–Esztergom 2015, 97–128.
- POP 2008 = Pop, H.: Roman fibulae in the Dacian environment from depresiunea Șimleului. In: *Dacian Studies. Contributions for La Tène period researches. In memoriam Dr. Mircea Rusu.* Ed.: Pop, H. Cluj-Napoca 2008, 127–139.
- RÓZSA 1991 = Rózsa G.: *Széchenyi István tiszavölgyi működésének hatása Szentes válságos város geometriának műveire.* Szentes 1991.
- VADAY 1981 = H. Vaday A.: Szarmata sírok Martfű, Zsófia majorban. – Sarmatische Gräber im Zsófia-major bei Martfű. *SzMMÉ* 1981, 5–9.
- VADAY 1984 = H. Vaday, A.: Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát–Hörcsögös. *MittArchInst* 12–13 (1982–1983): 1984, 167–188, 383–392.
- VADAY 1989 = H. Vaday, A.: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18 (1988–1989): 1989.
- VADAY 2001 = Vaday, A.: Military system of the Sarmatians. Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warrior. In: *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st-5th centuries A.D.* Ed.: Istvánovits, E.–Kulcsár, V. Aszód–Nyíregyháza 2001, 171–193.
- VADAY 2003 = H. Vaday, A.: Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *ActaArchHung* 54 (2003), 315–421.
- VADAY–KULCSÁR 1984 = Vaday, A.–Kulcsár, V.: K voproszu o tak nazüvajemüh szarmatszkih prjazskah. *ActaArchHung* 36 (1984), 239–261.

- VADAY–SZŐKE 1983 = H. Vaday A.–Szőke B. M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókereszten. – Sarmatisches Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd-Szujókereszt. *ComArchHung* (1983), 79–132.
- VÖRÖS 1981 = Vörös G.: Adatok a szarmata kori női viselethez. – Angaben zur sarmatenzeitlichen Frauentracht. *ComArchHung* (1981), 121–135.
- ZALOTAY 1953 = Zalotay E.: A prochorovkai temetkezési szokás nyomai az alföldi szarmatáknál. – Sledi prochorowskovo sposoba progrebenia u Sarmat, proshiwowsich na Wengerskoi nishmennosti. *ArchÉrt* 80 (1953), 63.
- ZSÍROS 2000 = Zsíros K.: Fejezetek Szentes néprajzából. In: *Szentes helyismeretei kézikönyve II.* Szerk.: Kis-Rácz A.–Labádi L.–Vörös G. Szentes 2000, 269–294.

A kézirat lezárásának időpontja: 2014. március 1.

RÖVIDÍTÉSEK

- ActaArchHung* = Acta Arhaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
- Antaeus* = Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
- ArchÉrt* = Archaeologiai Értesítő (Budapest)
- ArchHung* = Archaeologia Hungarica (Budapest)
- ComArchHung* = Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
- DMÉ* = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
- FolArch* = Folia Archeologica (Budapest)
- HMRK* = Heves Megyei Régészeti Közlemények (Eger)
- HOMÉ* = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
- JAMÉ* = A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
- MFME–StudArch* = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
- MittArchInst* = Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
- Savaria* = Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely)
- StudArch* = Studia Archaeologica (Budapest)
- StudCom* = Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból (Szentendre)
- SzMMÉ* = A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
- SzKMÉ* = A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve (Orosháza)
- SzTE* = Szegedi Tudományegyetem
- ZM* = Zalai Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból (Zalaegerszeg)

átm. = átmérő

h. = hosszúság

ltsz. = leltári szám

sz. = szélesség

**Two Iazyg Graves, that of a Woman and a Man,
near the Town of Szentes: Recent archaeological discoveries
from the early Roman Era of the Trans-Tisza Region of Hungary**

SUMMARY

The present study discusses two Iazyg graves (Graves 4 and 5) from the early Roman Era that were discovered and excavated in Szentes in 2006. The burial site is situated at the outskirts of the town, in Schweidel Street, within the area called Berekhát, famous in the literature for its numerous archaeological sites. The determining features of the terrain in antiquity were the River Tisza and the rivulet Kurca with numerous other smaller, stagnant or temporary, watery bodies. The Iazyges built their settlements on the high banks of the rivers and other elevated places, and their cemeteries were also situated at such areas.

The ethnic composition of the Trans-Tisza Region in the early Roman Era is much debated. We still do not know which ethnic group controlled the region after the Celts, nor when the Iazyges finally took over. The cemetery at Schweidel Street is significant as, based on the evidence of the grave goods, we can conclude, that those buried here were among the first settlers.

Written sources from this period being both scanty and often contradictory, this study emphasizes the importance of the

archaeological evidence as being the best means of tracing back the culture, external connections and history of the population settled in the area. However, the work of the archaeologist is rendered more difficult by several hindrances, most importantly regular grave-robbery. Fortunately the woman's grave in Szentes – Schweidel Street (Grave 5) was found undisturbed and the man's one (Grave 4) had been only partially damaged. Each of the graves was encircled by a ditch, from which the extracted earth was piled upon the grave-pits, forming low burial mounds.

It was observed that the deceased had been carefully prepared and dressed. The woman had been laid bejewelled in her coffin, with her personal objects placed next to her: a mirror, her spindle, an awl and a knife. The man was wearing a belt with a buckle characteristic of the period. To the left of his body was his fire-making kit consisting of an iron striker and pieces of flint. An awl and a stone-sharpener were also found in his grave.

Both male and female clothing of the period featured fibulae. One was found

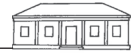
in the disturbed part of the man's grave; in all probability it belonged to the man's clothing. It would have been worn on the chest, close to the neck. There were altogether four fibulae in the woman's grave, an unusually high number. One of them supposedly held together the lower garment, while the other three fastened the overlapping wings of the caftan-like upper garment.

Beads were the dominant element of women's wear at the time. The woman in Grave 5, aged between 25 and 30, was wearing two bead necklaces and a bead armband above her left elbow, with a bucket-shaped pendant hanging from it. The caftan-like dress was adorned with beads around the neck, also at its edges, as well as on its sleeves. A strip of densely-lined beads was sown all along the hem. Strings of beads and small bronze bells were hanging from the belt that was secured through a bronze ring with a simple knot. The overhanging end of the belt was also decorated with beads.

The dating of these two graves was made possible by analysing the characteristic Sarmatian (buckle of Grave 4) and Roman artefacts (fibulae, mirror). Out of the five fibulae three belong to the same early Roman type, the "*Kräftig Profilierte*" (*high profile*) type. These fibulae were very popular in the provinces along the Danube as well as

in the Barbaricum, appearing among the finds of the earliest Iazyg cemeteries dating from the turn of the 1st and 2nd centuries. The enamelled fibulae from the grave of the woman belong to the earliest types known from the Great Hungarian Plain and are dated from the middle of the 1st century onwards. The bronze mirror with the perforated edge is a good example of how difficult dating is, even in the case of Roman artefacts. Although this type was in use from the middle of the 1st century, it remained popular in Pannonia well into the middle of the 2nd century, while in the Sarmatian cemeteries they often appear among grave goods dated much later. The dating of the belt buckles characteristic of the early Sarmatian period is even more difficult. Their use might have begun somewhat before the middle of the 2nd century, or at the end of that century. Researchers are divided on this issue, both dates being equally probable.

The richness of the woman's clothing and the presence of numerous Roman artefacts in her grave might raise the question as to whether the deceased belonged to the upper stratum of her society. This cannot be answered with certainty. However, one thing seems to be very likely; she was one of the first Iazyg settlers east of the River Tisza around the turn of the 1st and 2nd centuries.

Bestattungen von einer Frau und von einem Mann des Jazig Volkes in Szentes: Neue archäologische Angaben zur römischerzeitlichen Besiedlung des Theiß-Gebietes

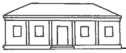
ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Abhandlung erörtert zwei römischerzeitliche Bestattungen (Grab 4 und 5), die 2006, am Rande der Stadt Szentes, in der Schweidel-Straße erschlossen wurden. Der Fundort liegt im Bereich des Flurs „Berekhát“, dessen Name in der archäologischen Fachliteratur gut bekannt ist. Die hiesigen Lebensbedingungen im Altertum waren besonders von den verschiedenen Gewässern bestimmt. Die sarmatisch-jazigische Bevölkerung besiedelte die hohen Ufer und Inseln von den Flüssen (Theiß und Kurca), Bächen, bzw. von den Seen, auch ihre Gräberfelder sind auf diesen höher liegenden Gebieten zu finden.

Das ethnische Bild der Region östlich der Theiß zur Römerzeit ist ziemlich umstritten. Es tauchen die Fragen auf: was für ein Volk besaß dieses Gebiet nach den Kelten und wann erschienen hier die ersten jazigischen Stämme. Die zwei erwähnten Gräber deuten darauf, dass die hier bestatteten zu den ersten Ansiedlern aus dieser Population gehören.

Der Aufsatz betont die Wichtigkeit der weiteren archäologischen Forschungen. Die schriftlichen Quellen sind nämlich sporadisch und oft widersprüchlich. Die Bodenfunde ermöglichen Folgerungen auf die Kultur, die Beziehungen und die Geschichte der einstigen hiesigen Bevölkerung zu ziehen. Im Laufe dieser Recherchen begegnet man oft Störfaktoren, wie z. B. das, dass die meisten dieser Gräber ausgeraubt sind. Im Falle dieser zwei Gräber hatten wir aber Glück gehabt, die Frauengrab (Nr. 5) war nämlich unangetastet und auch der Männergrab (Nr. 4) war nur teils gestört. Jedes Grab wurde mit einem kreisförmigen Graben umgeben, indem der Boden aus dem Graben auf das Grab, inmitten des Kreises angehäuft wurde.

Die im Laufe der Ausgrabungen gewonnenen Erfahrungen bewiesen, dass die Toten in diesem Zeitalter sorgfältig vorbereitet und gebührend angezogen wurden. Auf die Frau im Grab 5 wurden auch ihre Schmucke umgehängt, dann wurde sie in einen Sarg gelegt. Auch

ihre Gebrauchsgegenstände wurden beigefügt: ein Spiegel, ein Spindel mit Tonwirtel, eine Ahle und ein Messer. Auf der rechten Seite des Mannes im Grab 4 fanden die Archäologen seine Feuerzeuge, d.h. Feuersteine und einen Feuerstahl, sowie eine Ahle und einen Wetzstein. Zu seinem Anzug gehörte auch ein Gürtel, der mit einer für diese Epoche typische Schnalle festgelegt wurde.

Die Fibel sind gemeinsame Elemente der weiblichen und männlichen Trachten. Im Männergrab kam ein Exemplar von ihnen auf dem gestörten Teil vor. Es gehörte sicherlich zur Kleidung, und sollte auf Grund der Parallelen ursprünglich um den Hals oder auf dem Brustkorb liegen. Im Frauengrab kamen insgesamt vier Fibel zum Vorschein, diese Zahl gilt in diesem Falle als zu viel. Es ist zu vermuten, dass eine von ihnen das Unterkleid zusammenhielt, die anderen drei Stücke die beiden Flügel des kaftanartigen Gewandes zueinander festigten.

In der Frauentracht spielten die Perlen sehr bedeutende Rollen. Die 25-30 Jahre alte Frau trug in ihrem Hals zwei Perlenketten, auf dem linken Oberarm eine dritte, zusammen mit einem eimerförmigen Bronzanhänger. Auch an den Halsteil des Unterkleides wurden Perlen angenäht. Auch im Falle des kaftanartigen Mantels sollten die Ränder

und die unteren Teile der Ärmel mit Perlen geschmückt sein. Vom Gürtel mit Ring hingen nicht nur Bronzeglöckchen, sondern auch mit Perlen verzierten Textilschleifen ab. Auch der untere Teil der Kleidung wurde mit Perlen versehen.

Bei der chronologischen Eingliederung der Gräber hatten wir sarmatische (im Falle der Schnalle des Männergrabes) und römische (im Falle des Spiegels und der Fibel) Analogien zu Hilfe gezogen. Von den fünf Fibeln gehören drei in eine frühromische Gruppe, deren Mitglieder kräftig profiliert sind. Die Fibeln dieses Typs waren so in den Donauprovinzen, wie auch im sarmatischen Barbaricum weit verbreitet. Sie erschienen schon in den frühesten Gräberfeldern der Jazygen, d. h. ihr Alter ist an die Wende des 1. und 2. Jhs zu setzen. Die Emailfibeln aus dem Frauengrab gehören zu den frühesten Typen auf der Großen Ungarischen Tiefebene, mit ihnen kann man ab Mitte des 1. Jhs rechnen. Der Spiegel mit Löchern am Rande ist ein gutes Beispiel dazu, dass auch die echten römischen Funden nicht immer für die genaue Datierung geeignet sind. Obwohl die Gegenstände dieses Typs schon von der Mitte des 1. Jhs bis zur Mitte des 2. Jhs in Pannonia im Gebrauch waren, tauchen manche Exemplaren auf dem Gebiet der Sarmaten nämlich auch in noch viel späteren Grabfunden auf. Die zeitliche

Gliederung der charakteristischen sarmatischen Schnallen ist eine ziemlich umstrittene Frage. Im Falle unseres Exemplars können wir als Anfang des Gebrauchs entweder mit dem 2. Drittel oder mit dem Ende des 2. Jhs rechnen.

Weil die Tracht des Frauengrabes außerordentlich reich ist und viele römische Funde beinhaltet, taucht die

Frage auf: ob diese Person zur damaligen Elite gehörte? Diese Frage können wir bei dem heutigen Stand der Forschung nicht eindeutig beantworten. Eins aber können wir mit großer Wahrscheinlichkeit behaupten: diese Frau gehörte zu denjenigen Jazigen, die als erste auf dem Gebiet östlich der Theiß, um die Wende des 1. und des 2. Jhs erschienen.

FÜGGELÉK

TÓTH ANIKÓ

A Szentés–Schweidel utcai szarmata temető állatcsont maradványai.

A Szentés–Schweidel utca ásátása során szarmata kori állatcsontmaradványokat tártak fel a régészek. A 4. férfisír bolygatásából és az 5. női sír körárkából kerültek elő állatcsontok. A 3 objektumból 38 db lelet került elő. Ebből 10 db volt alkalmas fajhatározásra. A szarvasmar-

ha (*Bos taurus* – LINNÉ 1758), kiskérődző (*Caprinae* alcsalád juh vagy kecske *Ovis aries/Capra hircus* – LINNÉ 1758), ló (*Equus caballus* – Linné 1758) háziállat-maradványok mellett a melegkedvelő, szárazföldi csigafaj, a Pannon csiga (*Cepaea vindobonensis* – FÉRUSSAC 1821) egyedinek héjtöredékei kerültek még elő [1. táblázat].

Szentés–Schweidel utca				
állatmaradványok			leletszám (db)	megoszlás (%)
magyar név	latin név			
szarvasmarha	<i>Bos taurus</i>	LINNÉ 1758	2	28,6
kiskérődző	<i>Caprinae</i>	GRAY 1821	4	57,1
ló	<i>Equus caballus</i>	LINNÉ 1758	1	14,3
összesen			7	100
Pannon csiga	<i>Cepaea vindobonensis</i>	FÉRUSSAC 1821	3	
meghatározott maradványok			10	
fajhatározásra alkalmatlan csonttöredék			28	
összesen			38	

1. táblázat ▪ Szentés–Schweidel utca szarmata állatcsontleletek megoszlása

IDÉZETT IRODALOM

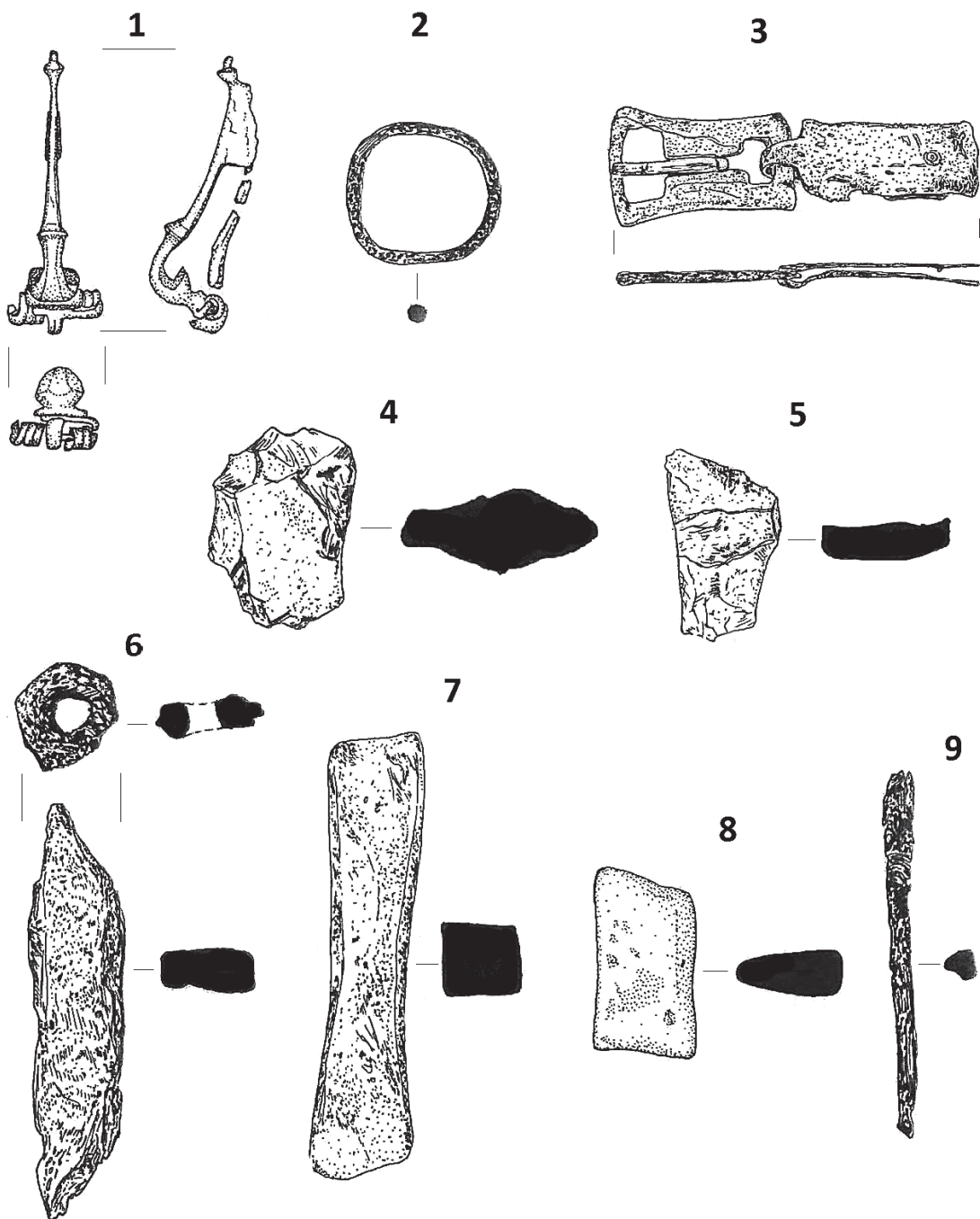
FÉRUSSAC 1821 = Férussac, A. E. J. P. J. F. d'Audebard de: *Tableaux systématiques des animaux mollusques classés en familles naturelles, dans lesquels on a établi la concordance de tous les systèmes; suivis d'un prodrome général pour tous les mollusques terrestres ou fluviatiles, vivants ou fossiles.* Paris – Londres 1821.

GRAY 1821 = Gray, J. E.: A natural arrangement of Mollusca, according to their inter-

nal structure. *London Medical Repository* 15 (1821), 229–239.

LINNÉ 1758 = Linnæus, C. 1758.: *Systema naturæ per regna tria naturæ, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis. Tomus I. Editio decima, reformata.* Holmiæ 1758.

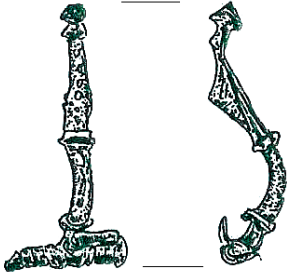
TÁBLÁK

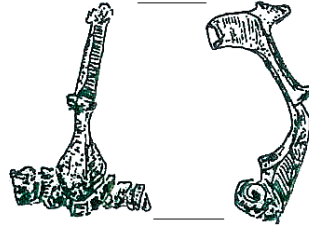
I. tábla

A 4. férfisír leletei: 1. erőprofilú fibula, 2. karika, 3. csat, 4–5. kovákövek, 6. csiholó, 7. fenőkő, 8. kerámia töredék, 9. ár

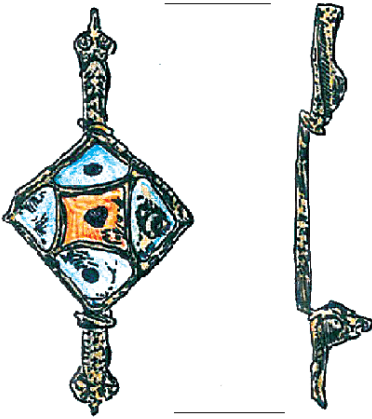
1

2

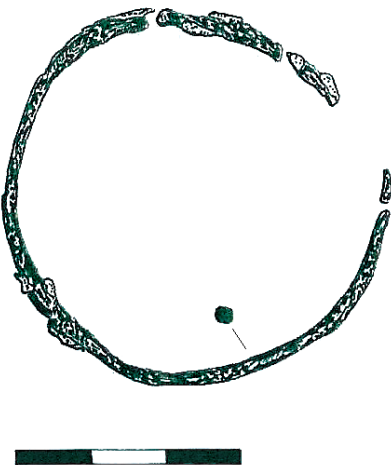
3

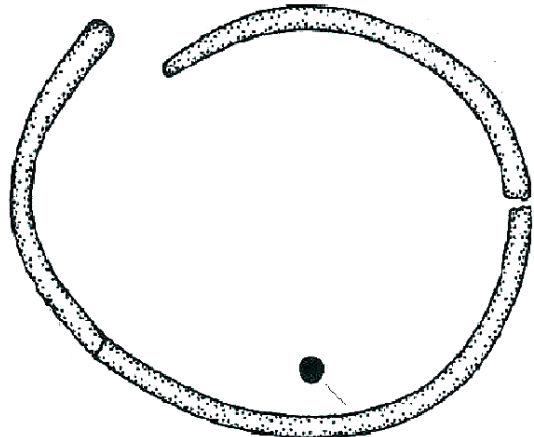
4

5

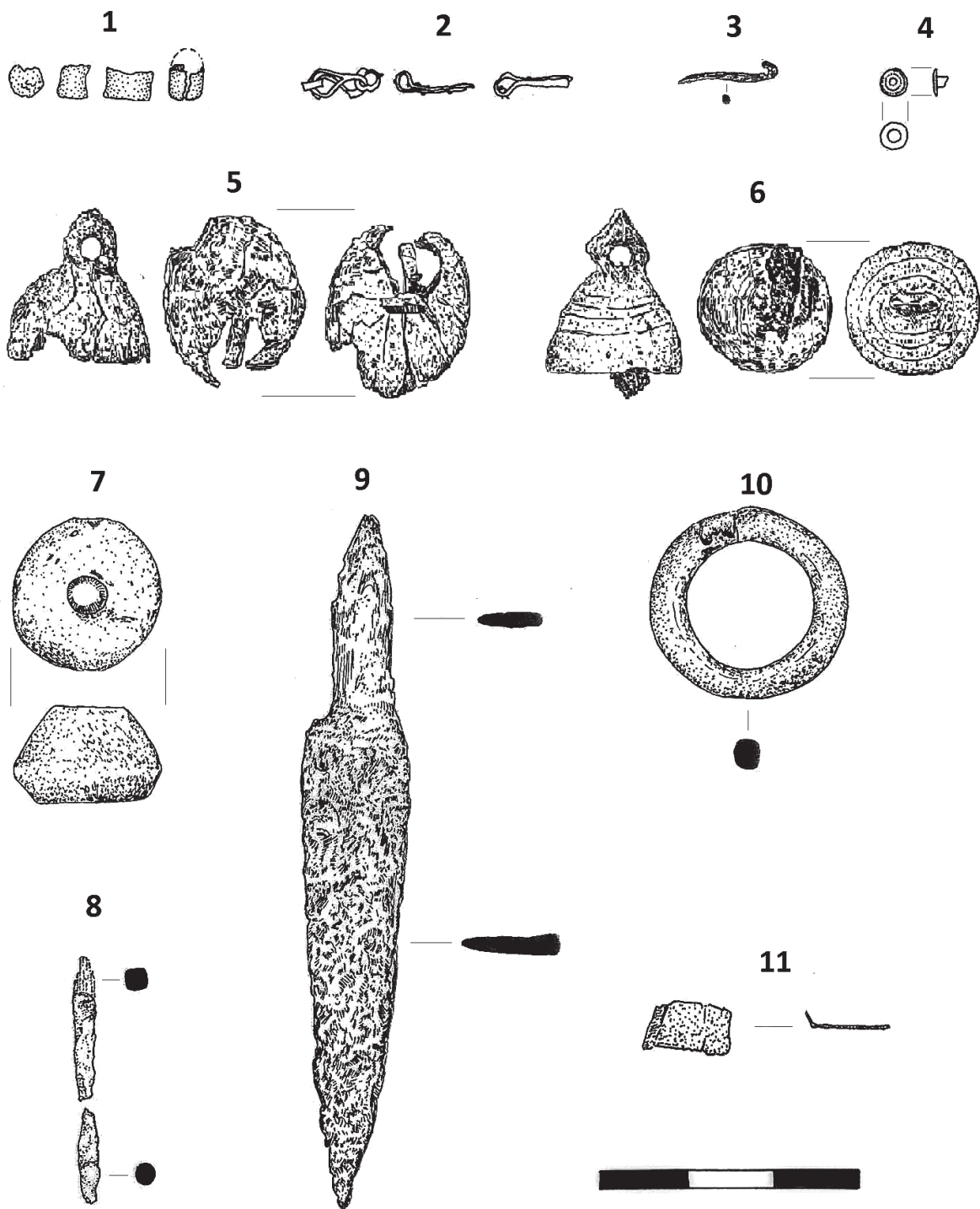

6

II. tábla

Az 5. női sír leletei: 1-2. erősprofilú fibulák, 3-4. emailos fibulák, 5-6. karperecpár

III. tábla

Az 5. női sír leletei: 1. vödör alakú csüngő, 2. bronzlánc, 3. kampós tű, 4. szegecs feje, 5-6. csengők, 7. orsógomb, 8. ár, 9. kés, 10. az öv karikája, 11. bronzpánt

IV. tábla
Az 5. női sír lelete: tükör

